NORDISK TIDSKRIFT

FÖR VETENSKAP, KONST OCH INDUSTRI

UTGIVEN SEDAN 1878

AV LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

Litteratur och konst

Olav Duun – 150 år og aktuell i vår tid

Tove Jansson – Monumentalmålare

Kvindelige kunstnere gav tiden kamp til stregen

Till havet! Kust- och badturismens genombrott i Norden och Europa

NT-serien: Nordiska Filmskapare

Finland: Aki Kaurismäki – Humanist med glimten i ögat

NT-Intervjun

Den opdagelserejsende forfatter og kritiker Carsten Jensen

Äventyr

Den stilfærdig heltinde Arnarulunnguaq

Politik och samhälle

Klimat för omvandling – Norden under växlande villkor

Knappt nej. Island vid vägskälet EU

För egen räkning: Nordisk samhällssäkerhet och civil beredskap

Krönikan: Sverige, framtiden som försvann

Bokessä: Danmarks Radio – Från statsmonopol till liten fisk i mediehavet

STOCKHOLM

■■ Ny serie i samarbete med Föreningen Norden ■■

2026 • Häfte 3

NORDISK TIDSKRIFT 3/2026

INNEHÅLL

Artiklar

Olav Duun. 150 år og aktuell i vår tid. *Einar Vannebo* 257
Den stilfærdig heltinde Arnarulunnguaq. *Marianne Krogh Andersen* 265
Tove Jansson – Monumentalmålare. *Marica Gripenberg*. 271
Klimat för omvandling – Norden under växlande villkor. *Sverker Sörlin* 281
Kvindelige kunstnere gav tiden kamp til stregen. *Sara Alfort* 291
Knappt nej. Island vid vägskälet EU. *Auðunn Arnórsson*. 299
Till havet! Kust- och badturismens genombrott i Norden och Europa.
Marianne Nordenlöw. 309

NT-serien: Nordiska Filmskapare

2. Finland: Aki Kaurismäki – Humanist med glimten i ögat. *Krister Uggeldahl*. . 319

NT-Intervjun

Den opdagelserejsende. Samtale med forfatteren og kritikern
Carsten Jensen. *Lisbeth Bonde* 329

* * *

För egen räkning

Bakom estraden: Fagra politikerord och handlingskraft.
Nordisk samhällssäkerhet och civil beredskap. *Bengt Sundelius* 341

Krönika om nordiskt samarbete

Sverige, framtiden som försvann. *Johan Strang* 347

* * *

Bokessä

Danmarks Radio – Från statsmonopol till en liten fisk i mediehavet.
Louise Hertzberg 351

Kring böcker och människor

Riitta Nelimarkka – Outsidern i den finländska konstvärlden. *Annika Hällsten*. 359
«Nu har vi magten, og den skal bli brukt». Gunnar Knudsen og hans samtid.
Hans H. Skei. 361
Hur det moderna slaveriet slog rot i Finland. *Guy Lindström* 364
Kirurger, ingenjörer, ekonomer – Vägen till disputation för
professionsutbildningar. *Lars Engwall* 366
Porten til Norden. *Jan Kløvstad*. 368

Sammanfattning, Tiivistelmä, Samantekt. 371, 372, 373

ISSN 0029-1501
Tryck: Tellogruppen AB, Söderköping

MILJÖMÄRKT
341 363

EINAR VANNEBO

OLAV DUUN 150 ÅR OG AKTUELL I VÅR TID

«Å lese Duun gjer oss klokare på oss sjølve, på folk ikring oss og på livet» skriv Duun-kjennaren Einar Vannebo i dette oversynet over det mange meiner er den største romanforfattarskapen i norsk litteratur.

Vannebo har vore direktør for Den internasjonale sommarskulen ved Universitetet i Oslo. Saman med Hans H. Skei redigerte han *Norsk Litterær Årbok* 1989-2002; han er dr. philos. på ei avhandling om Duun, og har vore prest i Den norske kyrkja.

No i 2026 er det 150 år sidan Olav Duun vart fødd. Samtidig er det 100 år sidan han *nesten* fekk Nobelprisen; det stod på ei røyst i Svenska Akademien. Den leiande Oslo-avisa *Aftenposten* hadde over heile førstesida 11. november alt kunngjort han som vinnar, men måtte dementere etter den endelege avrøystinga. Historikaren Oskar Albert Johnsen, som først nominerte Duun som nobelpriskandidat, samanliknar han med dei to norske diktarane som faktisk vart tildelt prisen i 1920-åra: «Han er en mester i naturskildring, lodder langt dypere i sjæleskildingen end Knut Hamsun, og har langt større umiddelbart skapende kraft i fantasien end Sigrid Undset». I 2015 heldt forfattaren Dag Solstad foredrag om Duun på Nasjonalbiblioteket i Oslo – i ein serie der samtidsforfattarar vurderte eldre forfattarskap som i si tid var toneangivande. Der hevdar Solstad at Duuns dikting i dag framstår som «fremmed, fjern og avleggs». Det utfordrar til å spørje: Har litteratur som for 100 år sidan vart rangert i nobelprisklasse, tapt seg så mykje? Kvifor lese Duun i dag?

Duun var fødd 21. november 1876 på øya Jøa på den verharde namdalskysten i Trøndelag. Han voks opp som odelsgut i ein bonde- og fiskarfamilie, arbeidde på heimegarden og rodde havfiske i ni vintrar før han 25 år gammal braut opp for å begynne på lærarskolen i Levanger. Han arbeidde så som lærar, først fire år i Trøndelag og frå 1908 i den vesle byen Holmestrand, ca. 70 km sørvest for Oslo; "enda eg var lite huga på læraryrke; det ga fritid, det var det einaste", som han sjølv uttrykte det. «Fritida» brukte han til å skrive. Han debuterte i 1907, og sidan gav han nesten kvart år ut ei bok fram til han døydde i 1939 – fire novellesamlingar, to barnebøker og resten romanar. "Eg er fordømt (av meg sjøl) til livsvarig roman", var hans eigen lakoniske kommentar. Så å seie alle bøkene skildrar natur, miljø og menneskетypar frå

Olav Duun 1907.
Aschehougs bildearkiv.

heimemiljøet hans i Namdalen, og den nynorske målforma hans er også sterkt farga av namdalsdialekten, mens stilen er inspirert av ein munnleg forteljartradisjon med underdriving, subtil humor og aforistiske uttrykk som hyppige verkemiddel. Det lokale er eit forrådskammer som Duun auser av både tematisk og språkleg, men det verkar som om han trong avstand frå opphavsmiljøet for å omforme stoffet til stor litteratur – eksilet var ein nødvendig føresetnad for den skapande krafta. Berre tre gonger besøkte han Jøa etter at han hadde busett seg i Holmestrand. Fram til 1927 heldt han fram i læraryrket – frå da av kunne han brødfø seg av den statlege diktarlønna han hadde mottatt frå 1923, og inntektene frå bøkene.

Debut i 1907

Debutboka til Duun, novellesamlinga *Løglege skruvar og anna folk,* står i tradisjonen frå heimstaddiktinga, som var sterk i norsk litteratur i åra rundt 1900. Den første romanen hans, *Marjane* (1908), er ei tragisk kjærleikshistorie, merkt av nyromantisk sentimentalitet. I *På tvert* (1909) loddar han djupare; den handlar om korleis den handikappa sonen til ei ugift kvinne på destruktivt vis kompenserer for vanlagnaden sin. «Da eg skreiv *På Tvert* hadde eg i høgda lese litt psykologi av W. James. Det gjekk enda eit tiår eller meir før eg las om og av Freud i tyske tidsskrift. Eg fann i grunnen ikkje noko som var farlig nytt der, om eg no ikkje trudde, eller trur, på alt», var Duuns nøkterne svar på spørsmålet om han var påverka av dei moderne psykologane. Likevel har Duun-tolkarar vist korleis ødipuskonflikt, umedviten seksualitet og regresjon kan vere nyttige nøklar for å lese verka som følgde, *Nøkksjølia, Hilderøya, Sigyn, Tre venner, Harald, Det gode samvite* og *På Lyngsøya.* I tolkingstradisjonen har bøkene frå denne perioden i høg grad også vore lesne som preludium til det som verkeleg vart gjennombrottsverket hans, og som gjorde han aktuell for nobelprisen, romansyklusen *Juvikfolke.*

Eit storverk i seks band

Juvikfolke (1918-23) er ei ættehistorie i seks band (*Juvikingar, I blinda, Storbrylloppe, I eventyre, I ungdommen, I stormen*). Den skildrar omforminga av det norske bondesamfunnet frå sjølvbergingssamfunn til pengesamfunn med handelsjordbruk og industrialisering; «det store hamskiftet» som historikarane kallar det. Hovudinteressa ligg likevel i det mentalitetshistoriske, medvitsutviklinga frå ætteegoisme til medmenneskeleg forplikting. Verket har blitt karakterisert som "ei psykologisk Noregs-soge". Det kom ut i same tidsperiode som andre monumentale historiske romansyklusar, Sigrid Undsets *Kristin Lavransdatter*, Kristofer Uppdals *Dansen gjennom skuggeheimen,* og vi kunne også legge til Johan Falkbergets *Christianus Sextus.* Til saman gir desse verka ei samla litterær framstilling av norsk historie, frå mellomalder gjennom den økonomiske og sosiale hamskifteprosessen til arbeidarreising og nytid.

Juvikingar opnar med eit attersyn over opphavet til ætta. I korte sogestubbar som i stilen liknar dei gamle islendingesogene, blir det fortalt korleis forfedrane, gammalkarane, ryddar garden i Juvika og legg normgrunnlaget for ætta. Det er tufta på ein vikingmoral med ein heroisk æreskodeks der sjølvhevding, ættebyrgskap, makt og tru på eigen styrke er det sentrale. Dette blir ståande som eit ideal og ein målestokk for vurderinga av mennesket og menneskeverdet for seinare generasjonar. Per Anders, den siste av gammalkarane, målber alt dette, sjølv om han må gi tapt i ein dramatisk kamp mot den vonde, «han Svartmeisk», i naustet på «Løssi langnatt», altså lucianatta. Etter kvart

som juvikingane flytter inn i bygda, blir dei konfronterte med utfordringar som krev eit vidare normgrunnlag og større perspektiv. Bygdeleiaren Anders, hovudpersonen i *I blinda,* blir stansa enda meir ettertrykkeleg enn Per Anders i kraftutfaldinga og tvinga til refleksjon. Etter Anders si tid går det nedover med ætta, og botnpunktet blir skildra i den karnevaleske undergangsromanen *Storbrylloppe*.

Odin, den sentrale figuren i dei tre siste banda av syklusen, blir atter-reisaren som skal nytolke juvikingarven i møte med ei ny tid. Skapinga av Odin-figuren er eit ambisiøst prosjekt. Det Duun søker å gjere, er å spegle livskampen og medvitsutviklinga i heile slekta gjennom Odins individuelle medvitsutvikling. *I eventyre*, som skildrar oppveksten hans, er ei av dei sterkaste, varaste og mest innsiktsfulle barndomsskildringane i norsk litteratur. Handlinga i *I ungdommen* er knytt til Odins kjærleiksliv og sosialisering. Duuns skildring av kjærleikens irrgangar og gleder både i dette verket og elles i forfattarskapen, loddar djupt. Det er ikkje utan grunn han har blitt karakterisert som lidenskapens diktar. I *I stormen* er det tilhøvet til bygda og samfunnsproblema som er sterkast framme. Odin er ordførar, altså bygdeleiar i ei ny, demokratisk tid, og har ein visjon om å arbeide fram konsensusorienterte fellesskapsløysingar i konfliktane han står oppe i, mens motmennene hans først og fremst har syn for særinteressene dei representerer. Striden mot den fremste av dei, eiterkveisa Lauris, bygger seg gradvis opp mot kulminasjonen i verket, holmgangsoppgjeret på kvelven av ein båt som har kantra i stormen. Dei er begge i båten, og kvelven kan bere berre ein av dei. I basketaket ute i bølgene blir Odin kasta fram og tilbake mellom aristokratiske haldningar og trua på den sterkaste sin rett med feste i juvikingarven, og meir humane haldningar i pakt med den nye tida. Han ser til sist medmennesket og potensialet for ei endring i fienden Lauris, og også at han sjølv ikkje kan leve vidare med tru på menneskeverdet om han dømmer motstandaren sin frå livet. Når Odin til sist overlet kvelven til Lauris, så han blir berga, omtolkar han juvikingkrafta og bruker den i teneste for humanitet og fellesskap, ikkje for å fremje ætta eller eigne interesser. Dette er det «høneføttet» Odin legg til mentalitetsutviklinga i juvik*ætta.*

Som alle historiske romanar har *Juvikfolke* også noko å seie om forfattarens samtid. Den vart utgitt like etter første verdskrigen, og krigen dannar eit bakteppe for verket. «Heile Europa over står ungdommen slik vegvill i dag, voner har brotna, og voner piner seg fram att, - og dei med skal vel brotne og bli mold for atter nye», seier Odin. Denne verdsbrannen som til fulle viste korleis potensialet for det vonde i mennesket kunne utfalde seg, utløyste ei verdikrise og leiting etter moralsk og åndeleg fotfeste. Moralske problem og utfordringar står sentralt i verka til dei såkalla nyrealistane, og for fleire av dei, som Duun, Undset, Uppdal og Falkberget, var den historiske romanen ein genre som innbaud til å ta opp slike tema.

Medmenneske-trilogien

Duuns neste hovudverk, trilogien *Medmenneske, Ragnhild* og *Siste leveåre* (1929-33), krinsar også kring moralske og eksistensielle dilemma. Ramma er som i *Juvikfolke* eit bondesamfunn i endring, men tidsspennet er kortare, frå rundt 1900 til 1915. Den unge kvinna Ragnhild freistar å mekle mellom og forsone den utagerande og manipulerande svigerfaren Didrik og den introverte og sårnæme ektemannen Håkon, som begge har planar om å legge eit vassfall i turbinrør og bygge eit moderne kvernbruk, og slik føre den nye tida inn i bygda. Didrik blir meir og meir utspekulert og infernalsk når utfallet av striden ikkje ser ut til å gå i hans favør. Her prøver Duun ut ei anna løysing i freistnaden på å stanse vondskapen i å utfalde seg enn han gjorde i *I stormen*, der Odin ofrar sitt eige liv for å berge Lauris. Da Didrik blir grenselaus i sine trugsmål mot Ragnhild for å få henne til å føye seg etter hans vilje, druser ho i desperasjon øksehammaren i hovudet på han. Etter mordet går ho inn i ei opprivande sjelekvide. Ho prøver å rettferdiggjere ugjerninga med at ho har berga Håkon frå eit fadermord, men må til slutt erkjenne at «det vonde drep du ikkje med øks». I andre bandet vender Ragnhild heim etter å ha sona fengselsstraffa for brottsverket, og ho kjenner seg atter kalla til *å* berge Håkon, som har utvikla seg til å bli ein ny eigenrådig Didrik. *Siste leveåre* skildrar Håkons kamp for å komme til rette med seg sjølv og med Ragnhild, som han heile tida har kjent seg underlegen overfor. Boka viser også korleis dei begge til sist maktar å nytolke livet, reise seg og gå vidare etter nederlaga sine.

Medmenneske har fått ein særeigen status i trilogien. Denne boka er rikast på dramatisk spenning, og Ragnhilds drap på Didrik reiser paradoksale moralske og eksistensielle problem som grip tak i og aldri sluttar å engasjere lesaren. I samarbeid med teatersjef Knut Hergel ved Det Norske Teatret laga Duun sjølv i 1937 ein sceneversjon av romanen, og den er blitt ein klassikar i den nynorske teatertradisjonen. Det er likevel nødvendig å lese heile trilogien om ein skal få tak i det underliggande mytologiske mønsteret av synd og soning, fall og oppreisning, død og oppstode som verket er kalkert over. Ei framstilling av personar og situasjonar med kulturens grunntekstar som allusjonsramme nyttar Duun i fleire av verka sine, m.a. *Juvikfolke* og somme av romanane og novellene i den seine delen av forfattarskapen.

Bruken av brottsverk og straff som utløysande omdreiingspunkt for eksistensiell problematikk gjer det nærliggande å trekke liner mellom Duun og Dostojevskij. Duun, som sjeldan uttalte seg om eigen person, har vedgått at den russiske diktaren var ei inspirasjonskjelde for han. På spørsmål om kva bok som har gjort sterkast inntrykk på han, svarar han i ein ênquete: «Det er Brødrene Karamasoff. Å seie at den boka har interessert meg, rekk ikkje til. Eg tykte ho slo meg i svime, og det var ikkje von om å komma seg meir». Inspirasjonen frå Dostojevskij er tydeleg ikkje berre i *Medmenneske-*

Olav Duun i 1930-åra. Foto: Wilse - Aschehoug forlags bildearkiv.

trilogien. *Ettermæle* (1932), som også handlar om eit mord, som det viser seg *ikkje* har skjedd, munnar t.d. ut i eit direkte intertekstuelt ekko frå *Brødrene Karamasov*: «vi er alle medskyldige i alt som hender ikring oss».

Novelleforfattar også

I siste del av forfattarskapen framstår Duun på fleire måtar som ein formfornyar, ikkje minst når det gjeld genre. Han er jo først og fremst romanforfattar, men debuterte som nemnt med ei novellesamling og skreiv i alt fire slike. Likevel har novellisten i stor grad komme i skyggen av romanforfattaren. Dei to første novellesamlingane, *Løglege skruvar og anna folk* og *Gamal jord* (1911), er enkle folkelivsskildringar, skjemtesoger, sjølv om enkelte av dei tek opp tema og motiv som blir utfalda i større breidd seinare i forfattarskapen, t.d. konflikten mellom "den eine og dei andre", individet og massen, avvikaren og kollektivet. *Blind-Anders* (1924) er ein etterrakst etter *Juvikfolke*; her er den episke ursituasjonen ramme for gamle Anders, som fortel soger som krinsar om det å vere blind og å vere sjåande ikkje berre i fysisk forstand.

Først i *Vegar og villstig* (1933) står Duun fram som ein meister i kortprosagenren. Dei enkelte novellene som handlar om vere på leiting og miste leia, er samtidig bundne saman, slik at kvar tekst kastar lys over dei andre. På same måte som dette samanbindande elementet er eit romantrekk ved novellesamlinga, er fleire av dei seine romanane prega av ein novellestruktur. I *Ettermæle* går ungguten Brynjar rundt og spør ut den eine etter den andre for å finne sanninga om moras død. Kvart vitnemål er som ei frittståande novelle, og summen av dei viser kor samansett røynda er. *Gud smiler* (1935) er bygd opp som to langnoveller med to parallelle handlingar eller livsløp, som renn saman i siste kapitlet.

Siste romanar

Dei to siste romanane til Duun er skrivne på bakgrunn av den trugande samtidssituasjonen. *Samtid* (1936) handlar om ein bitter bygdekonflikt om eigarskapen til nokre holmar ute i fjorden, men den ytre striden blir ein katalysator for hovudpersonen, Agnar, sin eksistensielle kamp for å komme til rette med kreftene som avlar mistillit, fiendskap og hat. *Menneske og maktene* (1938), Duuns testamente som hans siste roman gjerne blir kalla, er også bygd opp som ei blanding av roman og novelle. Første kapitlet fortel om ein spådom om undergang som skal ramme Øyvære, eit lite samfunn ute i havgapet. I siste kapitlet veltar stormfloda inn og utraderer omtrent heile været. Dei fem mellomliggande kapitla, som kan lesast mest som frittståande noveller, fortel livssogene til nokre einskilde øyværingar. Dei har alle i sine personlege liv på ulike måtar vore i krisesituasjonar, og måten dei har handert krisene på, er avgjerande for korleis dei klarer seg når den ytre katastrofen rammar. Allegoriske lesingar av romanen har sett stormfloda som uttrykk for det politiske uveret som bygde seg opp i Europa og verdskrigen som truga. I dag kan det i lys av klimakrisa vere nærliggande å lese ein roman der havet stig som ein roman om havet *som* stig. Men verket kan også lesast frå eit meir allment perspektiv som utforsking av menneskets evne til å overleve i ekstreme situasjonar. Syndflodsmyten er den bibelske grunnforteljinga som gir resonnansrom både for dei individuelle livssogene og naturkatastrofen som raserer samfunnet deira. Den doble betydninga syndfloda har i den bibelske myten - undergang og atterreisning, har ho også i *Menneske og maktene.* Det sterkaste uttrykket for regenerasjon er at dei attlevande øyværingane dreg ut for å gjenreise været etter ragnarokket.

Duun døde 13. september 1939, tolv dagar etter at krigens ragnarokk braut ut. Som leiar i Den norske Forfatterforening la Sigrid Undset i gravferda ned krans på båra hans med «[t]akk til Norges største dikter», som ho uttrykte det.

Arven frå Duun

Så tilbake til spørsmålet eg reiste i innleiinga til denne artikkelen: Kvifor lese Duun i dag? Kva er arven etter Duun som gjer han stadig aktuell? Dag Solstad karakteriserte diktinga hans som «fremmed, fjern og avleggs». Det samfunnet Duun skildrar, kan nok høyre fortida til. Han fortel om arbeids- og driftsformer, sosiale og økonomiske tilhøve og reiskapar for jordbruk og fiske som minner oss om at vi les verk «preget av foreldelse», for igjen å sitere Solstad. Men det materielle er berre ei ramme for Duun. Forfattaren Arnulv Øverland gav ut ein kort monografi om Duuns verk så tidleg som i 1926 og skriv: «Forfatteren interesserer seg kun for de ting som skjer i det menneskelige sinn; men der er han kjent». Sigrid Undset utdjupar dette i den nemnde talen ved Duuns båre: «for Duun var det som en kalder almindelige mennesker noe stort og respektinngydende, - hver og en av dem bar inni seg en hel verden på godt og vondt, endeløse muligheder for utholdenhet og svik, for ham var alle mennesker både fengslende løierlige og rystende store». Nettopp dette er etter mitt skjønn hovudgrunnen til å lese Duun i dag. Han formidlar eit sant, truverdig og djupt engasjerande bilete av mennesket *på godt og vondt.* Han viser mennesket i kamp og samspel - med seg sjølv, med sine medmenneske og med naturen. Menneskeskildring og naturskildring er intimt innvovne i kvarandre; naturen blir ofte brukt som ein spegel for menneskesinnet, og det gir eksepsjonell djupn og unikt spenn i framstillinga av mennesket. Innanfor ramma av eit lite lokalsamfunn tek Duun opp grunnleggande spørsmål av etisk, eksistensiell og religiøs karakter. Spørsmåla som blir reiste, munnar sjeldan ut i svar. Dei blir berre utgangspunkt for nye spørsmål. «Menneska er så laga at dei vil forstå. Først all verda og sia seg sjølv. Når ein så har stanga hovude imot veggen og ikkje forstår det grand, da råkar ein på det inste i seg: at ein vil tru på det ingen vil grunde ut», skriv han. Duuns framstilling av mennesket og mennesket sin lagnad endar ofte i paradokset: «Du spør meg kanskje om det er godt eller vondt å vera menneske? Veit du kva eg svarar da? Eg svarar *ja*!» Når ein les Duun, blir ein dratt inn i dette basketaket med dei grunnleggande spørsmåla, utfordringane og gåtene i livet. Ein blir aldri ferdig med personane hans; dei held fram med å engasjere og halde fast i ein. Dette tvingar lesaren til å tenke, reflektere og undre seg. Å lese Duun gjer oss dermed klokare både på oss sjølve, på folk ikring oss og på livet. Jamvel om Duun viser oss det motsetnadsfylte og skremmande i tilværet, endar han likevel ikkje i desillusjon og vonløyse. Sjølv kallar han seg «ein skamlig optimist i hjarte». Dikting som dreg lesaren inn i slike perspektiv, går aldri ut på dato. Derfor er 150-årsmarkeringa for Duuns fødsel eit ypparleg høve til å blåse støvet av bøkene hans og lese dei – på nytt eller for første gong.

MARIANNE KROGH ANDERSEN

DEN STILFÆRDIG HELTINDE

Arnarulunnguaq kørte 18.000 km på hundeslæde fra Grønland, over Canada og Alaska helt til Sibirien. Hun udstod storm og minus 57 grader. Men i New York frøs hun. Den 25-årige grønlandske kvinde stod i skyggen af Knud Rasmussen på 5. Thuleekspedition. Men nu 100 år senere hives hun frem i rampelyset.

Journalist og Grønlands-kender Marianne Krogh Andersen fortæller historien om den stærke og uundværlige kvinde.

I en turbulent tid, hvor grønlænderne angste ser til, hvordan den uberegnelige præsident Donald Trump håndterer deres land, har grønlænderne brug for styrke. Og for at blive mindet om forfædrenes sejhed, landets egne helte og heltinder. En af de største er Arnarulunnguaq. Den 25-årige kvinde fra Thule rejste på hundeslæde den halve jordklode rundt. 18.000 km i Arktis blev det til på den 3 ½ år lange 5. Thuleekspedition.

Arnarulunnguaq udgjorde sammen med sin fætter Qaavigarsuaq et afgørende tandhjul i det triumvirat, som 1920-24 foretog den strabadserende rejse fra Grønland, over Canada, Alaska og helt til Sibirien. Undervejs boede de i snehule, telt eller primitiv hytte. Indtil de til sidst havnede i skyskrabernes by, New York. De tre var de eneste af ekspeditionsdeltagerne, som rejste så langt.

Som 5. Thuleekspeditions leder blev Knud Rasmussen verdensberømt. Manden uden uddannelse udnævntes til æresdoktor på Københavns Universitet. Han blev hædret af Washingtons guvernør og dekoreret med medalje af den danske konge. Hans bøger blev læst verden over. Lille Knud, som han kaldtes i Grønland, blev darling fra Qaanaaq til New York.

Men om Arnarulunnguaq var der stille. Hun bidrog med indsamling af myter og sagn, beskrev inuit-kvinders tatoveringer, gik til hånde ved arkæologiske udgravninger, indsamlede dyr og planter for ekspeditionen. Men hun skrev intet selv. Ingen dagbøger, ingen interviews. Så eftertiden kender hende kun gennem andres beretninger.

Arnarulunnguaq var næsten blevet glemt. Men den hårdføre slædekører og opdagelsesrejsende får i disse år en genkomst i både Grønland og Danmark. I 100 årets for 5. Thuleekspedition blev der rejst en mindesten i Kolonihavnen i Nuuk, udført af Aka Høegh. Der udkom for første gang portrætbøger om Arnarulunnguaq. Først i Grønland, siden i Danmark. Hun kommer på de nye danske pengesedler, som sendes i cirkulation i 1928.

Fælles inuit-kultur

Ved at rejse med hundeslæde tusindvis af iskolde kilometer fra Grønland til Stillehavet påviste Knud Rasmussen på 5. Thuleekspedition som den første, at inuit fra Grønland til Sibirien var ét folk med samme sprog og kultur. Selvom inuits levevilkår naturligvis varierede alt efter bosted var kernen i deres kultur og sprog den samme. De grønlandske ekspeditionsdeltagere kunne overalt tale med deres stammefrænder.

Ekspeditionen indsamlede 20.000 genstande fra hundepiske til amuletter, som i dag er grundstammen i den antropologiske samling på Nationalmuseet i København. Knud Rasmussen har selv udtalt, at den strabadserende, til tider farlige ekspedition aldrig ville være lykkedes uden deltagelse af Arnarulunnguaq, "Det lille Kvindemenneske", som hun hedder oversat fra grønlandsk, og hendes fætter Qaavigarsuaq, også kaldet Miteq, "Edderfuglen", der var fanger i Thule. De tre udgjorde kernen i ekspeditionen. Den talte yderligere et par håndfulde videnskabsfolk fra Danmark og fire andre grønlændere. De rejste rundt i det vidtstrakte Arktis for bl.a. at udføre arkæologiske udgravninger og registrere landskab, dyr og planter. Mest optaget var Knud Rasmussen af at indsamle myter og sagn fra befolkningen. Til det arbejde var Arnarulunnguaq uundværlig. Som en mild bølgebryder banede hun med smil og humor vejen til kvindernes univers. Hun udvirkede, at ekspeditionen - ofte ved at betale med de for inuit værdifulde synåle, ammunition eller cool cash - kunne få adgang til åndeverdenen, hverdagshistorier og den saftige inuit-mytologi.

Qaavigarsuaq, Arnarulunnguaq og Knud Rasmussen foran et telt i sommervejr. Foto: Arktisk Institut.

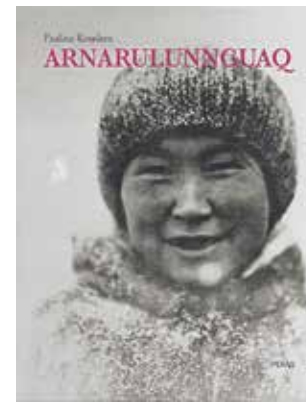
I bogen *Det lille Kvindemenneske, Arnarulunnguaq og Den store Slæderejse*, fortæller antropolog professor emeritus Kirsten Hastrup om Arnarulunnguaqs store alsidighed. Ikke nok med at Arnarulunnguaq klarede det livsvigtige kvindearbejde at sy og reparere skindtøj til ekspeditionsdeltagerne, så de kunne overleve i temperaturer ned til minus 57. Hun lavede mad, ofte under yderst vanskelige forhold. På grund af mangel på brænde og sælspæk tog det for eksempel fem timer at koge en kedel vand i et område af Alaska, hvor eneste brændsel var dryas, en slags lyngplante.

Ekspeditionen var ved at løbe tør for tændstikker, en populær byttevare, når Knud Rasmussen ville erhverve etnografika som amuletter eller smøre sig til en god historie fra stammens åndemaner. Så tændstikkerne måtte rationeres til blot to om dagen. Alligevel lykkedes det Arnarulunnguaq at holde liv i et glødebål, så der kunne koges mad i den bidende kulde.

I Alaska måtte de ofte spise kød og fisk råt af mangel på brændstof. Men det var Arnarulunnguaq vant til hjemmefra. Som nomade var lange slæderejser, sult og råt klima en del af hendes liv.

Hun var derimod ikke vant til arkæologiske udgravninger. Men også det lærte den unge kvinde. Hun bidrog til ekspeditionens videnskabelige arbejde på mange fronter.

Arnarulunnguaq kørte hundeslæde lige så godt som en mand. Det var der brug for på den lange rejse. Knud Rasmussen har i sin dagbog skrevet, at Arnarulunnguaq om dagen måtte ”slide i det som en Mand, for saa at blive huslig Kvinde, der lavede mad og eftersaa vores Klæder, så snart aftenens Snehytte var bygget”.

Grønlandske Pauline Knudsen udgav i 2024 den første bog om Arnarulunnguaq. Fornylig fulgte danske Kirsten Hastrup efter med endnu et portræt af hende.

Falder i vandet

”Arnarulunnguaq var modig, utrættelig og optimistisk. Hun elskede mindst lige så meget som Knud Rasmussen at udforske nyt landskab og møde nye mennesker. Selvom hun var syg i lange perioder, holdt hun humøret oppe. Hun forstod at leve i nuet,” fortæller Pauline Knudsen, arkæolog og lektor ved det grønlandske universitet, Ilisimatusarfik. Hun udgav som den første i 2024 en bog om Arnarulunnguaq.

Arnarulunnguaq og hendes fætter med tegn på frostskader i ansigtet. Foto: Arktisk Institut.

En vigtig del af Arnarulunnguaqs arbejde bestod i at gnave skind, så det blev blødt og sy og reparere tøj til deltagerne i 5. Thule Ekspedition. Foto: Arktisk Institut.

Arnanguaq og Arnarulunnguaq, to unge kvinder og ekspeditionsdeltagere, nyder en pibe tobak foran Blæsebælgen, den simple rønne, hvor medlemmerne af 5. Thule Ekspedition opslog deres kvarter. Foto: Arktisk Institut.

Pauline Knudsen minder om, at fangstrejser og evig jagt efter mad var en del af Arnarulunnguaqs baggrund.

”Hun havde en utrolig forståelse for landskabet. Som nomade var hun vant til at rejse langt. Og være udholdende. Når man rejser i de her områder, er der ikke plads til fejl. 5. Thuleekspedition var for hende som en udvidet fangstrejse.”

At den slags kan være farligt, vidste alle på ekspeditionen. Ofte kørte de på tynd is med deres hundeslæder. Engang gik det galt. Arnarulunnguaq faldt i det iskolde vand. Knud Rasmussen sprang straks i vågen. Med nød og næppe fik han fat i hende. Da de forsøgte at kæmpe sig op igen, brast isen under dem. ”Prøv med pisken,” råbte Knud. Takket være Qaavigarsuaq og fotograf Leo Hansens hundepiske lykkedes det Knud Rasmussen at trække ham og Arnarulunnguaq op fra det kolde vand.

En løkke om halsen

Arnarulunnguaqs liv kunne være blevet kort. Hendes far døde, da hun var 7. Dermed stod familien uden forsørger. Uden mad på bordet. Som skik og brug var på den tid, måtte den yngste pige ofres. Men da moderen lagde en løkke om halsen på Arnarulunnguaq, græd hendes brødre så hjerteskærende, at moderen ikke nænnede at slå hende ihjel. Dermed fik Arnarulunnguaq et ekstra liv. Det blev ikke den eneste gang, hvor hun i sit korte liv kom til at svæve ud over afgrunden.

Hendes liv blev fuld af bedrifter. Men også tab og lidelse.

Sammen med sin mand Iggiannguaq og en håndfuld andre inughuit blev hun udvalgt som deltager på 5. Thuleekspedition af Knud Rasmussen, som havde anlagt en handelsstation i deres hjemegn Thule. Sammen sejlede de fra Qaanaaq i 1921 mod Nuuk. Men hendes mand blev syg af lungebetændelse og døde. Forinden havde hun mistet sin bror. Knud Rasmussen gav hende valget mellem at blive i Nuuk og senere rejse hjem eller fortsætte som deltager i ekspeditionen.

Arnarulunnguaq valgte det sidste. ”Før var det jer, som havde brug for mig. Nu har jeg brug for jer,” sagde hun til Knud Rasmussen.

Den lange slæderejse kom til at vare mere end tre år. Der var ophold undervejs i Canada og Alaska. Ekspeditionsdeltagerne gennemlevede kulde, knaphed på mad og ubegribeligt hårdt slid. Der var andre inuit-kvinder med på ekspeditionen. Men det meste af tiden rejste Arnarulunnguaq alene med mænd. Hun levede tæt med dem i snehule og telt. Hvad det har givet af problemer og glæder, ved vi kun lidt om.

Kirsten Hastrup skriver, at ”de tre er lige i deres egen forståelse, fordi de er lige nødvendige for hinanden og for ekspeditionens succes”.

Pauline Knudsen er inde på noget af det samme:

”Jeg tror, at Knud, Qaavigarsusaq og Arnarulunnguaq havde det rigtig godt sammen. Men der har været hårde perioder, for hun var meget syg undervejs. Det var slidsomt med konstant arbejde.

”Der har også været tragedier. Der er et vedholdende rygte om, at hun fik et barn undervejs, som hun var nødt til at sætte i pleje. Det var en offentlig hemmelighed, at hun og Knud dannede par på ekspeditionen. Men det har jeg ikke kunnet dokumentere. Derfor er det ikke med i min bog.”

Også Ifølge Kirsten Hastrup fødte Arnarulunnguaq et barn, som hun satte i pleje i Nome, Alaska. Hastrup skriver, at hun har fundet et opslag på museet i Qaanaaq om barnet, som siges at ligne Qaavigarsuaq. Men de to forfattere har ikke kunnet finde præcis dokumentation for barnet, og eller hvem faderen var.

Højhælede sko

Den lange rejse tværs over det nordamerikanske kontinent sluttede i New York.

Arnarulunnguaq kom op i en skyskraber. Hun kikkede ud over byen og undrede sig over, hvordan mennesker kunne leve her. ”De lever mellem stenmure på en slette af kunstigt skabte sten. Sten, sten, sten. Intet vildt ser vi, og dog lever de og får deres mad. Har de lært af dyrene, siden de graver sig ned under jorden som murmeldyr, dingler i luften som edderkopper og flyver som fugle?” spurgte hun Knud.

Sammen med sine to grønlandske rejsefæller fik Knud Rasmussen foretræde for guvernøren i Washington. Arnarulunnguaq iførte sig silkestrømper og blev stablet op på et par højhælede sko. Hun var vild med de elegante strømper, men aldrig havde hun frosset så meget på den lange rejse.

New Yorks elevatorer begejstrede. Hun susede op og ned, når lejlighed bød sig. Overalt blev trekløveret hyldet. Også da de kom til København. Endnu engang blev Arnarulunnguaq syg. Hun blev indlagt med tuberkulose på Øresunds Hospital. Knud Rasmussen besøgte hende og overrakte kongens medalje, som alle deltagerne på 5. Thuleekspedition modtog. Efter flere måneder kunne Arnarulunnguaq omsider vende hjem til Qaanaaq. Senere giftede hun sig med storfangeren Kalipaluk Peary. Hun fortsatte sit arbejde som dygtig syerske, husmor og slædekører.

Arnarulunnguaq døde allerede som 37-årig i Canada. Der var ingen læge. Hun blev tilset af en dyrlæge. Men han kunne intet stille op. Den grønlandske forfatter Mâliâraq Vebæk interviewede flere år senere Kalipaluk Peary, som lovpriste sin kones evner, humør og flid som fangerkone.

Men hun fortalte aldrig om sine oplevelser på 5. Thuleekspedition.

MARICA GRIPENBERG

TOVE JANSSON – MONUMENTALMÅLARE

Muminböckerna gjorde Tove Jansson berömd över hela världen. Men hennes konstnärsskap rymde också en annan och mindre känd sida. Denna artikeln tar fasta på Tove Janssons verksamhet som bildkonstnär och monumentalmålare. Varifrån kom hennes dragning till sagor och paradismotiv? Varför är små muminfigurer inflikade i de storslagna målningarna?

Marica Gripenberg är filosofie magister, lärare i bildkonst och frilansskribent, och har egna tidiga minnen från Tove Janssons konst.

Helsingfors konstmuseum HAM visade 2025 den mycket uppmärksammade utställningen ”Paradiset” med anledning av att det hade förflutit 80 år sedan Tove Janssons första Muminbok hade publicerats 1945. Utställningen var helt unik. Det var första gången resultaten av Tove Janssons stora offentliga beställningar visades tillsammans. De monumentala målningarna och freskerna beställdes och förverkligades på olika orter huvudsakligen i Finland under åren 1941-1956.

På den tiden var det mycket ovanligt att kvinnor arbetade som monumentalmålare och fick beställningar, det var helt och hållet ett manligt gebit, med endast ett par undantag. Jansson och hennes kollegor fick också lägre honorar för sitt arbete än de manliga målarna.

De beställningar Tove Marika Jansson (1914-2001) förverkligade var omkring 15 målningar lite beroende på hur man räknar. En helhet bestod ofta av många meter långa målningar. Elva av målningarna från efterkrigstiden visades i någon form på utställningen. Antingen så att hela målningen hade flyttats till museet, eller om det var omöjligt, så att dokumentationen skedde med hjälp av skisser i svartvitt eller färg, ofta i samma storlek som målningen. Många fotografier och filmer, antingen av Tove Jansson eller andra fotografer, hjälpte till att dokumentera verket, så publiken verkligen fick en så riktig uppfattning som möjligt. Målningarnas dimensioner är enorma, en enda målning kan sträcka sig över till och med sju meter.

Sin första väggmålning gjorde Jansson på sin mosters balkong i Velbert, Tyskland på 1930-talet. Den sista målade hon i ett daghem, som öppnades 1984. En intressant ny dokumentärfilm ”Tove Jansson och de tio jungfrurna” berättade på ett förtjänstfullt sätt om arbetet med Janssons enda sakrala målning, altartavlan i Östermark kyrka från 1953. Altartavlan är ändå en engångs företeelse, som jag inte kommenterar mera eftersom ämnet och förverkligandet skiljde sig mycket från fantasimålningarna.

Självporträtt med korgstol. Foto: Didrichsens konstmuseum Rauno Träskelin.

Jubileumsutställning - 80 år sedan första Mumin-boken

Utställningen sammanställdes för att fira att det hade gått 80 år sedan den första muminboken ”Småtrollen och den stora översvämmningen” gavs ut på hösten 1945. Nu har Janssons muminböcker översatts till över fyrtio språk. Efter utställningen i Helsingfors åkte en del av materialet på turné i Japan, där det visas på ett tiotal olika ställen från och med sommaren 2025.

Det har skrivits mängder av böcker och artiklar om Tove Jansson, som skicklig tecknare med muminserier och karikatyrer på repertoaren och som fotograf av både stillbilder och filmsnuttar, eller scenograf och dräktdesigner för teatern. Hennes författarskap och hela hennes liv har skildrats ingående. Men det har skrivits mindre om hennes måleri utanför Mumindalen trots att det är allmänt känt att just fritt måleri var det uttryckssätt som Jansson själv värderade högst.

Några böcker som behandlar måleriet mera detaljerat har ändå givits ut också på svenska i Finland. Fil.dr. Erik Kruskopf var först ute med boken *Bildkonstnären Tove Jansson* (1992) i den behandlas måleriet men också andra bilder; serierna till exempel. Fil.dr. Tuula Karjalainen undersöker hela

Tove Janssons liv - också målandet - i sin biografi *Tove Jansson. Arbeta och älska* som gavs ut i samband med Ateneums utställning 2014. Då ville man särskilt uppmärksamma att det hade gått hundra år sedan Tove Jansson föddes. Under årens lopp har jag läst dem, liksom naturligtvis också den kända Tove Jansson specialisten från Sverige prof. Boel Westins böcker. Hon har skrivit en hel del både om freskerna och en del av monumentalmålningarna. Men ingen av forskarna och skribenterna har tidigare haft möjlighet att se alla Janssons offentliga beställningsarbeten i jätteformat sida vid sida på samma utställning. Boel Westin, Tuula Karjalainen och Erik Kruskopf har visserligen ändå skrivit mycket kunniga betraktelser om också de stora beställningsarbetena. Alla böckerna har förstås bidragit med kunskap och minnen, som kanske dyker upp i min text, utan att jag ens märker det.

Utställning i två våningar

I samband med Paradis-utställningen gavs det ut en informativ bok med samma titel som utställningen. Texterna i boken är på svenska, finska och engelska. Essäerna är skrivna av en rad inhemska Tove Jansson experter med förord av museidirektör Arja Miller. De andra skribenterna är: Utställningens kurator, fil.mag Heli Harni, fil.dr. Asta Kihlman, fil.dr. Johanna Ruohonen och fil.dr. docent Sirke Happonen. De behandlar utställningens jättemålningar ur olika perspektiv. Det är i första hand deras rön och utställningens textmaterial, som jag använder mig av i den här artikeln.

De offentliga monumentala målningarna, visades huvudsakligen i museets andra våning, medan traditionella målningar, teckningar, illustrationer och pärmbilder presenterades i museets första våning. Mitt fokus ligger på monumentalmålningarna och freskerna.

Tove Jansson - född till konstnär

Det är ingen nyhet att Tove Jansson växte upp i en konstnärsfamilj. Fadern Victor Jansson (1886-1958) var skulptör. Modern uppvuxen i Sverige Signe Hammarsten Jansson (1882-1970) var grafiker och målare, hon använde ”Ham” som signatur. Familjen hörde till den finlandssvenska minoriteten och deras hemspråk var alltså svenska. Det var en konstnärsmiljö där Tove Jansson trivdes och den påverkade henne. Hon visste tidigt att det var konst hon skulle arbeta med. Det var aldrig frågan om något hon skulle ägna sig åt på fritiden som en hobby, utan enligt föräldrarnas modell, var konsten ett arbete hon skulle försörja sig på. Så kom det sig att hon som 16-åring hösten 1930 skrevs in vid Tekniska skolan och följande år fortsatte i Högre Konstindustriella Skolan i Stockholm. Jansson gillade speciellt dekorationsmålning, som hon tyckte var det friaste ämnet. Dessutom ansåg hon senare att just det ämnet bäst hade förberett henne för monumentalmåleriet. Under den treåriga studietiden bodde

hon hos sin morbror. Det var närmast hennes mamma Signe Hammarsten Jansson som önskade att hennes egen svenska släkt skulle bli mera bekant för familjen i Finland och tvärtom. Trots goda betyg och uppmuntrande lärare sökte Jansson inte in till Konstakademien i Stockholm. Istället flyttade hon tillbaka till Helsingfors och kunde hösten 1933 inleda studierna vid Konstföreningens ritskola. Den kallades allmänt för Ateneum, eftersom skolan fanns i samma byggnad där konstmuseet fortfarande verkar. Ateneum var på den tiden den högsta konstutbildningen i Finland. Före Jansson hade många konstnärer studerat där: Albert Edelfelt (1854-1905) och Helene Schjerfbeck (1862-1946) var två av dem, också de finlandssvenska. Även Tove Janssons pappa skulptören Victor Jansson hade studerat i skolan. Först studerade Tove Jansson i de skolor där hennes mamma hade fått sin utbildning, men sedan också i pappans skola.

Uuno Alanko, William Lönnberg och Johannes Gebhard var viktiga lärare för Jansson under tiden i Ateneum. Men Tove Jansson ville i första hand stå på egna ben. Jansson och några andra elever beslöt 1936 att hyra ett gemensamt arbetsutrymme, där fick de hålla till ett par månader. Under tiden bodde hon kvar i föräldrahemmet i konstnärshuset Lallukka, där det förstås blev trångt med föräldrarna och de båda yngre bröderna Per Olov och Lars och all konstnärlig verksamhet som pågick i hemmet. 1937 hyrde hon ett eget arbetsrum nära metodistkyrkan i Tölö. Runt hörnet fanns både Lallukka och flickskolan på Apollogatan som skulle få en viss betydelse för Janssons kommande beställningsarbeten.

Paradismotivet fanns med från början

Enligt Heli Harni sökte Tove Jansson efter ett paradis både i form av ord och bild under hela sitt liv. De offentliga uppdragen gav en ny publik, som konstnären ville erbjuda en inblick i idyllens och berättelsernas värld.

Tuula Karjalainen ser sådana tendenser redan i Janssons tidiga beställningsarbeten, med mystiska och surrealistiska sagomålningar. Karjalainen påpekar att de ofta uppvisar ovanliga färgval och valörkontraster. Motivet flyttar betraktaren till en annan värld, bildens scen blir en helt overklig berättelse. Erik Kruskopf påpekar att paradismotivet i Janssons tidiga bilder framför allt representerar en mångfald av livet på jorden, som avviker från teologiska tolkningar. Tolkningarna bygger enligt hans synsätt samtidigt på rädsla och osäkerhet - en känsla av en kommande katastrof.

Med monumentalmålningarna ville Jansson ändå framför allt sprida glädje i efterkrigstidens Finland, det påpekar många. Motiven är inte i första hand mumintrollens värld, trots att de ofta finns med på ett litet hörn, som små bifigurer. Istället är det en mera allmän fantasifull sagovärld med stormande

hav, prinsessor, luftballonger och sagodjur som stiger fram. Sagovärldarna har ofta lånat drag av paradislegender. Kruskopf påpekar att just monumentalmålningarnas främsta ändamål var att skänka glädje och trivsel, samt gärna samtalsämnen.

Monumentalmålningar

Jättemålningarna och freskerna är förverkligade med olika material och metoder, vilket pekar på Janssons yrkesskicklighet och praktiska förmåga, men också hennes nyfikenhet och beredskap att lära sig nya metoder. Problem var till för att lösas och Jansson var inte rädd för att själv ha det obekvämt eller släpa omkring sitt material på långa buss- och tågfärder. Hon läste antika beskrivningar och gick alltid till de äldsta källorna så arbetssättet skulle bli så äkta som möjligt. Hon experimenterade friskt och var intresserad av att lära sig för henne nya metoder.

I de tidiga beställningsarbetena består färgskalan av brutna färger med tydliga konturlinjer. De brutna färgtonerna kunde upplevas som overkliga, något konstnären kanske eftersträvade. Men ibland kunde de också väcka kritiska kommentarer av åskådare, som såg dem som enbart konstiga på grund av färgvalet.

Någon gång försvinner konturlinjerna helt i arbeten av mera målerisk karaktär. Småningom blir färgerna åtminstone partiellt klara och rena. Då bidrar färgskalan till den idylliska stämningen, som Jansson ville erbjuda både barn och vuxna efter krigsåren. ”Sagopanorama” (1949) är ett exempel.

Monumentalmålningarna är alla berättande och har lekfulla drag. I målningen ”Saga” från 1934 ser Sirke Happonen en påverkan från den svenske illustratören John Bauer (1882-1918), särskilt hur motivet är beskuret: ”När trädens toppar beskärs och marken avbildas som böljande kullar och mossiga stenar blir skogen oändlig.” Synvinkeln är det lilla barnets. Barnet som springer i skogen upplever kanske inte heller målningens träd, buskar och blommor som enbart fantasiflora. Växtligheten är detaljerat målad och har drag av verklighetens flora. Dessutom syns ett alldeles realistiskt hästkastanjeträd med sina ljusliknande blomställningar, ett träd som finns med på en stor del av Janssons målningar.

I Janssons stora bildproduktion är det lätt att identifiera blommor av alla slag som ett favoritmotiv. Det gör också Happonen, som berättar att Elsa Beskows bilderbok *Blomsterfesten i täppan* (1914) hörde till Janssons älsklingsböcker när hon var liten. Happonen påpekar att blommor i Janssons arbeten förekom både i stilleben och vinjetter men också i monumentalmålningarna.

Fredrikshamns historia Foto HAM/Maija Toivanen.

Beställningar till skolor, daghem, sjukhus, en kyrka

Ett av Tove Janssons första beställningsarbeten var en vänskapsuppgift. 1943 målade hon ”fönstermålningar” - till Laguska skolan på Apollogatan 12. Dem berättar jag mera om senare. Målningarna var speciella i Janssons produktion. Jag gick också själv i den skolan och betraktade dem dagligen i nio års tid.

Tove Janssons offentliga beställningsarbeten gjordes för skolor, daghem, ett sjukhus och en kyrka, men också för restaurangmiljöer. Heli Harni nämner att Tove Jansson skaffade sig extra inkomster genom att färglägga arkitektritningar. Genom sådana kontakter fick hon 1941 i uppdrag att dekorera glasdörrarna i hisshallen upp till restaurangen i Tullbommen-huset vid Mannerheimvägen. Hon läste renässanskonstnären Cennino Cenninis bok om målarkonsten för att lära sig mera om glasmåleri. Som motiv valde hon fantiserade ögonblick i Helsingfors från 1800-talet.

Chefen på Strömbergs fabrik, ett elteknikföretag, beställde en stor väggmålning till personalmatsalen 1945. På grund av kriget var det brist på nästan allt konstnärsmateral. Heli Harni beskriver hur Tove Jansson gick tillväga. Hon använde surrogat material för oljefärgen och fiberskivor som grund när hon målade ”Vila efter arbetet”. Hon tänkte sig att landskapsidyllen skulle glädja

de anställda. Beställaren var ändå missbelåten för att elsektorn inte alls syntes på bilden. Då målade Jansson gratis en extra målning. Verket ”Elektricitet” illustrerar elöverföring och elektriciteten som fenomen.

Den tidigare nämnda ”Sagopanorama” (1949) målades direkt på väggen med al secco-teknik, alltså på torr grund med kalkfärg. Dessutom fick målningen stenar och glasbitar infällda på lämpliga ställen. Då använde hon sig igen av Cennino Cenninis 500 år gamla recept. Målningen var en beställning till en privat barnträdgård i Kotka. Sirke Happonen påpekar att motivet hör ihop med både Janssons tidigare fantasimålningar och muminillustrationer. I målningen syns troll, häxor, elefanter men också muminfigurer i ett dramatiskt landskap.

1952 gav staden Fredrikshamn Jansson i uppdrag att måla väggdekoratiner till stadens Societetshus. Jansson målade igen jättelika målningar, den här gången med olja på duk. Heli Harni nämner att Jansson kunde måla dem klara i sin ateljé och transportera dem hoprullade till Fredrikshamn. De över fem meter långa målningarna hängdes i Marskens sal i restaurangen. I en av målningarna kombinerar hon historiska händelser med fantasier.

Fest i staden. Foto HAM/Hanna Kukorelli.

Freskerna i Stadshuset

Johanna Ruohonen påpekar att offentliga uppdrag gav konstnärerna sällsynta och viktiga arbetsmöjligheter också ekonomiskt. När Tove Jansson 1947 fick i uppdrag att måla två väggmålningar i Helsingfors stadshus representationsrestaurang, som kallades Stadskällaren, fick hon uppdraget direkt av drätseldirektören i Helsingfors Erik von Frenckell. Han råkade också vara teaterregissören Vivica Bandlers far. Hon var vid tidpunkten Tove Janssons stora kärlek. Det var förstås också en orsak till att Jansson ville göra arbetet så bra som möjligt.

Både läraren i materialkunskap i Ateneum Johannes Gebhard och pappa Victor Jansson kom med goda råd, när Tove Jansson bestämde sig för att utföra beställningen i form av två fresker. De hade praktiska idéer om hur freskerna skulle gjutas i formar, så att de senare skulle kunna flyttas. Det var tur för 1974 upphörde restaurangen och freskerna flyttades till Helsingfors svenska arbetarinstitutet i Tölö och flyttades igen 2016, då till sin nuvarande plats i HAM, där de är placerade permanent och alltid visas.

Jansson skulle både lära sig tekniken och utföra arbetet på sex månader. Konservator Niilo Suihko hade studerat freskoteknik i Italien, han assisterade vid målandet av ”Fest på landet”, ”Fest i staden” målade Jansson ensam. I freskoteknik målas motivet på fuktig grund, men Jansson målade färdigt på torr grund med seccoteknik, de färdiga freskerna är en blandning av båda metoderna.

Janssons eget liv gav ofta stoff till motiven. Både vänner och familj fick vara modeller. I fresken ”Fest i stan” har hon målat ett självporträtt. Hon sitter vänd mot betraktaren vid bordet i förgrunden. I målningens centrum dansar Vivica Bandler, I båda freskerna finns ett mumintroll gömt bland växterna. Heli Harni nämner att det var beställaren, biträdande stadsdirektör Eric von Frenckells speciella önskemål att de skulle finnas med.

Det finns många tolkningar till de vita duvorna, som flyger omkring i "Fest i staden". Den mest självklara är att se dem som fredsduvor. Tove Jansson visade på många sätt att hon ville värna om freden. Det vita kastanjeträdet som finns med i nästan alla Janssons monumentala arbeten syns också i "Fest på landet".

Livets källa Foto HAM/Kirsi Halkola.

Minnesbilder

1943 fick Tove Jansson i uppdrag att dekorera ett fönster i Privata svenska flickskolan på Apollogatan 12 i Helsingfors. Samtidigt bytte skolan namn och hette sedan Laguska skolan i många decennier. Idag är den en lågstadieskola med namnet Minerva skolan. Skolan finns mitt emot konstnärshuset Lallukka. Där bodde familjen Jansson, men också skolans lärare och senare rektor Karin Allardt Ekelund med sin man konstnären Hilding Ekelund. Paret Ekelund var goda vänner med familjen Jansson. Beställningen var ett vänskapsarbete och Kruskopf (1992) nämner att konstnären endast ersattes för materialkostnaderna. Just då hade konstnären en svacka i beställningarna, hon gjorde skolans målningar som ett visitkort, snart fick hon också nya uppdrag. Och det nya runda matsalsfönstret ”Livets källa” ett år senare gav 5000 mark i honorar.

Jag gick själv i skolan och minns Tove Janssons ”fönstermålningar”. De gjordes alla i olja på genomskinligt pergamentpapper. Stora delar av hennes arbeten i skolan är försvunna idag, kanske för att papper är ett så känsligt material och slitaget i en skolmiljö är enormt. Nu ska jag ändå beskriva ”glasmålningarna”, som var intakta under min skoltid. I första hand gör jag det för att skolans målningar hade vissa drag som skiljde dem från Janssons övriga produktion, men ändå var representativa för det tidiga måleriet. Men också för att Tove Jansson gjorde skisser och förarbeten till alla sina beställningsarbeten. Eftersom hennes arkiv av skisser lär vara enormt, så gissar jag att någon forskare någon gång känner igen skisserna till ”glasmålningarna” och att man då kan göra nya kopior till de saknade delarna.

Erik Kruskopf nämner (1992) att det första fönstret som fick dekorationer är 3 meter högt och 1,5 meter brett. Sammanlagt bestod fönstret av åtta glasrutor. Vänskapsmålningen för det första fönstret finns mitt emot dörren till festsalen. Där målade Tove Jansson ett paradismotiv som då täckte hela det höga fönstret. På utställningen visades bara de fyra översta rutorna.

Motivet på hela fönstret var paradisiskt, men inte direkt bibliskt trots att någon ängel fanns med. De nedre nu antagligen förstörda målningarna visade ett sammanhängande motiv som kunde kopplas till Eva och Adam i paradiset, men någon orm eller något annat skrämmande syntes inte till. Man kunde se ungdomar samt exotiska växter och frukter. Dessutom fanns också direkt dekorativa element som bårder, sådant syns också på den översta bevarade delen. Allt hade svarta konturer för att förstärka illusionen av en glasmålning. Trots att motivet väckte tankar om Eva och Adam, så kändes målningarna inte bibliska, bilderna upplevdes snare som en saga om paradiset, åtminstone för en skolelev.

Matsalens runda fönster med 120 cm diameter finns kvar, där kan man nu se en exakt kopia av den ursprungliga målningen. Materialet var igen detsamma som på det höga fönstret, olja på genomskinligt pergamentpapper. Motivet är igen en idyllisk vy från en paradisisk plats. I bakgrunden finns höga träd med fantasiblommor och -frukter. Ett hästkastanjeträd med sina vita blomsterställningar är ändå alldeles verkligt precis som ormbunksbladen i förgrunden. På bilden rör sig barn och ungdomar. Några leker vid en källa som springer fram bakom klipphällar. Målningens titel ”Livets källa” används i bibeln och förekommer i religiösa sammanhang. Men det var inga sådana tankar som väcktes hos de ungdomar som betraktade målningen under matrasterna. Istället tänkte vi på lyckliga ungdomar som var lediga och fick springa utomhus.

Nedanför skolan finns Hesperiaparken med en hel allé av kastanjeträd. Den syntes också från konstnärshuset Lallukas fönster mot parken. Kastanjeträden är en signatur för hela kvarteret där Lallukka, Laguska skolan, och Tove Janssons första egna ateljé befinner sig.

I skolans översta våning fanns ett utrymme som användes för konstnärligt arbete när jag gick i skolan. På en kortvägg fanns en balkong. I mitten av den höga glasdörren fanns ytterligare en ”glasmålning”. Den var mera dramatisk och förde tankarna till Muminpappans bravader. Den föreställde ett vilt stormande hav med höga vågor i blå nyanser och hög horisontlinje. Bland de spetsiga vågtopparna krängde en relativt liten brun träbåt. Den här målningen hade också svarta konturer för att förstärka effekten av glasmåleri.

Not

Utställningen ”Tove Jansson – Paradiset” på HAM ägde rum 25 oktober 2024 – 6 april 2025.

Utställningen ”Paradiset” följs 2026 av en utställning i HAM galleriet om om konstnärsfamiljen Jansson. För dem var konsten både ett arbete och en livsstil. Utställningen pågår 13 februari 2026 – 10 januari 2027.Den byggs upp kring de permanent utställda freskerna ”Fest på landet” och ”Fest i staden”. Utställningen firar att det har gått 80 år sedan boken ”Kometen kommer” publicerades.

SVERKER SÖRLIN

KLIMAT FÖR OMVANDLING – Norden under växlande villkor

Vad menas med omvandling och det numera mångtydiga ordet ”klimat”? Hur kan man avläsa tendenser i tiden? I artikeln resoneras kring begreppen och utvecklingen med exempel som ringar in varför det är en bestående favör med att betona det nordiska. Det handlar om värden och värderingar. Och kanske man kan använda ett ord som tillgänglighet.*

Sverker Sörlin är professor i miljöhistoria vid KTH, Kungliga Tekniska Högskolan i Stockholm och författare.

I

Jag väljer vägen över Island. Vid övergången från nordisk sommar till höst för några år sedan, 2022, var jag inbjuden till Reykjavik för att medverka vid en konferens. Den hölls med anledning av 250-årsmarkeringen av det besök på Island som gjordes vid denna årstid 1772 av den Piteåfödde botanisten och Linnéeleven Daniel Solander och hans ressällskap Joseph Banks. Banks var en central gestalt i det brittiska imperieprojektet och tongivande i flera viktiga institutioner som Kew Gardens i London och vetenskapsakademin Royal Society. De två hade funnit varandra i de livliga vetenskapliga samtalsmiljöerna i den brittiska huvudstaden och samarbetade flitigt sedan ett drygt decennium tillbaka.[1]

Det var ett viktigt besök, inte så mycket för den forskning om Islands flora de kunde bedriva under några korta höstveckor. Desto mer betydde det för Islands strategiska nätverk och kontakter som hjälpte Danmark – via Banks beskyddande aktiviteter – att undvika att dras djupare in i konflikt med britterna. Detta tryggade i sin tur Islands position som del av det danska imperiet, allt enligt historikern Astrid Agnasdóttirs forskning.[2]

Vi som var inbjudna hade underbara dagar. Inte bara på grund av ett lyckat symposium utan också för det sociala programmet där Sveriges ambassadör Pär Ahlberger höll i trådarna med isländska partners. Pär hade ett förflutet från sin postering i Canberra. Där hade han lagt upp ett liknande program några

1 Sverker Sörlin & Otto Fagerstedt, *Linné och hans apostlar* (Stockholm: Natur och Kultur, 2004), 130-151.
2 Standardverket om expeditionen och dess politiska följder är Anna Agnarsdóttir, *Sir Joseph Banks, Iceland and the North Atlantic 1772-1820* (London: Routledge & The Hakluyt Society, 2016).

år tidigare under rubriken ”Paradise Lost” med Solander som centralfigur och inbjudit konstnärer att medverka.[3]

Jag deltog även där i november 2019, med föredrag om det linneanska projektet och den biologiska mångfalden inför en internationell botanistkongress. Den var från svensk synpunkt antipodisk i de flesta avseenden, utom just i skepnaden av Pär Ahlbergers ivriga nordiska ande, som svävade över en kvällssession i Wellington då min keynote inföll. Jag talade om hur 1700-talets botanister reste kring världen i ett projekt som då gick ut på att Sverige – under Linnés vetenskapliga ledning – skulle kunna finna växter som kunde hemföras och acklimatiseras till svenska förhållanden så att vårt land skulle slippa dyr import och istället kunna odla det mesta själv. Frihandel var inte den mest populära idén och både Hattpartiet och Linné hade drag av samma filosofi som idag behärskar den amerikanska statsledningen.

Solander reste även i den delen av världen, tillsammans med samme Banks, fast några år tidigare på James Cooks första världsomsegling. Över sådana planer, eller för den delen över det brittiska imperium som Banks representerade, under det ganska falska mottot ”the improvement of the world”, finns det ingen anledning att vara odelat stolt. Mycket blev inte som det borde.

Men Pär Ahlberger såg möjligheter med en nordisk tolkning och tillämpade Nordentanken både kreativt och expansivt genom de inbjudna konstnärerna och forskarna, först i Nya Zeeland och Australien, och sedan på Island. Så kunde han korskoppla Norden med Söderhavet och öppna för betraktelser som förut inte varit möjliga. Konsten och vetenskapen möttes till fördjupad reflexion. Och jag fick bruk för min vid det laget ganska omfattande nordiska empiri som inte kändes mindre nordisk för att den genom det linneanska projektet omfattade hela jorden.

II

”Hela jorden” betyder på samma gång ”stor skala”. Men när jag en blåsig sensommardag i Reykjavik kom till det isländska nationalbiblioteket och fann en hel hörsal full av folk från flera länder var det som slog mig mest hur skalan i själva verket var mycket liten och lokal. Och att alla dessa skalor möttes, just här. Statsministern Katrín Jakobsdóttir, som jämte universitetsrektor Jón Atli Benediktsson öppnade evenemanget, klev fram och skakade hand. Hon skulle inleda. Hon framförde ett beklagande från presidenten Guðni Jóhannesson som av tekniska orsaker fastnat under ett statsbesök i Slovenien och inte kunde öppningstala som han lovat.

3 The Solander Gallery [Canberra], *Paradise Lost: Daniel Solanders's Legacy Exhibition Catalogue* (Wellington, 2018). https://www.swedenabroad.se/en/embassies/australia-canberra/current-affairs/calender/paradise-lost---daniel-solanders-legacy---art-exhibition-in-australia-2020-2021/. Pär Ahlberger, ”Ett 250-årsminne: Expeditionen som väckte svenskarnas intresse för Island”, *Nordisk Tidskrift* (2022):2, 213-220.

Jakobsdóttir talade alltså i Jóhannessons ställe. Ändå ville presidenten kompensera för sitt uteblivna anförande, fick vi strax veta, och det skulle ske redan följande kväll då vi talare inbjöds till en middag på hans residens Bessastaðir ett stycke utanför staden. Just på det vidsträckta näs, ja, i samma byggnad, tillhörig stiftsamtman Thodal och hans hustru, där Banks och Solander träffat samman för 250 år sedan med det dåvarande isländska ledarskapet och den blivande svenske ärkebiskopen Uno von Troil, som råkade vara på plats.[4] När vi satt där bänkade för middag i ett litet rum med stora delar av den isländska regeringen vid bordet, så pekades det ut vilka steg Banks och Solander tagit, både utanför byggnaden och inne i den, och var de mötts av amtmansparet.

Kring och även under byggnaden har det påträffats rika kulturlager och residensets källare har efter noggranna utgrävningar gjorts om till en arkeologisk utställningslokal av det ovanligare slaget. Guidade av presidenten själv fick vi gäster bese fynden, liksom den lika enkla som vackra kyrkobyggnaden på tunet utanför, kring vilken höstsvalkan sänkte sig i den vindstilla kvällen, i takt med solen som tyst gled ned bortom Atlantens rand.

Ambassadör Ahlberger såg nästan litet tagen ut. Här möttes verkligen, just som han velat, jordens nord och syd. Och jag tänkte att diplomati är viktigt. Och tillgänglighet. Vi hade tillgång till varandra i dessa möten och därför blev de inte bara familjära utan effektiva och produktiva.

Och var kan man läsa om projekt som dessa? Jo, givetvis i *Nordisk Tidskrift*, där Katrín Jakobsdóttir samma år ger en lång och innehållsrik intervju. Den handlar bland annat just om skala och tillgänglighet. Hur Nordens ledare verkar ha nära till varandra och att det underlättar. Kanske särskilt i tider av omvandling. Hon omvandlas själv, bland annat till deckarförfattare. Hennes debutroman, pusseldeckaren ”Reykjavik”, skriven tillsammans med Ragnar Jónasson, utkom också 2022.[5] I samma *Nordisk Tidskrift*, för några år sedan, lade även Pär Ahlberger tidigt fram sina tankar om projektet – och när projektet avrundats på Island även i *Svenska Linnésällskapets årsskrift* med en lång essä.[6]

III

På nytt griper denna globala nordism på något märkligt sätt in i min egen empiri, eftersom jag de senaste åren bidragit till en visuell återgivning av Linnés herbarier. Lena Granefelt är fotografen och huvudpersonen i projektet. Lena kom på att de ganska färglösa och oglamorösa växtarken kan förvand-

4 Uno von Troil, brett studerad i Uppsala, sedermera svensk ärkebiskop, utgav sedermera *Bref rörande en resa til Island* (1777, ny uppl. 1933), som snart översattes och blev vida läst på flera av de stora europeiska språken.
5 Gerður Kristný, ”’Politik är livet självt’: Samtal med Katrín Jakobsdóttir”, *Nordisk tidskrift* (2025):1, 91-99.
6 Ahlberger, ”Ett 250-årsminne”. Ahlberger, ”Solander 250: En resa från Söderhavet till Arktis”, *Svenska Linnesällskapets årsskrift* (2022), 89-112.

las till bokstavligt talat strålande bilder – om de belyses bakifrån. Hon har fotograferat ett urval ark i Linnés två herbariesamlingar. Den ena och största i London, såld av Linnés änka Sara Lisa redan på 1780-talet, en omstridd historia på den tiden, och den andra på Riksmuseet i Stockholm. Då framträder allt som annars knappt syns: vattenstämplar, färgfläckar, oxidation, och påskrifter på påskrifter i en palimpsestisk mångfald. Växterna själva blir närmast fluorescerande, varje fiber och frö framträder som vore de elektriskt laddade.[7]

Mina texter i boken är till för att sätta denna nordiska empiri i förbindelse med ett nutida sammanhang och koppla den lokala skalan från Uppsala och den svenska Vetenskapsakademien till andra lokala skalor runtom på jorden varifrån växtmaterialet härstammar. Jag behöver också reda ut varför den i övrigt så framgångsrike Linnés mäktiga kameralistiska vision inte räckte särskilt långt som ekonomisk idé. Sverige blev inte rikt på export av inplanterade utländska växter. Det odlades ingen saffran på de svenska fjällen som han hoppats. Den sibiriska cedern blev inget svenskt lyckoträd. Det blev ingen silkeindustri att tala om, trots att Linnéeleven Erik Gustaf Liedbeck genom vansinnigt slit hemma i Skåne ett lyckat år kunde producera 11 kilo av den ljuvliga varan. På samma sätt med kaffe, choklad och bananer.

Men vi lärde oss genom misslyckandet. Och kanske var det tur att vi i större delen av Norden satsade på att ändå försöka med importsubstitution och inte gav oss på större koloniala äventyr. Det verkliga fiaskot – moraliskt och politiskt – skedde hos de mycket större välden som gjorde tvärtom och grundade kolonier för att bygga upp den långa extraktivistiska tradition som format världens rika och fattiga. Storskalig resursutvinning, således, förandet av välstånd från kolonierna till Europa, etablerade mönster som är mycket svåra att ta sig ur. Det bildar en bakgrund till vår tids antropocen – med människan som den kraft, med global räckvidd, som omvandlar planeten mer än jordens egna processer och driver på mänsklighetens växande beroende av naturresurser, inte minst fossil energi.[8]

Middagsvärden i residenset, president Jóhannesson, var för övrigt inte bara en kollega, professor i historia vid Islands universitet. Jag hade också träffat honom förut. Han var i Leeds av en tillfällighet några år tidigare när jag deltog i en konferens med ett EU-projekt, ett s.k. Marie Curie International Researcher Training Network. På kort varsel hade han accepterat att hålla en keynote för vår konferens. Ett huvudtema för workshoppen var just – skala…

Jóhannesson berättade om Islands framgångsrika turism. Om entreprenörskapet, framåtandan, inkomsterna. Men också om trängseln, inflationen och slitaget på den ömtåliga miljön. Det är i grunden bra att människor kan mötas och se varandras villkor och hur det är där de lever. Men insikterna har ibland ett pris.

7 Jean-Baptiste Fressoz, *More and More and More: An All-Consuming History of Energy* (2024), engelsk övers. (New York: Harper Collins, 2025). Sverker Sörlin, *Antropocen: En essä om människans tidsålder* (2017), ny uppl. (Stockholm: Weyler, 2024).

8 Jean-Baptiste Fressoz, *More and More and More: An All-Consuming History of Energy* (2024), engelsk övers. (New York: Harper Collins, 2025). Sverker Sörlin, *Antropocen: En essä om människans tidsålder* (2017), ny uppl. (Stockholm: Weyler, 2024).

Han körde sin fyrhjulsdrivna bil ut till viktiga turistmål, berättade han. Han hade hört klagomål, till exempel på att det fanns för få toaletter. Professor Jóhannesson parkerade bilen och gick ut bland människorna och slog sig i slang med dem. Frågade var de kom ifrån, hur det var att vara turist på Island. Fanns det toaletter nog? De svarade. Det blev fina samtal.

Men varför var han så angelägen? Turisterna undrade över hans nyfikna tillmötesgående. ”Vem är du? ”

”Jag är Islands president.”

Turisterna som frågade hade därmed lärt sig ännu en sak om Island: att man bryr sig om sina gäster. Och om skala och tillgänglighet. Och om Norden.

Kanske är det så att den som finns i ett litet sammanhang har lättare att se de större mönstren. Vad som sker om det bara finns *en* baja maja åt tusen turister. Om det bara finns *så* många kvadratkilometer orörd mark, hur försiktiga måste vi då inte vara?

IV

Men frågan bör ställas också på en större skala. Varför reser så många till Island under detta århundrade? Särskilt efter år 2008, då Kaupthing bank kraschade, som en lokal variant av Goldman Sachs och alla de andra bankerna i USA i den stora finansiella härdsmältan?

Därför att Island är en geologisk plats. Här är man så nära man kan komma just sådana krafter som antropocen hotar att frambringa.[9] Det finns områden där det ryker så ur jorden att man knappt kan finna en plats att sätta ned sin fot utan att bränna sig. Samtidigt som glaciärerna smälter bort och troligen kommer att vara till två tredjedelar försvunna före nästa sekelskifte. Femtio namngivna glaciärer på Island har redan försvunnit sedan 2000.[10]

Island är den skräckblandade bilden av oss själva som mänsklighet, i dockskåpsformat. Där kan vi med våra sinnen uppleva framtiden, då jordens och elementens krafter framträder med allt våldsammare konsekvenser.[11] Denna vulkanö framhäver vårt djupaste geologiska förflutna. Och på samma gång vår nyaste, mest skakande framtid, med alla förluster: av snö, is, köld; sedan 2019 komplett med glaciärbegravningar.[12] Men också förlusten av biologisk mångfald, som antropologen Gísli Pálsson visar i sin uppmärksammade bok om garfågeln. Den häckade på Island men jagades för sitt kött, sina fjädrar och sina ägg och utrotades redan 1844.[13]

9 Gisli Pálsson & Heather Anne Swanson, ”Down To Earth: Geosocialities and Geopolitics”, *Environmental Humanities*, 8:2, 2016. Erik Isberg, “Där gränsen mellan mänskligt och geologiskt upphävs”, OBS: Radioessän, *Sveriges Radio P1*, 30 augusti 2022. https://www.sverigesradio.se/avsnitt/att-resa-till-island-under-antropocen

10 WMO (2019), https://wmo.int/media/news/glacier-melt-and-arctic-change-affects-globe. ETH Zürich (2024), https://www.preventionweb.net/news/global-glacier-melt-major-mass-loss-expected-2100.

11 Sverker Sörlin, ”Elementens raseri”, *Ord och bild* 133:5(2024): 6-13.

12 Sverker Sörlin, *Snö – en historia* (Stockholm: Volante, 2024), 32-33.

13 Gísli Pálsson, *The Last of Its Kind: The Search for the Great Auk and the Discovery of Extinction* (Princeton NJ: Princeton University Press, 2024.

Man ska inte heller glömma Västfjordsmassakern 1615, då islänningar mördade 31 baskiska fiskare på ett bestialiskt sätt, utan större skäl än att de kände sig hotade att inför en kall vinter behöva dela på mat med dem. Plus att de var katoliker. Joakim Lilljegren vid Göteborgs universitet översatte, efter studier i nordiska språk i Umeå hos bland andra Ingegerd Fries.[14]

V

Jag upplevde kraschen på nära håll, eller snarare dess förspel. Sommaren 2008 bedrev jag fältarbete på Island. Jag undersökte glaciologins utveckling och hur lång tid det tog innan glaciologins mätningar av glaciärernas tillbakagång kopplades till en sammanhängande teori om orsakerna till de stigande temperaturerna, särskilt i Nordatlanten och Arktis.

Samtidigt pågick i isländska medier vad som mer och mer såg ut som en annalkande storm. Jag rapporterade i *DN* den 24 juli 2008 om Andri Snaer Magnasons bok *Dreamland*. Den skildrar den stora banksvindeln och det litet sjuka i den isländska hybris som än en gång spelade roulette med naturens resurser – och med vanliga sparares pengar. Det isländska originalet från 2006 sålde 20 000 exemplar, i ett land med drygt 300 000 invånare. Det motsvarar nästan en miljon om det varit i Sverige, eller tjugofem miljoner i USA; Harry Potters upplagesiffror bleknade plötsligt.[15]

Magnason visade att striden om naturtillgångarna går djupt ned i Islands historia. Vattenfallen skulle användas för energi till den aluminiumindustri som funnits på Island i årtionden. En av dem som tidigt engagerade sig i frågan var Nobelpristagaren Halldór Laxness, som i en essä 1970, ”Hernaðurinn gegn landinu” (Kriget mot landet), gjorde upp med landets destruktiva nationella arv med rötter i den tidiga bosättningens avskogning. Laxness såg energiproduktionen som en dolkstöt mot den isländska naturen och en fångenskap i nya beroenden.

Laxness inlägg var ett förskalv. Den senaste, och mycket större, vågen av elutförsäljning framkallade en verklig jordbävning, på nytt med konsterna i en stridbar roll. Artisten Björk var en profilerad motståndare. Kanske är det i ett sådant sammanhang man ska förstå även Ólafur Eliassons olika projekt, bland dem vattenfallen på Manhattan, som refererar till Islands främsta turistattraktion, och installationen ”Ice Watch” , ibland kallad ”Doomsday Clock”, med tolv smältande isblock från Grönland arrangerade i en urtavleliknande cirkel framför Panthéon i Paris under COP 21 i december 2015.[16]

14 *Västfjordsmassakern 1615: En sann berättelse av Jón Guðmundsson den lärde*. Övers. Joakim Lilljegren (Göteborg: Anthropos, 2024).
15 Andri Snaer Magnason, *Dreamland: A Self Help Manual for a Frightened Nation* (London, Citizen Press 2008, förord av Björk). Sverker Sörlin, ”Här forsar girigheten”, *Dagens Nyheter* Kultur B:4-5, 2008-07-24.
16 L. Palmer, ”Olafur Eliasson Responds to Paris Summit with a Doomsday Clock Made of Glacial Ice”, *Artnet* 3 /12 2015. https://news.artnet.com/art-world/ice-watch-olafur-eliasson-climate-summit-384704

När finanskrisen slog till, hade det hunnit bli höst 2008 – och vi hade en väl etablerad teori om klimatförändringens orsaker. Fast det fanns folk överallt som satte sig över den. Som tyckte att man kan expandera sig ut ur alla kriser. Att man kan se den globala resursekonomin som ett pyramidspel – det håller så länge det håller.

Ett par månader senare drogs snöret. Jag råkade ha ett besök att göra i Boston på senhösten, bara veckor efter kollapsen. Allt var ännu mest förvirring, men situationen rymde också starka känslor. Jag hade valt Icelandair och bytte plan på Keflavik. Knappt en människa syntes till. I loungen – förut ett sällan avstannande champagneparty – rådde nu en gravlik stämning. Två personer satt med varsin ljummen kaffe och talade viskande.

Ombord hade jag en amerikansk affärsman intill mig. Han skrev intensivt i sitt block. ”A report?”, frågade jag.

Yes.

You are in finance?

Yes, so what!!!

Han fräste fram sina svar.

You lost money in Iceland?

So what!!!?

Give them five years.

Jag är inte säker på att han insåg att jag försökte uppmuntra honom. Efter att ha läst den danska antropologen Kirsten Hastrups fantastiska böcker om Islands tusenåriga resurskultur, visste jag att den bygger på risktagande och att det finns en djupt rotad mentalitet i landet som utgår från att söka rik bärgning från stora, men marginella och i grunden osäkra resurser.[17] Men att islänningar också brukar resa sig och komma tillbaka efter misslyckanden.

Affärsmannen misstrodde mig hursomhelst. Vår resa fortsatte under tystnad. Efter fem år kontrollerade jag de ekonomiska dagsnoteringarna. Island var tillbaka på samma nivå som före krisen.

Men egentligen var det ju inte bra alls. Bara för att jag kunde förutsäga hur denna resilienta risktagarkultur åter skulle stiga upp ur askan och fungera, än en gång. Upprepningstvånget är i sig självt en tragedi.

17 Kirsten Hastrup, *Nature and Policy in Iceland, 1400-1800: An Anthropological Analysis of History and Mentality* (Oxford: Clarendon Press, 1990). Hastrup, A Place Apart: An Anthropological Study of the Icelandic World (Oxford: Clarendon Press, 1998).

VI

Och ungefär nu är jag framme vid själva nyckelordet. Omvandling. För vad Islands moderna historia visar, på sitt särskilda vis, är betydelsen av omvandling. Att den är oundviklig, men också att det går att hantera den. Den är inte ett öde.

Hela Norden är förmöget till omvandling. Det är det jag menar ligger i dessa just framförda reflektioner kring nordisk empiri, lokal och global skala och en relativt hygglig förmåga till medborgerlig tillgänglighet. Norden har åtminstone haft, och har ännu, är min övertygelse, en pragmatisk, men också empatisk och internationellt lyhörd linje i många frågor. Jag tror att det är denna förmåga till omvandling och framsteg som kan förklara varför det varit möjligt för många av oss att *också* vara just Nordenvänner.

”Omvandling” för annars tanken till klimat och miljö. En stor omställning förestår, har det sagts i femton år nu. Här har EU betytt mycket. Men hur pigga är Europas länder på att investera tungt i det som krävs av infrastruktur och nya energisystem?

Här har vi däremot en empiri som är så stor och tung och mäktig att den för länge sedan borde ha kvävt varje tvivel. Men så är det inte. Norden ligger hyfsat till i internationella jämförelser, men i hög grad på gamla meriter som går ända ned i energikrisernas 1970-tal, då Norden började orientera sig bort från oljeberoendet. Men utsläppen är idag gränsöverskridande och konsumtionsbaserade och de komparativa fördelar som skogstäckta (=koldioxidabsorberande) vattenkraftländer som de nordiska haft är då av mindre betydelse. På kort tid har de nordiska länderna, särskilt Sverige, lyckats prioritera ned det man borde ha gjort för länge sedan. Borde man inte då växla upp sin strategi i klimatfrågan och definiera den som ett säkerhetshot?

VII

Det som nu sker är det omvända. Den gröna omställningen kastas under bussen. Ett existentiellt hot mot vår civilisation – en skenande klimatkatastrof, det som i forskningen kallas ”hothouse earth”[18] – är något som kan ske mer eller mindre över en natt. Tydligast illustreras dessa tendenser i Trumpadministrationens USA. Men liknande tendenser är synliga i olika grad i en lång rad länder, och även i Norden.

Sveriges koldioxidutsläpp från vägtrafiken ökade förra året med 18 procent. Samtliga utsläpp sammanräknade ökade med 6 procent. När de egentligen behöver sjunka med sju-åtta procent om året för att vi ska hålla oss inom vår klimatbudget med sikte på målen 2030 och 2045.[19]

18 W. Steffen, J. Rockström, K. Richardson, T.M. Lenton, C. Folke, D. Liverman, C.P. Summerhayes, et al., “Trajectories of the Earth System in the Anthropocene”, *PNAS: Procedings pf the National Academy of Sciences U.S.A.* 115(2018):33, 8252-8259, https://doi.org/10.1073/pnas.1810141115.

19 *Klimatpolitiska* rådet: Å*srapport 2025*. https://www.klimatpolitiskaradet.se/wp-content/uploads/2025/03/klimatpolitiskaradetsrapport2025.pdf

Varav inget kommer att nås enligt Klimatpolitiska rådets rapport i mars 2025 och bekräftat än en gång 2026. En bedömning som redan för några år sedan, när jag själv satt i detta råd, 2018-2022, var kritisk och skeptisk till att målen skulle nås. ”Takten måste öka”, kunde vi varje år konstatera. ”Regeringens politik är otillräcklig.”

Men vem kunde tro att utsläppen skulle skena – uppåt? Och vem kunde tro att Norge skulle sitta på händerna som man gör, utan minsta antydan till att ge upp sina oljefält eller ens dämpa expansionen.

Det finns som regel något slags ursäkt som man kan skruva ihop. Och intresset ljuger sällan, som Marx sa. Men den som zoomar ut, som kan koppla händelseförlopp på olika skalor till varandra, ser mer och ser även sådant som är svårt att bortförklara.

Vad har Trump använt de senaste fyra åren till, då Biden satt i Vita Huset? Det kanske viktigaste är att han tog hjälp av the Heritage Foundation och en härskara av sina likasinnade experter och förväntansfulla påläggskalvar för att upprätta ”Project 2025”, som dokumenterats i en redan omfattande kritisk litteratur, bland andra av *Atlantic*-journalisten David A. Graham i boken *The Project*. Det är den som Trump börjat sätta i verket, med raketfart.[20]

Det är en isolationistisk, nihilistisk, nymerkantilistisk, världsfrånvänd plan för att – ja, för att vadå? Göra Amerika stort igen, svarar väl många. Störst någonsin, störst i världen…? Men det mest centrala är att bereda väg för ett auktoritärt styrelseskick. En central del i den skruvade världsbild som planen vilar på är att förneka det mesta vi vet om hur den här världen ser ut och fungerar. Den här mänskligheten, med sina mödosamt uppbyggda normer och regler – och den här planeten, med sina naturlagar och sårbarheter och sina risker.

VIII

Med andra ord, det är verkligheten själv som ska förnekas så långt det går. För att i stället bejaka de intressen som betalat för kampanjen och som står för de starka krafter som nu gör sitt bästa för att förstöra världen. Där står fossilindustrin i första ledet och kräver payback. Man vill inte sitta på *stranded assets* om en omställning bort från olja och kol skulle lyckas.

”Climate change is good.” Nu sägs detta av USAs president. Rulla tillbaks aborträtten. Ge handlingsutrymme till dem som vill bedriva vetenskapsförnekande undervisning i skolorna. Som vill skrota evolutionen och försköna slaveriet. Gör därtill en vaccinförnekare till hälsominister. Skär ned forskningsråden med hälften. Avskaffa internationellt bistånd. Överge 66 FN-organ och lämna det internationella klimatarbetet.

20 David A. Graham, *The Project: How Project 2025 is reshaping America and the world* (New York: Penguin, 2025). Det kan tilläggas att ett halvår efter det att mitt tal i Letterstedtska föreningen hölls (2 juni 2025) offentliggjordes USAs nya säkerhetspolitiska strategi (november 2025). Den bekräftar de farhågor som många började göra sig under det första halvåret av Trumps mandatperiod. https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2025/12/2025-National-Security-Strategy.pdf

Ett stenåldersprogram som vi kunde skratta åt om det inte var för att det drar ned oskyldiga människor, och oss alla, i gyttjan.

Det angår även Norden. Ty: Norden är inte genom en särskild klausul i Guds skapelse befriad från krafter som tycker att det finns attraktiva inslag i Project 25 som vi bör överväga i Norden. Sådana som innerst inne gillar rasismen. Likaså anti-islamismen, och den evangelikala extremismen. Och som applåderar deportationerna.

Själva Antikrist i denna häpnadsväckande åskådning är – vetenskapen. Därför: Hate Harvard!

Den ryska tankevärlden är inte alltigenom olika, från de stalinistiska retuscheringarna till de lojalistiska läroplanerna. Vakthållningen kring fossila bränslen likaså. Där finns i kulisserna också Saudi Arabien, Venezuela, Indien. På sätt och vis Kina även om tolkningen av det landet är litet mer sammansatt.

Men skalan hos oss är än så länge en annan. Vi har i Norden ett gammalt immunförsvar som länge skyddat oss mot den värsta dårskapen. En fortsatt hög nivå av allmän kunskap i befolkningen, en tradition av folkbildning. Fungerande public service-medier.

Men omvandlingen på detta område tycks betyda att ge sig på det civila samhället. De delar av samhället där det finns beredskap till omvandling och människor av alla slag i alla kommuner som genom mycket ideellt arbete bär upp ett samhälle, tar emot flyktingar, ger mening i vardagen åt svaga och utsatta. Det finns inget börsnoterat bolag som har primärt intresse av att sådant arbete utförs. Ingen tjänar särskilt mycket pengar på att landsbygden kan leva. Inte på att det finns grannar. Simhallar. Elljusspår. Studiecirklar. Gökottor. Eller ens kyrkor.

IX

Jag började för egen del ganska tidigt med denna typ av omvandling. Mitt första inlägg till förmån för ett EU-baserat militärt och civilt försvar gjorde jag på *DN* debatt i april 2004 tillsammans med bland andra Anders Ljunggren, då generalsekreterare vid Föreningen Norden, Kristina Persson, dåvarande vice riksbankschef, och Karl Petter Thorwaldsson, som skulle bli LO-chef och minister.[21] Det var mest fransmännen som drev den frågan. Argumentet då var att USA var den då enda reella supermakten och behövde en motvikt.

Vad är det jag försöker säga här? Att det finns högre värden. Vi pratar om försvar och beredskap, men vi borde samtidigt hålla i minnet att dessa finns, inte för sig själva utan för att det finns andra värden. Att klara en omvandling är inget som vi kan överge lättvindigt.

* Artikeln utgår från ett föredrag vid LF Svenska avdelnings årsmöte den 2 juni 2025.

21 https://www.dn.se/arkiv/debatt/eu-behover-samordnad-forsvarspolitik-nya-natverket-vanster-for-europa-vill-gora-europeiska-unionen/, *Dagens Nyheter*, *DN* debatt 2004-04-06.

SARA ALFORT

KVINDELIGE KUNSTNERE GAV TIDEN KAMP TIL STREGEN

Hvorfor skal kvindernes liv beskrives på en måde, så vi synes, det er synd for dem? Vi har brug for en ny fortælling om de kunstnere, der var kvinder. Kunsthistorien om de skandinaviske kvinder omkring år 1900 er fejlagtig. De arbejdede både solidarisk og selvstændigt og i egen ret og opnåede stor anerkendelse i deres samtid, både ude i Europa og hjemme i Norden. I kraft af sin ny forskning i bogen *Da træerne voksede ind i himlen*[1] er forfatteren Sara Alfort i stand til at fortælle en mere retvisende historie.

Øverst oppe i et atelier på Ravnsborggade 11 i København sad en flok malere. Der var småt, ret rodet og duftede af gule ærter. Her boede maler Sofie Holten, da hun vendte hjem efter flere år i udlandet i 1890'erne. Holten var god til at samle folk, og hos hende mødtes man for at diskutere Livet og Kunsten. "Vi havde det godt! Man rullede sig straks en cigaret, man fandt en siddeplads, man så sig varm på værtindens friske ansigt"[2], som en af dem formulerede det. Hendes hår var kort (vennerne kaldte hende for Ole), hun havde brune, skælmske øjne, smilehuller og et voldsomt temperament. Når hendes malerier ikke blev, som hun ville, mærkede hun det "hidsige blod fare rundt med lidt stærkere fart end sædvanlig"[3]. Mens hun boede i Paris, anmeldte hun udstillinger for dagbladet *Politiken*, og da hun flyttede hjem, havde hun en særudstilling i Kunstforeningen, som pressen dækkede grundigt. En del fandt hende for fransk, for moderne og for anderledes, men malerierne fra London kunne de ikke stå for. De var "overordentligt iltert gjort"[4], havde en "energi og uforfærdethed"[5], og var "så kækt smældede ned med en flot, men sikker pensel"[6]. Holten var med andre ord en toneangivende stemme i den danske kunstverden.

Ved at læse Sofie Holtens upublicerede breve, datidens aviser og efterladte breve og erindringer af kvinder, hun kendte, har jeg kortlagt hendes liv. Den kortlægning fortæller en anden historie end de yderst sparsomme og ofte også

1 *Da træerne voksede ind i himlen*, Gads Forlag, 2025
2 Elise Konstantin-Hansen, *Små kapitler af et langt liv*, Nyt Bogforlag, 1935, s. 93
3 Elise Konstantin-Hansens brevsamling, Acc. 1988/56, Det Kongelige Bibliotek, 27. marts 1879
4 *København*, 13. marts 1887
5 ibid.
6 *København*, 25. februar 1887

fejlagtige oplysninger, der hidtil har været tilgængelige. Nu ved vi, at Sofie Holten rejste til Paris første gang i efteråret 1880, og at hun modtog undervisning i Paris helt frem til 1886. Vi ved, at hun rejste til Grez-sur-Loing allerede i forsommeren 1885, og at hun kendte den svenske maler Julia Beck. Vi ved, at hun desuden malede i Londons gader i efteråret 1886, hvilket hidtil har været ukendt, og vi ved, at hun boede permanent i udlandet fra 1899 til 1908. Detektivjagten på Holtens opholdssteder fortæller om en langt mere kosmopolitisk, berejst og veluddannet kunstner, end vi hidtil har vidst.

Og det var generelt den fortælling, der igen og igen dukkede op, mens jeg læste en lang række skandinaviske kunstneres breve, dagbøger og erindringer: Mange af kvinderne levede et relativt frit liv, hvor de gik rundt på egen hånd i Paris, tog sporvognen, gik på dansebar og malede i det offentlige rum. De var professionelle malere, der modtog medaljer, portrætbestillinger og anerkendelse fra parnasset. De blev anmeldt, og de udstillede gentagne gange på de mest prestigefyldte internationale udstillinger. De solgte deres kunst, de modtog stipendier, og de skaffede sig en regulær uddannelse hos de mest toneangivende udenlandske malere. De var desuden markante stemmer i deres egen tid og anmeldte selv udstillinger, sad i udstillingskomiteer og underviste. Naturligvis var disse kvinder også i en sårbar position, de havde valgt en usikker livsbane, og nogle gange kunne man føle sig "nedknuget" over ens egen "ynkelighed"[7], som Sofie Holten formulerede det. Og barrierne tårnede sig op, men pointen er: de tog åbenlyst ikke et nej for et nej.

En anden af kunstnerne var Elise Konstantin-Hansen. I 1886 boede hun i lille værelse oppe under loftet på 5. sal på et pensionat på Rue de L'Arc de Triomphe nr 11 sammen med sin veninde Nikoline Tuxen. Eller Tuk, som hun kaldte hende. Hver dag stod de tidligt op, drak en hurtig cafe au lait og skyndte sig afsted til L'Academie de Beaux-Arts des Champs-Elysees, hvor de malede efter modeller. Konstantin-Hansen og Tuxen spiste deres bøffer med rå æg - "et herremåltid"[8], som Konstantin-Hansen sagde. Hun elskede at vandre ned til Louvre, se på kunsten, og hun var "blevet betagen af lyst og længsel efter - jeg ved ikke hvad! Nærmest vel efter at slå mig ned på stedet og erobre eller studere det jeg så"[9]. Hun rejste første gang til Paris i 1885 som 28-årig. Hun havde været "modig indtil forvovenhed", talt alle mulige sprog, og havde "anfaldet skrækindjagende preussere med urimelige spørgsmål, og med dødsforagt vinket af flotte opvartere"[10]. Konstantin-Hansen modtog Neuhausens præmie på Kunstakademiet i København og flere af akademiets rejselegater. Hun var således både af sted til Paris, Firenze, Rom og Athen, og hun satte stor pris på kollegaskabet, uanset om hun var ude eller hjemme. "Jeg har haft det

7 Konstantin-Hansen, Acc. 1988/56, KB, 3-4. marts 1879
8 Lars Aabo, *Jomfru i fugleham*, Poul Kristensens Forlag, 2007, s. 137
9 ibid. s. 137
10 ibid. s. 127

rigtig rart i vinter med mine kammerater på en måde, som jeg ikke er vant til, som kvinder sjældent er vant til,"[11] som hun sagde, "kammeratlivet er noget, som de unge mænd gerne har haft for sig selv".

Modet til at sprænge grænser

Jeg har været optaget af at kortlægge, hvordan kvinderne kendte hinanden på kryds og tværs af de skandinaviske grænser. Hvordan de arbejdede, rejste og boede sammen, holdt hinanden på tæerne i indbyrdes rivalisering og støttede hinanden. De var hinandens tilvalgte familier. Vi har en tendens til at se disse kunstnere hver for sig som enestående fyrtårn, der gik forud for deres tid. Som undtagelser i historien. Men disse kvinder var i høj grad en flok. Det var sådan, de fik modet til at sprænge grænserne for, hvad der var muligt, og det var sådan, det lykkedes dem at slå hul på de glaslofter, de stødte på. Det er desuden forskelligt, hvad kvinderne har efterladt. Nogle har efterladt mange værker og skitser, men ingen breve. Andre har efterladt kassevis af breve, andre kun ganske få breve. Men de kom de samme steder, fik undervisning på de samme akademier i Paris, gik på de samme cafeer, sad ved siden af hinanden med deres staffelier og malede efter den samme model. Når vi stykker fortællingen sammen af de *mange* stemmer, toner et helt andet og langt mere broget billede frem af kvindernes liv, uddannelsesmuligheder i udlandet og kunstnerkarrierer frem. Når vi lytter til stemmerne af hele *flokken* af kvinder, der levede som kunstnere, træder dybden af den fejlagtige historieskrivning for alvor frem. De var ikke exceptionelle undtagelser, der var forud for deres tid. De var en hel flok af kvinder, der gav tiden kamp til stregen. Og hvis vi for alvor skal ændre den fejlagtige fortælling, er vi nødt til at lægge det store puslespil med de mange stemmer. For det der for alvor er overraskende er, hvor *mange* kvinder, der faktisk uddannede sig i udlandet, levede af deres kunst og modtog professionel anerkendelse.

Oppe ved Montmartre på 26 rue Lemercier lå maleren Hector Leroux' atelier. Når man skulle op til Leroux, gik man op ad trappen, for atelieret lå oppe på anden sal. På trappen var der tykke tæpper, der slugte alle lyde. På væggene hang skitser tegnet af tidens kunstnere, og fra loftet hang olielamper ned i kæder og brændte med en parfumeret olie. Oppe i atelieret stod to borde, et skrivebord, en sofa, lænestole og nogle staffelier med påbegyndte malerier. Sådan beskriver en reportage fra 1886 i det franske tidsskrift *Gil Blas* det i hvert fald[12]. Herinde stod Ludovica Thornam fra Horsens. Hun var rejst til Paris med sin mor og søster på et legat fra en fond og et rejselegat fra den danske stat på 600 kr. For at spare sammen til rejsen havde hun og søsteren afholdt en soloudstilling i København og solgt 36 malerier, blandt andet til den

11 Ibid., s. 140
12 *Gil Blas*, 27. December 1886, Paul de Katow, "Peintres et sculptures Hector Leroux".

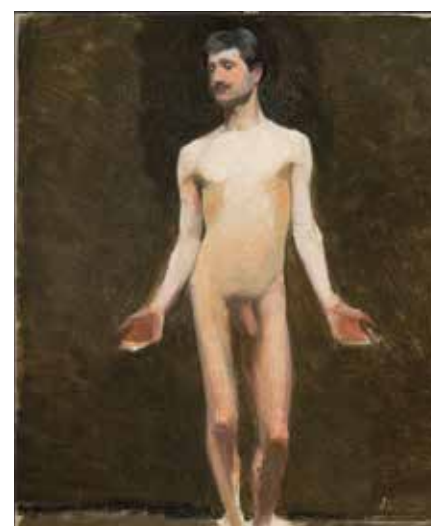
Urtehave, 1885. Sofie Holten/Privateje. Foto Ole Akhøj.

Portræt af Niels Skovgaard, 1895.
Elise KonstantinHansen/Privateje. Foto Lars Aabo.

Selvportræt, ca. 1889.
Ludovica Thornam/Horsens Museum.

Mandlig model, helfigur, 1889.
Marie Krøyer/Skagens Kunstmuseer.

danske konge og dronning. Formentlig malede hun sit selvportræt hos Leroux i 1888. På selvportrættet er hun klædt i en mørk kjole med blondekrave, en palet i hånden og et blik, der ikke viger. Bag hende er en bogreol, og ved hendes side står en gylden olielampe. Rundt om halsen har hun det, der formentlig er et lommeur i en kæde, som hun har lagt i kjolens revers.

Hun har altså omgivet sig med lyset, tiden og bøgerne – de elementer, der typisk indgår i det klassiske *Memento Mori*-motiv, og dermed malede hun subtilt sig selv ind i kunsthistoriens tradition. Selvportrættet er så mørkt, at hendes kvindekrop forsvinder i mørket. Det, der træder frem, er ansigtet, hånden med penslen og den røde farve, der går igen på paletten, i bogreolen og smykket i halsen. Hun har malet sig selv som et belæst, oplyst, intellektuelt, moderne menneske. Det er et selvbevidst portræt, der både etablerer en identitet som professionel maler og også en personlig myndighed. "Ah! Det smukke, oprigtige portræt! Stående i sit værksted, hvis væg er grå, i en enkel sort kjole, og en hvid blondekrave, der lyser op ved halsen (...). Hun udelader intet, smigrer ikke, understreger intet. Hun viser os sig selv, sådan som hun er"[13], skrev *Le Radical* i maj 1889, da selvportrættet blev udstillet på Salonen i Paris.

Thornams selvportræt minder desuden påfaldende meget om den samtidige ukrainske kunstner Marie Bashkirtseffs, som også var i Paris. Hun står tilsvarende i en sort, enkel kjole med hvid krave, palet i hånden og samme frontale position. Bag sig har hun ikke en gylden olielampe, men en gylden harpe. På paletten har hun også de røde farver, men det, der især går igen hos dem begge, er blikket, der både er sårbart og samtidig stålsat. Bashkirtseffs selvportræt blev malet i 1883, men først udstillet posthumt i 1885. Begge portrætter viser den professionelle kunstner i gang med sit arbejde. Kvinderne kendte ikke alene hinanden på kryds og tværs; deres værker går også i dialog med hinanden. Deres selvportrætter og deres portrætter af hinanden viste en ny kvindeskikkelse. De malede et nyt blik på sig selv, og ved at male sig selv som udøvende kunstnere etablerede de en autoritet og professionalisme.

Thornam var drevet af tårnhøje ambitioner. Hun valgte at gå efter sine ambitioner, drømme, selvstændighed, frihed og et ønske om at forfølge sin egen karriere, hvor hun kunne tjene sine egne penge. Ikke desto mindre er der et ord, der klæber til Thornam, ligesom det ofte gør i disse kunstneres biografier, nemlig ordet 'ugift'. Når man slår Ludovica Thornam op i *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*, lyder det således: "Men for Ludovica Thornam, der forblev ugift, havde uddannelse et helt andet formål, idet hun skulle ernære sig selv. Derfor arbejdede hun ihærdigt på at uddanne sig."[14] Her lyder det, som om hun valgte sin levevej af nød, som om hun *desværre* var nødt til at leve af sin kunst, fordi hun ikke kunne finde en mand. Det er en

13 *Le radical*, 5. Maj 1889, "Le Salon II Les portraits", Paul Heusy
14 *Kvindebiografisk leksikon*, "Ludovica Thornam", *Lex.dk*

stærkt problematisk påstand. Ludovica Thornam traf et livsvalg for sig selv, der bragte hende på månedlange rejser til Paris, Rom og Sienna. Hun valgte en livsbane, der lod hende udstille igen og igen på den anerkendte udstilling *Salonen* i Paris. Faktisk udstillede hun otte år i træk på Salonen! Hendes søster Emmy Thornam skriver desuden, at mændene råbte efter Ludovica, fordi hun var så smuk – hun har åbenlyst haft det modsatte køns opmærksomhed. Ludovica Thornam var ikke en stakkel, der desværre "forblev ugift". Hun var en selvstændig kvinde og en professionel kunstner, der kunne leve af sin kunst. Så hvorfor skal kvindernes liv beskrives på en måde, så vi synes, det er synd for dem?

Grådige, ambitiøse og frihedssøgende kvinder

Det er, som om historieskrivningen har en iboende modvilje mod at beskrive kvinder som grådige, ambitiøse og frihedssøgende individer, der aktivt fravalgte ægteskab og moderskab. Det er, som om tanken om, at nogle kvinder bare foretrak frihed, eventyr, selvstændighed og ambition, virker forrykt. Der har været en altdominerende tendens til at lade ægtemænd, brødre, fædre og mentorer fylde helt uforholdsmæssigt meget i fortællingen om kvinderne. Deres livshistorier har ofte været defineret af mændene omkring dem. Der er brug for en ny fortælling om kvinderne, der lader dem træde frem i egen ret, og lader deres livshistorier blive defineret af deres egne livsvalg. Der har desuden været en tendens til at lade tidens begrænsninger, lukkede døre og al den modstand kvinderne mødte, være dominerende i fortællingen om dem. Men det stemmer ikke overens med den fortælling, der dukker op i deres breve, dagbøger og erindringer. Vi bliver nødt til at give ordet til kvinderne selv, så vi hører deres egne stemmer.

Vi har hørt den mytologiske fortælling om den resignerende Marie Krøyer, men den stemme, der dukker op i hendes dagbog fra Paris, er en helt anden kvinde. I sin dagbog går hun ned ad Champs Élysées med alle sanser på vid gab. "Det var mest mørke farver, man så, men ofte kom der noget rødt, en så mageløs rød farve, mat fin blød terracottarød, men så fyldig sammen med sort, den farvesammensætning er nær ved at gøre mig tosset af henrykkelse, så dejlig er den, det er en ren øjenlyst"[15], som hun skriver. På dette tidspunkt havde hun et voldsomt brud bag sig, hun havde forladt sin forlovede, fordi hun ikke ville være "en stille, blid, hengiven hustru"[16]. Hun havde sin "selvstændighedstrang", som hun formulerede det, og nu var hun taget alene til Paris, hvor hun nød sin frihed, spiste frølår og slugte kunsten på Louvre. Det er *hende,* der skal have ordet, når hendes historie skal fortælles. Ligeledes er det en helt anden stemme, der dukker op i Karin Larssons brevsamling fra tiden

15 Marie Krøyer, *Dagbog,* Det Kongelige Bibliotek, 4. december 1888, s. 16
16 Marie Triepckes breve, Den Hirschsprungske Samling, 14. juni 1888

før hun blev gift, og det er hendes stemme, vi skal høre. Det er *den* Karin, der skal have en chance for at træde frem i sin egen ret.

Hvis kvinderne, der levede af at være kunstnere, skal have en chance for at træde ind i den kunsthistorie, hvor de havde en fremtrædende plads i deres egen tid, så må vi revidere den måde, hvorpå vi nærmer os disse kvinder. Vi må finde en ny måde at skrive om dem på. Vi må være bevidste om den magt, vi har, når vi skriver om deres liv. De valg, vi tager, og de ord, vi bruger. 1800-tallets kvinder, der var kunstnere, drak sig fulde i München, forargede med deres kunst i Paris, rejste rundt i Italien for at finde det helt rigtige lys, festede i Grez-sur-Loing, eksperimenterede med keramik og farver og materialer og motiver. Fortællingen om deres liv og deres værker ændrer hele det historiske fundament, vi står på. Deres kunst og deres livs historier kan gøre os klogere på, hvem vi er, og hvad vi kommer af – og hvor forbløffende stædigt vi bliver ved med at gentage forældede opfattelser af, hvad det vil sige at være kvinde.

AUÐUNN ARNÓRSSON

KNAPPT NEJ. ISLAND VID VÄGSKÄLET EU

Den 29 augusti i år folkomröstade islänningarna om huruvida man skulle återuppta samtalen om inträde i EU. Efter en stenhård valkamp mellan ja- och nejsidan blev resultatet att en knapp majoritet avvisade förslaget. 52,8 % av dem som röstade kryssade för ”nej”, 47,2 % kryssade ”ja”. Valdeltagandet var högt, 82 %.

Denna utgång är dock inte jämförbar med britternas Brexitomröstning för ett decennium sedan – Island kommer fortsatt att ha nära band till EU och delta i dess inre marknad genom EES-avtalet. Islänningarna valde kort sagt att detta förhållande inte skulle rubbas.

Auðunn Arnórsson analyserar turerna kring Islands vägval i förhållande till EU. Han är statsvetare specialiserad på europeisk integration och forskare vid ReykjavíkurAkademían, ett institut för oberoende forskare.

Decenniegammalt stridsäpple

I samband med denna historiska vändpunkt kan det vara värt att påminna sig om att Island är det enda nordiska land som aldrig har slutfört medlemskapsförhandlingar med EU. I Norge har man två gånger haft möjlighet att rösta om ett färdigt avtal, 1972 och 1994, och resultatet var i båda fallen ett nej. Danmark gick 1973 med i organisationen som då hette EG, Europeiska Gemenskapen, och Finland och Sverige anslöt till EU 1995. I efterdyningarna av den isländska bankkollapsen tog den vänsterregering som kom till makten efter ”kastrulluppроret” 2009 det historiska steget att söka om EU-medlemskap. Kontentan blev emellertid att det inte gick att slutföra anslutningsförhandlingarna under den mandatperioden, och efter valet 2013 tillträdde en regering sammansatt av partier som inte ville fortsätta förhandlingarna. Dessa lades således på is.

Dock blev ansökan aldrig formellt annullerad[1], vilket ledde till att när den EU-vänliga koalitionsregeringen bestående av Socialdemokratiska alliansen (Samfylkingin), Reformpartiet (Viðreisn) och Folkets parti (Flokkur fólksins) tog över makten i slutet av 2024, kunde den skriva in i regeringsförklaringen att det skulle hållas en folkomröstning om huruvida medlemskapssamtalen skulle tas upp igen. Såsom denna punkt var formulerad stipulerades att en sådan folkomröstning skulle hållas ”senast 2027”.

Det kom därför på sätt och vis som en överraskning när utrikesminister Þorgerður Katrín Gunnarsdóttir på alltingets vårsession 2026 lade fram ett resolutionsförslag om att folkomröstningen skulle hållas i slutet av sommaren samma år. Frågan skulle lyda: Ska Island på nytt ta upp samtal om ansökan om EU-medlemskap? Både statsminister Kristrún Frostadóttir och utrikesminister Þorgerður Katrín Gunnarsdóttir angav ökad osäkerhet i Islands internationella omvärld som skäl till att skynda på folkomröstningen om EU-samtal. Som bekant nådde den amerikanska regeringens försök att lägga under sig Grönland, Islands närmaste granne, sin kulmen under årets första månader.

Ovan: Ursula von der Leyen och Islands statsminister Kristrún Frostadóttir under kommissionsordförandens besök i Reykjavík i juli 2025. Foto: Dati Bendo/ Europeiska unionen.
Till höger: Utrikesminister Þorgerður Katrín Gunnarsdóttir, ledare för Reformpartiet, lade fram förslaget om folkomröstningen och var jasidans mest passionerade förespråkare i regeringen. Foto: Ljósmyndir Rutar og Silju/alltinget.

I ljuset av den utvecklingen kan det framstå som underligt att i kampen om att motivera väljarkåren att ta ställning till den enkla fråga som stod på valsedlarna, kom Islands exceptionellt känsliga läge i den geopolitiska kontinentaldrift som nu pågår i vår del av världen ytterst sparsamt på tal. Eiríkur Bergmann Einarsson, professor i statsvetenskap vid Bifröst-universitetet, påpekade detta i en debattartikel i den danska dagstidningen *Politiken* den 9 september:

”Vi lever i en periode med historiske geopolitiske omvæltninger. Nordatlantens og Arktis’ sikkerhedsarkitektur ændrer sig hastigt, og politisk uforudsigelighed i Washington har fået mange europæiske lande til at gentænke deres alliance med USA i forhold til sikkerhed. Men til trods for at Island ikke har et eget etableret militær, fik de globale realiteter bogstavelig talt ingen opmærksomhed i den offentlige debat. Kampagnen blev ved med intenst at stirre indad, isoleret fra de tektoniske forskydninger, der finder sted over hele kontinentet.”

Varför segrade nejet?

Eftersom det var den sittande regeringen som satte upp frågan på agendan bar den också det politiska ansvaret. Genom att lägga beslutet om återupptagna medlemskapssamtal i händerna på folket hade regeringen försäkrat sig om att den skulle få ett oomtvistligt mandat från folket att fortsätta den påbörjade resan och sedan styra den till målet i form av ett färdigt anslutningsavtal – som sedan skulle ha blivit föremål för ytterligare en folkomröstning.

Regeringspartiernas ledare avsade sig dock medvetet rollen att gå i bräschen för jasidan. De hävdade att nu hade frågan överförts från politikerna till folket. Det var särskilt tydligt i de uttalanden som gjordes av Kristrún Frostadóttir, statsminister och ledare för det största alltingspartiet Socialdemokratiska alliansen. Hon höll sig mest i bakgrunden och betonade hellre att oavsett hur folkomröstningen gick skulle regeringen agera efter resultatet. Ledaren för Reformpartiet, det mest EU-vänliga partiet, utrikesminister Þorgerður Katrín Gunnarsdóttir, var i mycket större utsträckning än statsministern den passionerade förespråkaren för regeringens ja. Det tredje regeringspartiet, Folkets parti, har inte EU-inträde på sitt partiprogram, men dess ledare, Inga Sæland, stödde folkomröstningen.

Jasidans främsta förespråkare lade emellertid sitt huvudsakliga krut på allt annat än ett engagemang för övertygelsen om att Island hör hemma i EU-gemenskapen. Det stora slagordet var ”Já til að sjá” (ung.: ”Ja för att se”). Med det ville man ha sagt att ett ja i denna folkomröstning om återupptagna medlemskapssamtal inte innebar några förpliktelser, utan att det hela istället först och främst handlade om att få igång processen för att se vilka villkor

”Självständighet till salu? Nej tack.” Nejsidans kampanj Áfram Ísland på en digital reklamskylt i Hafnarfjörður den 23 augusti 2026, sex dagar före folkomröstningen. Foto: Rémih/Wikimedia Commons, CC BY-SA 4.0.

Island skulle erbjudas när förhandlingarna avslutats. Ett utkast till en överenskommelse om medlemskap skulle sedan kunna förkastas eller accepteras av islänningarna i en ytterligare folkomröstning. Med den här taktiken hoppades jasidan att också de som inte var riktigt övertygade om att Island hörde hemma i EU men var öppna för att få reda på vilka villkor Island skulle kunna erbjudas, ändå skulle sälla sig till ja-leden och på så vis säkra en majoritet.

Till att börja med såg denna taktik ut att lyckas. I opinionsmätningar månaden innan omröstningen uppmättes en relativt stabil majoritet för jasidan, om än knapp. Det var inte förrän i slutspurten som nejsidan drog ifrån.

En tydlig skillnad i inställning märktes mellan stad och land. 57 % av de röstande i Reykjavík sa ja, men i den mest glesbebyggda valkretsen var nästan två av tre valsedlar märkta med nej.

En propagandavåg i flaggans färger

Ja- och nejsidornas kampanjer organiserades av oberoende intresseorganisationer som bildades särskilt för ändamålet. Till nejsidan sällade sig till att börja med grupper med redan känt EU-motstånd, speciellt Heimssýn, en rörelse för självständighetsanhängare i Europafrågor, som den själv kallar sig. Även jakampanjen leddes först av uttalade EU-anhängare, men en ”regnbågsallians”

för ja tog sedan över rollen under parollen ”Ja för att se”. Under sommaren formades även en regnbågsallians för nej, som viftade med den isländska flaggan och tog upp hejaropet som skanderas på landskamper: ”Áfram Ísland!” (”Heja Island!”). Bland de mest framträdande förespråkarna för denna rörelse fanns före detta vd:n för Islands näringslivsorganisation, en före detta isländsk president, en radikal fackföreningsledare och flera andra kända ansikten. Pengar saknades uppenbarligen inte och en enorm reklamflod vällde över islänningarna veckorna närmast före omröstningen.

Bland de punkter som nejsidan betonade starkt var att omröstningen inte handlade om samtal utan i själva verket om EU-medlemskap, och att ett sådant skulle hota det isländska folkets bestämmanderätt över de egna naturresurserna, inte minst fisket. Islands lantbruk hade ingenting gemensamt med jordbrukspolitiken på kontinenten. Man gjorde stort väsen av de potentiella kostnaderna för ett medlemskap, medan man tonade ner de fördelar för gemene mans levnadsvillkor som jasidan hävdade skulle medfölja ett införande av euron istället för den isländska kronan.

Nejröstarens typiska inställning uttrycktes av en valdeltagare i Reykjavík på valdagen: ”Jag vet mycket väl att jag själv skulle kunna gynnas av ett EU-medlemskap. Men jag röstade nej – för Island!”

I detta uttalande avspeglas hur nejsidan lyckades få den enkla frågan om huruvida man skulle återuppta medlems*samtal* med EU att i mångas ögon handla om att behålla den nationella självbestämmanderätten kontra att överlåta den till utländska maktorgan.

Också tankeväckande i sammanhanget var hur aktörer med skilda intresseinriktningar enades under nejropen. Där fanns inte bara representanter för de stora fiskerederierna, kapitalägare och andra parter som gynnas av en oförändrad kronekonomi, utan även landets radikalaste fackföreningsledare och flera från politikens yttersta vänsterkant valde att slå sig ihop med storkapitalet emot ”já til að sjá”.

De fackliga organisationernas landsorganisation valde denna gång att förhålla sig neutral och uttryckte inte någon åsikt vare sig för eller emot. Arbetsgivarorganisationerna gick av allt att döma in för ett nej. Det gjorde också ledaren för Självständighetspartiet, Islands mitten-högerparti, vilket speglar fiskerederiernas och kapitalägarnas önskan. Detta parti är det som suttit längst vid makten sedan republikens grundande, med några korta uppehåll. Det befinner sig nu i opposition. Genom att vara emot Islands EU-medlemskap intar partiet nu en rakt motsatt hållning i förhållande till alla systerpartier i de nordiska länderna, såsom Høyre i Norge och Moderaterna i Sverige. Tillsammans med Självständighetspartiet i opposition står nu det nationalkonservativa Centerpartiet (Miðflokkurinn), och det gamla bondepartiet Framstegspartiet (Framsóknarflokkurinn), som också de gick in hårt för ett nej.

Statsminister Kristrún Frostadóttir håller tal i alltinget den 9 september 2026. Regeringen respekterar resultatet och återupptar inte medlemskapssamtalen. Foto: Eyþór Árnason/alltinget.

Fortsatt förtroende för EES

Ledarna för regeringspartierna tillkännagav dagen efter omröstningen att först skulle utrikesministern diskutera resultatet i alltingets utrikesutskott, vilket också skedde. Både statsminister Kristrún Frostadóttir och utrikesminister Þorgerður Katrín Gunnarsdóttir uttryckte att med detta resultat stod det klart att folkets val var att fortsätta ha EES-avtalet som grund för relationen till Europa. Man borde glädjas åt det starka stöd för EES-avtalet som visade sig i valkampanjen inför folkomröstningen – detta avtal hade inte alltid åtnjutit sådan reservationslös uppbackning.

Utrikesministern skickade sedan ett brev till Helen McEntee, utrikesminister för Irland som nu innehar ordförandeskapet i EU:s ministerråd, med information om resultatet i omröstningen. Förutom det meddelades också att den sittande regeringen inte hade för avsikt att återuppta medlemskapssamtalen. Där lades också vikt vid att trots detta resultat, fortsätter det nära samarbetet mellan Island och EU, vilket vilar på stabil grund. Vikten av EES-avtalet, de gemensamma utmaningarna och förbättrad verkställighet inom EES-samarbetet underströks särskilt. Vidare framförde utrikesministern en vilja att stärka samarbetet mellan Island och EU på andra områden, däribland säkerhets- och försvarsfrågor, nordiska frågor och havsrelaterade frågor. Islands stöd till Ukrainas försvarskrig poängterades.

Så snart alltinget sammanträdde igen i september efter sommaruppehållet, krävde de hårdaste regeringskritikerna att medlemskapsansökan skulle dras tillbaka, det vore enligt dem en logisk fortsättning på nejsidans seger, och man aviserade ett resolutionsförslag i detta avseende. Statsministern svarade att i denna folkomröstning frågade man inte om något annat än en fortsättning på samtalen. Regeringen kommer att respektera resultatet och inte vidta några vidare åtgärder gällande medlemsansökan, liksom inte heller de andra regeringar som suttit sedan 2013 har gjort. Några alltingsledamöter från det nationalkonservativa Centerpartiet har faktiskt gått ännu längre och krävt utrikesministerns avgång. Aktivister i nejsidans led har dragit igång en namninsamling i detta syfte. En polisutredning pågår på grund av hot utrikesministern utsattes för i stridens hetta under tiden före folkomröstningen.

EU kan bli mera oresonligt

Med nejsidans seger har frågan om möjligheten för Island att gå med i EU åter lagts på is. Nu står Island där utan annat val än att försöka göra det bästa av medlemskapet i EES. Och hoppas att böljegången i landets internationella omvärld inte ytterligare undergräver EES-avtalets och/eller Natoanslutningens validitet.

Bland de konsekvenser som avvisandet av EU-samtal kan få bör man bestämt räkna med att i EES-förhandlingar kommer EU-sidan att vara mindre benägen att låta Island och de andra EFTA-länderna i EES komma undan med

Bergþór Ólason från det nationalkonservativa Centerpartiet i debatten i alltinget den 9 september 2026. De hårdaste regeringskritikerna kräver att 2009 års medlemsansökan dras tillbaka. Foto: Eyþór Árnason/alltinget.

att dra fötterna efter sig såsom de ofta har gjort med implementeringen av ett stort antal EES-direktiv. Detta påpekade Halvard Fredriksen, norsk specialist på EU-rätt, strax efter att folkomröstningsresultatet blev känt.

”Islands nej kan lätt leda till att EU blir noggrannare med att EFTA-länderna i EES lever upp till EES-avtalet bättre”, säger han till norska telegrambyrån NTB. Enligt Fredriksen brottas Island med stora svårigheter vid implementeringen av EES-direktiv i isländsk lagstiftning, till och med sådana som sedan länge funnits inskrivna i EES-avtalet, vilket är ett tydligt brott mot avtalet. Med Islands nej kan EU ”ta av sig silkesvantarna”, spår Fredriksen. Här bör även påminnas om att parterna i EES-avtalet kan säga upp det med ett års varsel.

Beträffande genomförandet av EES-avtalet är det faktiskt så – vilket det gärna talas tyst om i den isländska offentliga debatten – att Island är mycket beroende av Norge i det arbetet. Lejonparten av kostnaderna för driften av EES-avtalet bärs av norrmännen, och den norska statsförvaltningen har uppenbart ett mycket större ansvar för att se till att alla möjligheter till intressebevakning tas tillvara i EES-samarbetet med EU. Efter Islands nej till samtal har landet med andra ord blivit ännu mer beroende av Norge än förut i EES-samarbetet.

Sämre förhandlingsläge

I Norge pågår nu en omfattande debatt om EES-avtalets meriter. Det är ett barn av sin tid som i dagens läge har allt svårare att duga som ramverk för Norges intressebevakning gentemot EU och den inre marknaden. Av det skälet presenterade den norske utrikesministern Espen Barth Eide i mitten av september ett åtgärdspaket med syftet att göra implementeringen av EES-direktiv mycket effektivare än hittills.

Denna diskussion kan dock lätt sluta med att Norge skulle kunna tänka sig att ansöka om EU-medlemskap en gång till.

Skulle det gå så att Norge väljer att inleda EU-förhandlingar på nytt, kan man nog räkna med att den processen går rätt snabbt – EU är förmodligen mer angeläget om att få med Norge i unionen än Island. Det är helt givet att om Norge överger EES-avtalet skulle EES-samarbetet upphöra av sig självt. Då skulle Island inte ha något annat val än att följa Norges fotspår in i EU, och då i ett mycket sämre förhandlingsläge än det nu hade varit. Möjligheten att Norge och Island skulle ansöka samtidigt är förstås helt tänkbar, men det sker knappast med mindre än att båda länderna gemensamt drar slutsatsen att EES-samarbetet har överlevt sig självt.

Beträffande det tredje EFTA-landet i EES, furstendömet Liechtenstein, står det redan nu klart att där anser man inte att ett fullt medlemskap i EU alls är något realistiskt alternativ (på grund av landets litenhet) och man skulle därför återgå till en tidigare överenskommelse tillsammans med Schweiz, ifall Island och Norge går ur EES.

Kartan som Donald Trump publicerade på Truth Social den 7 september 2026, med rubriken "United States of America". Island syns uppe till höger, täckt av den amerikanska flaggan. Skärmbild: Truth Social.

Hot från väster?

Det säger en del om vilka enorma rörelser som är igång i Islands internationella omvärld att under de första två veckorna efter folkomröstningen skedde det att USA:s president Donald Trump publicerade en karta (framtagen av AI) på sin sociala medieplattform Truth Social, där hela det geografiska området från Panamakanalen i söder till Kanada i norr jämte Grönland och Island i nordost var markerat med den amerikanska flaggans färger och hade rubriken "Amerikas förenta stater". Utrikesminister Þorgerður Katrín Gunnarsdóttir kallade då den amerikanske ambassadören till ett möte, och framförde en formell protest mot bilden.

Detta var första gången Island direkt drogs in i den amerikanske presidentens offentliga fantasier om att utöka USA:s territorium – förutom den påstådda felsägningen i det famösa talet i Davos i januari i år där han egentligen pratade om Grönland. Och ändå: journalister på *RÚV* (public service-bolag) avslöjade den 10 september att i november 2024 hade Trump – då just vald till ny president men ännu inte tillträdd (på nytt) – ringt dåvarande isländske statsministern Bjarni Benediktsson, precis innan alltingsval skulle hållas. I detta telefonsamtal ska Trump upprepade gånger ha bett Bjarni överväga möjligheten att Island skulle bli USA:s 51:a stat. Bjarni valde själv att inte offentliggöra samtalet, men en minnesanteckning gjordes. Ordföranden för alltingets utrikesutskott hänvisade till sekretess när han tillfrågades om utskottets diskussion om samtalet, men sa till *RÚV* att det var allvarligt när "man skämtar om Islands suveränitet".

I efterdyningarna av de här händelserna dök det upp spekulationer kring huruvida folkomröstningen hade slutat annorlunda om den här informationen hade varit tillgänglig före valet.

Öppnar EU för en flexibel anslutning?

Kanadas premiärminister Mark Carney har på sistone haft samtal med EU:s ledare om nya sätt att utveckla banden mellan Kanada och EU. Han var särskilt inbjuden när Europeiska kommissionens ordförande Ursula von der Leyen höll sitt linjetal i Europaparlamentet i Strasbourg 16 september. Där erbjöd hon Kanada att bli unionens första associerade medlemsland. Carney fick därefter dundrande applåder när han talade inför parlamentet följande dag. ”Associerad medlem” är en anslutningsform till EU som inte existerar – inte ännu, i alla fall. Tanken bakom detta skulle vara att Kanada skulle få en liknande tillgång till den inre marknaden som EES-avtalet ger, åtminstone på begränsade områden. Men förslaget handlar också om ett utökat samarbete i tillverkning av försvarsmateriel, studentutbyte, forskningssamarbete med mera, jämte utveckling av infrastruktur för energi och kommunikation.

Storbritannien, som utträdde ur EU 2020, söker också efter alla tänkbara sätt att råda bot på den skada Brexit har orsakat. Man kan rätt säkert utgå ifrån att brittiska regeringen – åtminstone den nuvarande Labourregeringen – vore mycket intresserad av att vidareutveckla alla sådana kreativa lösningar för att få till stånd starkare band till de grannländer som står utanför EU:s inre marknad och inte minst de europeiska ländernas säkerhetssamarbete.

Skulle det inte kunna vara så att hotet från den aggressiva krigarstaten Ryssland i öster och ”onkel Sams” alliansföraktande beteende i väster ledde till att förena de EU-kritiska välfärdsländerna i nordvästra Europa – Storbritannien, Norge, Island – tillsammans med Kanada i ett geopolitiskt experimentprojekt med EU, vilket skulle ge dem möjlighet att knyta starka band med EU utan direkt medlemskap i dess överstatliga institutioner? Ur EU:s perspektiv skulle här finnas en vilja att få till stånd en ny modell för en flexibel anslutning.

Efter att Island avsade sig möjligheten att återuppta samtalen om medlemskap i EU, finns det argument för att ett fullt deltagande i ett sådant geopolitiskt experimentprojekt vore precis det som islänningarna borde se som en oväntad öppning i ett trängt läge på den internationella politikens schackbräde.

Översättning från isländska:
Ylva Hellerud

Not 1. Den regering bestående av Framstegspartiet och Självständighetspartiet, som leddes av Sigmundur Davíð Gunnlaugsson 2013–2016, valde att inte hålla folkomröstning om en fortsättning på EU-samtalen, vilket dock alla partier hade lovat göra innan alltingsvalet. Istället försökte regeringen att förhindra processen genom att dåvarande utrikesministern, Gunnar Bragi Sveinsson, våren 2015 skickade ett brev till EU med önskemål om att Island inte längre skulle betraktas som ansökarland. Europeiska kommissionen bekräftade sedan att man förstått saken så att detta brev inte förändrade den rättsliga statusen på Islands medlemskapsansökan. Den drogs aldrig formellt tillbaka.

MARIANNE NORDENLÖW

TILL HAVET! Kust- och badturismens genombrott i Norden och Europa

Till havet! är titeln på en stor temautställning på Nationalmuseum i Stockholm hösten och vintern 2026–27. Undertiteln är *Stranden som gränsland och semesterdröm* – för det är snarare denna gräns mellan hav och land som är huvudmotivet. Här skildras kustturismens utveckling genom verk av en lång rad konstnärer som Claude Monet, Peder Severin Krøyer, Edvard Munch, Sigrid Hjertén och fotografen Robert Capa, men även i form av turistaffischer och äldre tiders badmode.

Marianne Nordenlöw är journalist, fil.kand. i konstvetenskap och MFA i grafisk design från Konstfack.

Havet och stranden som motivkrets är en rik källa att ösa ur. Mycket rik. Det visar sig just nu på Nationalmuseum, där salarna är fyllda till brädden med omkring 200 verk på temat – konstverk, fotografier, filmer, affischer med mera.

Det handlar om en lång tidsperiod, från kustturismens genombrott omkring år 1870 fram till andra världskrigets slut 1945. Konstnärerna bakom verken är många, arbetade i en mängd olika konstriktningar och kom från en rad länder – bland annat Frankrike, Tyskland, USA och de nordiska länderna. Förutom ur Nationalmuseums egna rika samlingar har många exceptionella inlån gjorts, bland annat från The Metropolitan Museum of Art i New York, Musée d'Orsay i Paris och The National Gallery i London. De konstnärliga höjdpunkterna är så många att ögon och hjärna knappt hinner ta in dem alla. De olika infallsvinklarna på motivet kan stundtals kännas överväldigande – men det är sannerligen ett lyxproblem!

Hur det började

Redan de gamla romarna for till stranden för att svalka sig och koppla av, men det var något som upphörde i och med romarrikets fall. Under lång tid därefter kom stranden att anses som något vilt, främmande och rentav farligt, en plats för skeppsbrott och sjörövare. Först på 1700-talet började synen på hav och strand förändras i positiv riktning, till något vackert, sublimt – och

hälsobringande. Den brittiske läkaren Richard Russell, verksam i Brighton vid 1700-talets mitt, experimenterade framgångsrikt med havsvatten som botemedel för olika åkommor.[1] Medlemmar ur landets kungahus lät sig behandlas med hans bad- och dryckeskurer, och aristokratin följde deras exempel. Havsbad började anläggas utmed de brittiska kusterna och snart även på kontinenten.

På utställningen finns två små studier av den engelske konstnären John Constable; den skissartade, dramatiska *Regnskur över havet* och *Brighton Beach mot väster*, båda cirka 1824–28. Konstnären vistades ofta i Brighton på 1820-talet, dit han följde sin tuberkulossjuka hustru, i hopp om att havsluften skulle förbättra hennes hälsa.

Tåget går till Normandie

I Normandie vid Frankrikes nordkust var kustorterna fram till 1830-talet ännu renodlade fiskarsamhällen, men sakta men säkert hittade välbeställda familjer från Paris och andra storstäder i regionen ut till kusten för några sommarveckor. Nyckeln till det var järnvägen, som på 1830-talet öppnade sina första passagerarlinjer i Frankrike. Stationen Gare Saint-Lazare i Paris öppnade 1837 och blev porten till kusten.[2] Ett av utställningens huvudnummer är Claude Monets ång- och rökfyllda *Normandietågets ankomst, Gare Saint-Lazare*, som han målade i flera versioner 1877.

Från mitten av 1800-talet utvecklades turismen snabbt i Normandie och allt fler fiskebyar blev badorter, som de fashionabla Deauville, Trouville och Cabourg – förebilder för badorten Balbec i Marcel Prousts *På spaning efter den tid som flytt*. Turisterna tog kanske ett dopp på morgonen, från särskilda badvagnar som drogs ut i vattnet för bad utan insyn. Därefter umgicks man på stranden. Alla fullt påklädda – damerna i stora, moderiktiga kjolar, hattar och parasoller mot sol och vind.

Även författare och konstnärer reste till badorterna, både för avkoppling och arbete. Monet, själv uppvuxen vid kusten, besökte sin vän och mentor, den lite äldre målaren Eugène Boudin i Trouville. Genom denne fick Monet upp ögonen för att fanns en marknad för måleri med havsmotiv.

På utställningen visas hela sju målningar av Monet, bland dem *Stranden vid Trouville* från 1870*,* som visar hans hustru Camille och en annan dam. Sand har fastnat i färgen, ett tydligt bevis på att målningen är målad direkt på plats! Även Édouard Manet målade av sin familj, hustru och bror, i affischbilden *På stranden*, 1873. Hans svägerska Berthe Morisot är också representerad med tre skisser.

1 Wiebke Kolbe, ”Havsbad under 1800- och tidigt 1900-tal”, i *Till havet! Stranden som gränsland och semesterdröm,* Martin Olin (red.), Nationalmuseums utställningskatalog nr 702, Stockholm, 2026, s.11.
2 Martin Olin, ”Till Normandie med impressionisterna”, i *Till Havet*, 2026, s. 29.

Högst upp: Claude Monet, Normandietågets ankomst, Gare Saint-Lazare, 1877. Foto: The Art Institute of Chicago.

Ovan: Claude Monet, Stranden vid Trouville (Strandpromenaden), 1870. Foto: Wadsworth Atheneum Museum of Art.

Nordiska konstnärer, varav många vistades i Paris vid den här tiden, reste också till den franska kusten, även till Bretagne. Det är roligt att se även numera mindre kända konstnärer representerade, bland dem svenskan Emma Löwstädt-Chadwick. Hon har målat den finstämda *Strandparasoll, Bretagne (Porträtt av Amanda Sidwall)*, från 1880. Konstnärskollegan sitter med ryggen till under sitt parasoll en gråmulen dag, och målar samma motiv som vi ser – en bild i bilden.

En konstnär som på sin tid sågs som en gigant men i dag är närmast bortglömd var svensken August Hagborg, som var ungefär jämnårig med Carl Larsson och Anders Zorn. Hagborg blev rik och berömd för sina fiskarmotiv från den franska kusten, som den storslagna och originella *Morgon i Cayeux* från 1886. En rad fiskebåtar ligger på rad utmed strandkanten, beredda att ge sig ut. Hagborg har placerat horisonten högt, så att målningen domineras av själva sandstranden. En grupp fiskare och deras hustrur avtecknar sig som små figurer närmast båtarna. Ett par mindre, närmast minimalistiska målningar av honom är *Hav i solnedgångsljus* och *Grådis vid havet*, båda från 1880-talet. Den senare, i en mycket nedtonad kolorit, domineras nästan helt av landskapet. Bara några små figurer, ett par människor och två kor, syns vid horisonten.

Samtidigt på Skagen

På Skagens udde, längst norrut på Jylland i Danmark, skedde en utveckling som både liknade och skiljde sig åt från den i Normandie. På Skagen var yrkesfiskarna drivande för att en järnväg skulle byggas, för att förbättra distributionen av fisk. En sådan byggdes också och Skagensbanan kunde invigas år 1890. Den gjorde också en kraftigt ökad turism möjlig.

Konstnärer hade börjat komma till platsen redan på 1830-talet, men det var från 1870-talet och några decennier framåt som konstnärskolonin Skagenmålarna blev ett begrepp. I centrum stod bland andra konstnärsparen Anna och Michael Ancher och Marie och Peder Severin Krøyer.

Det brukar sägas att det var det intensiva ljuset på den smala landtungan av kalksten som lockade konstnärerna till Skagen. Men enligt Mette Bøgh Jensen, seniorforskare vid Skagens museum, har de inte själva sagt det, utan ”… snarare var det utsikterna att hitta nya motiv, billigt boende, enkel tillgång till lokala modeller och inte minst möjligheten att ingå i en gemenskap med likasinnade konstnärer som lockade”, skriver hon.[3]

Skagenmåleriet är nog för många liktydigt med de romantiska, ofta reproducerade bilderna på kvinnor i långa ljusa klänningar, i sakta promenad över vita sandstränder. Ett par av de målningarna finns också med på *Till havet!*: P S Krøyers *Anna Ancher och Marie Krøyer på Skagens strand*, 1893 och Michael Anchers *En promenad på stranden*, 1896.

3 Mette Bøgh Jensen, ”Ljushunger – Skagenmålarna och ljuset”, i *Till Havet!*, 2026, s. 72.

Ovan: Michael Ancher, En promenad på stranden, 1896. Foto: Skagens Museum.

Till höger: Peder Severin Krøyer, Anna Ancher och Marie Krøyer på stranden i Skagen, 1893. Foto: Museum Kunst der Westküste, Alkersum/Föhr – on permanent loan from the Collection Broere Charitable Foundation.

Men andra målningar är i mina ögon värda att lyfta fram mer. En stor, solglittrande målning är P S Krøyers *Sommardag vid Skagen Sønderstrand*, målad 1884. I fokus för bilden är – trots att hon befinner sig i bildens kant och långt in i bildrummet – en liten flicka, fullt påklädd i klänning och hatt, trots värmen. Hon betraktar, till synes avundsjukt, ett gäng badande, skrattande småpojkar ute i vattnet. Kanske hör hon till sommargästerna och pojkarna till fiskarbefolkningen. De får bada men inte hon, på grund av sociala konventioner.

På andra sidan om den här målningen hänger, i skarp kontrast, Michael Anchers lika stora målning *Räddningsbåten förs genom sanddynerna* från 1883. Här är det allvar, och bråttom – nödställda behöver hjälp, genast. Vi ser på nära en håll en grupp sammanbitna fiskare i regnrockar och sydväst. Några i samtal med varandra, andra redan på väg bakom båten som dras av hästar, som anas i fonden. Mannen längst till höger i bild håller samman händerna för att höras bättre och ropar något till andra, utanför bild. I utställningen

beskrivs framställningen av fiskarna som hjältar, jämförbara med det samtida historiemåleriet (– tänk på Gustaf Cederströms *Karl XII:s likfärd*). Men de här hjältarna tror man mer på.

Nationalmuseum tar även upp effekterna av turismens utveckling, negativa som positiva. Medan fiskenäringen har försvunnit från kustsamhällen på många håll i världen, är Skagens hamn i dag Danmarks största fiskehamn. Över två miljoner besökare om året kommer till området. För att dämpa turismens påverkan på miljön och det lokala livet har Skagen därför medvetet avstått från att ansöka om att tas upp på UNESCO:s världsarvslista.[4]

4 Patrick Amsellem, i förordet till *Till Havet!*, 2026, s. 8.

Synden i Mölle

Omkring sekelskiftet 1900 började de strikta konventionerna kring badlivet att förändras och handla mer om nöje och avkoppling än om hälsa. Ett särskilt badmode skapades, ofta klassiskt tvärrandigt, inspirerat av sjömännens tröjor. Gemensamhetsbad, det vill säga att män och kvinnor kunde bada tillsammans, sågs av många ännu som ”osedligt”. Det första i Sverige, kanske till och med i Europa, öppnade i Mölle på Kullahalvön i nordvästra Skåne – och begreppet ”synden i Mölle” uppstod. Badet blev oerhört populärt, inte minst för att fotografen Peter P. Lundh dokumenterade alla badande och sålde bilderna som brevkort.

Vid samma tid började man inom filosofi och samhällsdebatt att kritisera baksidorna av det västerländska samhällets utveckling, med dess industrialisering och urbanisering, som ansågs leda till fysisk svaghet och förkonstling. Nya ideal uppstod kring kropp, hälsa och den ”orörda” naturen. Kropp och själ skulle stärkas genom idrott och fysisk aktivitet utomhus, gärna vid havet. Inom bildkonsten avspeglades det i den så kallade vitalismen, där man gärna avbildade dels nakna, vältränade män, dels nakna barn – som sågs som symbolen för det naturliga, sunda och ursprungliga.

Salen domineras av dansken Jens Ferdinand Willumsens mastodontverk, *Sol och ungdom,* målad 1910 efter otaliga studier efter foton och på plats på Amalfikusten i Italien. En grupp barn, mest pojkar, springer och kastar sig glatt i vågorna. Färgen är högt uppdriven och ljuset närmast bländande. Norrmannen Edvard Munch målade också på stranden – ibland stilenligt naken själv, enligt samtida foton. Han hade sommarstuga i den norska badorten Åsgårdstrand, där han målade flera bilder av barn, bland annat *Badande pojkar*, 1897/99. Han verkar ha intresserat sig för hur rörelser ter sig i vatten, över och under vattenytan. Barnen ser ut att förvandlas till grodor, och kroppar och vattenväxter bildar dekorativa mönster genom vattnet. Mer stillsam är *Studie till ”Guldåldern”*, målad av finländaren Magnus Enckel 1904, där två pojkar i tioårsåldern halvt vilar, halvt leker på stranden.

Kvinnor verkar dock inte förekomma inom den här riktningen, varken som konstnärer eller modeller. ”Badet var en manlig sfär och de kvinnliga konstnärerna lyser med sin frånvaro inom badmotivet”, skriver Patrik Steorn i katalogen.[5]

5 Patrik Steorn, ”Sol och ungdom. Jens Ferdinand Willumsen och andra nordiska konstnärer på stranden”, i *Till Havet!*, 2026, s. 108.

Edvard Munch, Badande pojkar, 1897/99. Foto: Halvor Bjørngård/Munchmuseet.

Det illustreras av den svenske ”Blåmålaren” Eugène Janssons *Flottans badhus, från* 1907, en av flera målningar från badhuset, där konstnären hade särskild tillåtelse att måla. Jansson var homosexuell, vilket ju var förbjudet vid den här tiden, men efter flera skandaler var det inte okänt att sex mellan män förekom på badhusen. Målningen blir dubbelt voyeuristisk, då vi ser på flottisterna, som i sin tur betraktar andra män.

Tillbaka till Normandie

Även en ny generation konstnärer for till kusten. Paret Sigrid Hjertén och Isaac Grünewald tog med sonen Iván till Gilleleje och Fanø i Danmark omkring 1917, vistelser som visas i foton på utställningen. Hjertén målade där den färgstarka *Figurer på badstrand,* 1917, en bild befolkad av kvinnor och småbarn. När man ser den inser man att mycket hade hänt inom den nordiska konsten på bara ett tjugotal år, sedan Skagenmålarnas damer skred fram i långa kjolar.

Över lag visade sig många av det tidiga 1900-talets nya konstriktningar även i strandmotiven – expressionism, kubism, futurism, naivism, ja till och med surrealism, som i Halmstadgruppens både drömska och ibland mardrömslika bilder.

Eugène Jansson, Flottans badhus, 1907. Foto: Tord Lund/Thielska Galleriet.

Sigrid Hjertén, Figurer på badstrand, 1917.
Foto: Hossein Sehatlou/Göteborgs Konstmuseum.

Till havet! slutar där den började, i Normandie, men med en tvär sväng – till den ungersk-amerikanske fotografen Robert Capas historiska bilder från dagen D, den 6 juni 1944, då amerikanska trupper anföll Omaha Beach. Samt till ett hoppingivande foto, taget 1947 av den polske fotografen Chim, (David Seymour): *Frankrike, Normandie, 1947. Barn leker bland vrakdelar efter dagen D-invasionen.* Några barn leker i sanden vid vattenbrynet, till synes omedvetna om det rostiga vraket.

Fotnot

Utställningen *Till havet! Stranden som gränsland och semesterdröm* visas på Nationalmuseum i Stockholm till den 7 februari 2027. Curatorer har varit Per Hedström, Martin Olin, Carl-Johan Olsson, Carina Rech och Elias Djupsjö.

Utställningen tar sin utgångspunkt i historikern Wiebke Kolbes forskningsprojekt ”Till havet! Tyska havsbad och kustturism 1871–1945”. Utställningsprojektet är en del av Riksbankens Jubileumsfonds forskningsförmedlande satsning RJ Konst och kultur, som syftar till att göra humaniora och samhällsvetenskap tillgängligt för en bredare publik.

Litteratur

Till havet! Stranden som gränsland och semesterdröm / To the Sea! The Beach as Borderland and Summer Dream, Nationalmusei utställningskatalog nr 702, Nationalmuseum, Ocean Books, 2026.

NT-SERIEN: NORDISKA FILMSKAPARE
2. FINLAND

KRISTER UGGELDAHL

AKI KAURISMÄKI – HUMANIST MED GLIMTEN I ÖGAT

Humanismen lever utomordentligt farligt i dagens värld, så även på film. Bortsett från engelsmannen Ken Loach (*Mitt namn är Joe*), Marseille-sonen Robert Guédiguian (*Snön på Kilimanjaro*) och de belgiska bröderna Dardenne (*Två dagar, en natt*) är det få filmskapare som konsekvent ställt sig på den lilla människans sida, vädjat till den samhälleliga solidariteten. I den meningen är Aki Kaurismäki, den finländska nutidsfilmens stora (om än ofrivilliga) stjärna, en auteur av den gamla skolan, en syskonsjäl.

Krister Uggeldahl är redaktör samt filmkritiker i bl.a. *Hufvudstadsbladet*.

När Kaurismäki närmar sig vardagen och verkligheten är det inte nödvändigtvis med det diskbänksrealistiska för ögonen, såsom hos Loach. Spårlöst försvunna är också hammaren och skäran, det dogmatiska respektive realpolitiska.

Den flygande finländarens filmer präglas av ett mer stiliserat berättande som i kombination med den lakoniska dialogen, strama bildkompositioner och snillrika musikaliska inslag gör att man känner igen regissörens alster på kilometers avstånd (nackdelen, om man så vill, är att maneren ibland tenderar att skymma sikten).

Fram växer ett Suomi-Finland där gårdagen ger nutiden en match eller två. Resultatet är en upplaga så vemodig och nostalgisk att man frågar sig ifall ”Akilandia” överhuvudtaget existerat, alltså på riktigt.

Osökt går tankarna till den finlandssvenska författaren Edith Södergran som talar om ”landet som inte finns” – i detta fall ett urbant ingenmansland där centrum får stryka på foten till förmån för livet i marginalen, långt mer intressant.

Hoppet är det sista som dör

Scenografiskt och visuellt noterar man ett närmast sagolikt skimmer som gör att den underliggande rännstensestetiken inte känns frånstötande. Talande är att hoppet och medmänskligheten är det sista som dör i Aki Kaurismäkis fil-

Alma Pöysti, Aki Kaurismäki, Jussi Vatanen.
Foto: Kurt Krieger/Sputnik.

mer. Tänk bara på franskproducerade *Le Havre* (2011) som går igång på den skoningslösa flyktingproblematiken utan att för den skull slänga in handduken.

Men trots de samhälleliga snålvindarna drar sig regissören inte för att ibland släppa loss. Tänker i första hand på *Calamari Union* (1985), gjord på en skosnöresbudget, till synes utan manus, där ett sällskap unga män, spolingar, från arbetarstadsdelen Berghäll (i Helsingfors) sätter kurs på drömmarnas Eira. Varför inte samtidigt nämna kultfilmerna om Leningrad Cowboys, definitionsmässigt ”världens sämsta rockband”.

Aki Kaurismäki, inte att förväxla med storebror Mika, filmregissör även han, återkommer ofta till en och samma skådespelarensemble och sticker ut gör profiler såsom Matti Pellonpää, Kati Outinen, Kari Väänänen, Jean-Pierre Léaud och André Wilms.

Ett lika centralt namn är filmfotografen och ständige vapendragaren Timo Salminen, vars magiskt realistiska plåtar påminner om en annan tid, en annan era.

Till det kommer den avsnoppade dialogen som i stället för att luta sig mot den finländska filmtraditionen snarare tar avstamp i franska nya vågen, speciellt då en Robert Bresson.

Sade vi att (skådespelaren) Aki Kaurismäkis rollkaraktär i novellfilmen *Lögnaren* (1982) går under namnet Ville Alfa, att jämföra med *Alphaville* av Jean-Luc Godard. Till saken hör att Kaurismäki av tradition blivit väl emottagen i Frankrike. Därför är det inte så konstigt att en av regissörens klassikerfilmatiseringar, Henri Murger-rullen *Bohemernas liv* (1992), utspelar sig i Paris.

För övrigt var det på filmfestivalen i Cannes där Aki Kaurismäki tog sin kanske största skalp, Grand Prix. Filmen i fråga var *Mannen utan minne* (2002) som därtill nominerades för en Oscar. Dock valde regissören att bojkotta prisgalan, detta till följd av kriget i Irak.

Livet som utbildning

Intressant nog har Aki Kaurismäki ingen formell utbildning; filmskolans dörrar i Helsingfors förblev stängda. Hans lärosäten var snarare filmklubbar och festivaler, detta vid sidan av kritikerkneg. I Stockholm fungerade Aki som diskare men på kontot finns också ströjobb som pappersarbetare, lagerkarl, målare och byggare, snacka om inspirationskällor.

Bortsett från musikdokumentären *Saimen-fenomenet* (1981) inledde Aki K. sin karriär som manusförfattare (och skådespelare). Först ut var *Lögnaren* i regi av Mika Kaurismäki, ett slutarbete från filmskolan i München.

I titelrollen, som slacker med författardrömmar, återfinns Aki, och redan här faller många av pusselbitarna på plats: en tokstiliserad replikföring, ett leverne med existentiella förtecken, en förkärlek till populärkulturella referenser.

Det är något som går igen i Mika Kaurismäkis *De arvlösa* (1982) med dialog skriven av lillebror Aki. Det är fråga om en roadmovie med drag av kriminaldrama, en film som i mångt och mycket utgjorde startskottet för den nya finländska filmen.

Borta var den melodramatiskt spetsade studioestetiken, ersatt av ett kaxigare och mer uppnosigt anslag. Gärna talar man om en cinematisk generationsroman, låt vara att filmen inte gick hem hos den stora publiken. Publiksuccéen skulle komma långt senare, sida vid sida med festivalframgångarna.

I egenskap av spelfilmsregissör debuterade Aki Kaurismäki med *Brott och straff* (1983), fritt efter ryssen Fjodor Dostojevskij. Markku Toikka alias Rahikainen (läs: Raskolnikov) är den före detta juridikstuderanden som med berått mod skjuter ihjäl en affärsman, bara för att ta strid med snuten och ett samvete som till slut pockar på uppmärksamhet.

Som fond fungerar 1980-talets Helsingfors, dess mellanölshak och anspråkslösa resandehem, och gärna citerar man regissören som i Peter von Baghs intervjubok konstaterar att den finländska huvudstaden vid det här laget påminde om Östeuropa. ”Det var rätt mörkt men på sitt sätt vackert. Nuförtiden ser Helsingfors med sina reklamtavlor ut som en annan pubtoalett.”

Under klassikerrubriken sorterar också *Hamlet i affärsvärlden* (1987) – efter ingen mindre än Shakespeare – men det var med *Skuggor i paradiset* (1986) som Aki Kaurismäki fick sitt genombrott på hemmaplan. Samtidigt innebar det startskottet för den ”arbetartrilogi” som i och med nyheten *Höstlöv som faller* (2023) fått påfyllning.

Höstlöv som faller.

Arbetartrilogin

I *Skuggor i paradiset* gör Matti Pellonpää, regissörens mesta och bästa leading man, sophämtaren som jobbar i par med äldre kollegan Esko Nikkari. Det är tills killen stupar på sin post och Nikander (Pellonpää) får upp ögonen för snabbköpskassörskan Ilona (Kati Outinen).

Många av de tematan och stilistiska finesser som regissören senare återkommer finns här till påseende. Vi snackar en kärv humor och nostalgiskt inbjudande arbetarklassmiljöer. Samt ett boy-meets-girl-scenario som hushåller med de romantiska luftslotten.

Inte att förglömma: ett retrovänligt soundtrack. Ser man till Kaurismäkis produktion är han lika förtjust i de finska guldstruparna (Olavi Virta, Annikki Tähti, Reijo Taipale) som i den argentiska tangon. Vägarna förbi har också Chuck Berry och i *I Hired a Contract Killer* ställer sig The Clash-killen Joe Strummer i egen hög person på scenen.

Ariel (1988) i sin tur är historien om en gruvarbetare (Turo Pajala) som i stora stygga Helsingfors åker på såväl kärlek som trubbel och förpassas till fängelset. Pajala är inte lika karismatisk som Pellonpää (i en biroll) men flykten från fängelset är obetalbar, modell gräddtårta, fil och lakan.

Sista filmen i trilogin är *Flickan från tändsticksfabriken* (1990), återigen med Kati Outinen. Hon är fabriksarbetaren som bor med sin mor (Elina Salo) och sin stränga styvfar (Esko Nikkari). På fritiden hänger Iiris på danshaken och får till slut napp i form av Vesa Vierikkos lyxlirare. Vad synd då att känslorna inte är ömsesidiga, att en dos råttgift fäller avgörandet.

Kaurismäkis asketiska anslag är välbekant men här är slutresultatet mer minimalistiskt än någonsin. Dialogen är minst sagt knapp och som så ofta är det upp till radionyheterna att kommentera omvärlden (i det här fallet massakern på Himmelska fridens torg i Peking).

Mera vardag och verklighet vankas det i *Höstlöv som faller* - Jurypriset i Cannes - och den här gången var publiken med på noterna. På bio i hemlandet sågs filmen av drygt 300 000 ögonpar som gick *all in* på kärleksparet Alma Pöysti & Jussi Vatanen, fångade mot en bakgrund av den skoningslösa arbetsmarknaden och ett glas för mycket.

Mästerverk

Elaka tungor hävdar att Aki Kaurismäki gör samma film om och om igen men det är en sanning med modifikation. Vissa filmer sticker ut mer än andra.

Mannen utan minne är en av dessa, ett fullfjädrat mästerverk som i Cannes kom ”tvåa” efter Roman Polanskis Guldpalmen-vinnare *Pianisten*. Markku Peltola är den intet ont vetande svetsaren som åker till Helsingfors och får på nöten redan första kvällen.

Killen rymmer från sjukhuset, bara för att vakna upp i hamnkvarteren, ett tillhåll för olycksbarn av alla de slag. Med hjälp av Kati Outinens Frälsningsarmékvinna kommer vår man på fötter men minnesförlusten leder ständigt till problem. Den svärtade humorn till trots är *Mannen utan minne* inget billigt skämt, snarare ett stycke klassisk mark.

Kul detalj: Tähti, en av många hundar i regissörens produktion, vann utmärkelsen ”Palme Dog” (som i Palme d´Or), ett pris som sedan 2001 delas ut av den internationella kritikerkåren.

Moln på drift är en annan milstolpe i Kaurismäkis produktion. Filmen släpptes 1996, mitt under den ekonomiska depressionen, något som mycket riktigt färgat av sig på slutresultatet.

Kari Väänänen (stand-in för tidigt bortgångna Matti Pellonpää) är spårvagnschaufförен som får gå när trafikverket omorganiseras och linjer dras in. Även hovmästarhustrun (Outinen) entledigas, detta när kvarterskrogen Dubrovnik tvingas slå igen.

”Våra gäster börjar bli gamla, de orkar inte dricka i samma takt längre” lyder den syrliga kommentaren. Dock är *Moln på drift* en av Kaurismäkis vackraste och mest hoppingivande filmer, en bitterljuv, klädsamt melankolisk historia som öppnade dörrar även utomlands.

Trots de utstuderat finländska inslagen i Aki Kaurismäkis filmer är det inte att ta fel på de universella kvaliteterna, ett tonläge som inte ser till landsgränser. Det blir uppenbart när man tar del av *I Hired a Contract Killer* (1990) med handlingen förlagd till London, ett tidlöst och orakat sådant, fångat på ljusårs avstånd från vykortsverkligheten.

Jean-Pierre Léaud, bekant från François Truffauts stall, är den franska kontorsråttan som får sparken när vattenverket privatiseras. Karln försöker ta sitt eget liv, alldeles som om det skulle gå vägen. Alltså vänder han sig till ett proffs, bara för att ångra sig när blomsterflickan Margaret (Margi Clarke) dyker upp i hans liv.

I *Bohemernas liv* från 1992 är det Paris som gäller. Och trots att upphovsmannen Henri Murger verkade i 1800-talets Frankrike väntar nu en lätt moderniserad upplaga.

Matti Pellonpää och Kari Väänänen, målaren respektive kompositören, toppar, på franska av allting. André Wilms är det tredje hjulet, en författarsälle

Mannen utan minne.

som i likhet med sina polare är fattig som en kyrkråtta, det vill säga tills Samuel Fullers förläggare hostar upp en slant.

Som sagt finns det skuggor i paradiset men det som man tar med sig från filmen är de rännstensvänliga finterna i René Clairs och Jean Vigos anda. Till slut knackar även kärleken på dörren, i form av Evelyne Didis musa.

I *Le Havre* från 2011 pockar flyktingkrisen på uppmärksamhet, komplett med nyhetsbilder från Calais och andra oroshärdar. Marcel (André Wilms) är den vänligt sinnade skoputsaren som gömmer undan en afrikansk yngling.

Men inte bara får vår hjälte med snuten (Jean-Pierre Darroussin) att göra, även lumpna grannar ger sig till känna.

Det oaktat är slutresultatet vackert och vemodigt, tecknat mot bakgrunden av ett Frankrike med inslag av småbutiker och sjömanskrogar. Inte att förglömma: en finalsekvens som påminner om slutuppgörelsen i Michael Curtiz *Casablanca*.

Aki Kaurismäki i Le Havre.

Roadmovies

Lustigkurren Aki Kaurismäki presenterar sig i *Calamari union* (1995), en svartvit ”B”-rulle om ett gäng unga män som fått nog av arbetarstadsdelen Berghäll och planerar att ta sig till paradiset i Eira.

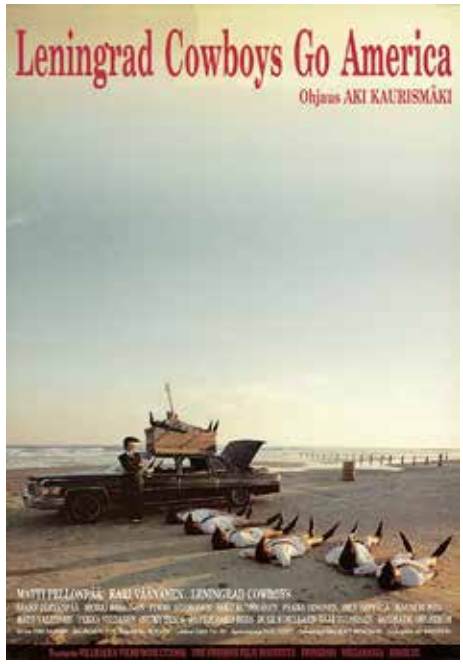
Enligt Kari Väänänens ceremonimästare har livet i Berghäll blivit odrägligt. Annat är det i Eira, ett eldorado känt för ”sin friska luft och sina breda gator”. Att alla utom en går under namnet Frank är bara en av de tokiga detaljerna i Kaurismäkis roadmovie där en efter en stryker med.

Någon dör av av blyförgiftning, andra drunknar i hamnbassängen. Eller också blir kvinnorna deras fall. En allegori över Vinterkriget, med hälsningar till *Okänd soldat* av Väinö Linna, som regissören skämtsamt uttryckt saken.

Härifrån är steget inte långt till *Leningrad Cowboys Go America* (1989), den första av två spelfilmer om den välfriserade musikkåren.

År 1993 uppträdde kofösarna på Senatstorget i Helsingfors, med Röda arméns manskör av allting (därav dokumentären *Total Balalaika Show*), men här bär det alltså av västerut.

På hemmaplan, på den sibiriska tundran, har orkestern inget att hämta, hellre då satsa på Amerika ”där allting går hem”. Dessvärre ger New York kalla handen, varpå man ställer in siktet på ett bröllopsgig i Mexico. Det är upptakten till alla tiders odyssé, en irrfärd som bjuder in risiga bakgårdar och gudsförgätna fempennisetablissemang.

Självfränden Jim Jarmusch gästspelar som bilhandlare och nog har filmen sina stunder. Men kanske är det i första hand fråga om en kul grej med drag av ”one-trick pony”, inte mer än så.

Epilog - kvinnornas frammarsch

När Aki Kaurismäki inledde sin karriär på 1980-talet, bara för att ställa sig i spetsen för den nya finländska filmen, var filmregissörerna med ett fåtal undantag män. Film var länge ett manligt gebit och det blev inte bättre av att regissörskåren i regel också skrev sina egna manus - utan att nödvändigtvis höja blicken.

Nu är situationen en helt annan. De kvinnliga filmskaparna har tagit plats en gång för alla och det utan att det offentliga stödmaskineriet - i jämställdhetens namn - gått in för kvotering. Utvecklingen har växt fram på naturlig väg, organiskt.

Tiina Lymi (f. 1971) är ett av många intressanta namn, regissören (och manusförfattaren) bakom skärgårdseposet *Stormskärs Maja* (2024), efter en roman av Anni Blomqvist. Det är historien om en torparhustru (Amanda Jansson) som tillsammans med sin make slår sig ner på en ö vid havsbandet. Kärleken firar triumfer men havet det tar och det ger. Till det kommer svallvågor från Krimkriget.

Lymi, tidigare känd som aktris, vann Jussi-priset för bästa regi (även bästa film) och gick vidare till att göra tv-seriesensationen *Queen of Fucking Everything*, en svärtad kriminalhistoria som gör sig även som kvinnlig styrkedemonstration.

Miia Tervo (f. 1980) långfilmsdebuterade med *Aurora* (2019), en svart komedi med inslag av flyktingdrama, småstadshäng och ett norra Finland som blankt struntar i den turistvänliga vykortsestetiken. Det blev en Jussi för bästa film och regi; lika fräckt som kvickt.

Uppföljaren, verklighetsförankrade *Missilen* (2024), handlar om en lokaltidningsreporter (Oona Airola) som åker på ett scoop när en rysk kryssningsrobot 1984 slår ner i Enare träsk. Kärleken finns med på ett hörn, liksom den politiska satiren, i huvudrollen ett politiskt ängsligt Finland som inte vet på vilket ben det ska stå.

Varför inte samtidigt nämna Alli Haapasalo (f. 1977) som i ungdomsskildringen *Flickor flickor flickor* (2022) tar sig an tre unga kvinnor på gränsen till vuxenlivet. Lyhört och uppnosigt, ackompanjerat av en sexualitet som inte ber om ursäkt för sig.

Det blev en Jussi i kategorin bästa film och i höst är Haapasalo aktuell med Katja Kallio-filmatiseringen *Kerro kaikille*, ett fullblodsdrama om kvinnoöden på 1800-talets Själö, en instans ämnad för individer som av olika anledningar inte motsvarade samhällets förväntningar.

Fakta

Aki Kaurismäki (f. 1957), finländsk filmregissör. Förutom att han i god auteuranda skriver och regisserar sina filmer fungerar Kaurismäki i regel också som producent. Tidvis hoppar han även in som klippare.

Vid sidan av 18 långfilmer har Aki Kaurismäki också regisserat dokumentärer och ett antal kortfilmer, inte sällan med ett musikaliskt ledmotiv.

För *Mannen utan minne* (2002) mottog Kaurismäki en Grand Prix i Cannes. *Höstlöv som faller* (2023) erhöll Jurypriset på samma festival. *Ljus i natten* (2017) borgade för regipriset i Berlin. Nordisk rådets filmpris (2002) för *Mannen utan minne*. Ett stort antal Jussi-priser, såväl för regi som i kategorin bästa film.

Han bor förutom i Finland också i Portugal, Grundade 2021 biografen Kino Laika i Karkkila. Har i flera intervjuer hotat att sluta med film. Regissörens egna hundar, bland dem Laika, Tähti, Piitu och Paju, har ofta en framträdande roll i filmerna.

Litteratur

Peter von Bagh. *Suomalaisen elokuvan kultainen kirja.* 2005
Peter von Bagh. *Aki Kaurismäki.* 2006
Lauri Timonen. *Aki Kaurismäen elokuvat.* 2006
Juri Nummelin. *Suomalaisen elokuvan lyhyt historia*. 2022

NT-INTERVJUN

DEN OPDAGELSEREJSENDE
Samtale med forfatteren og kritikern Carsten Jensen

Romanforfatteren, debattøren og den fødte essayist. Han er kendt og prist i Norden for sin skarpe og velartikulerede samfundskritik og i de senere år også for sit skønlitterære forfatterskab.

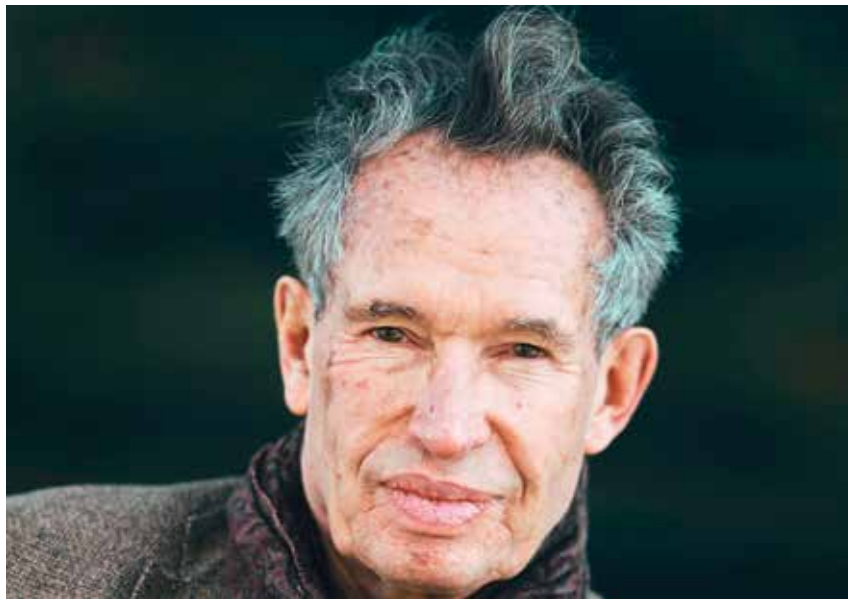
Kunstkritiker Lisbeth Bonde har mødt danske Carsten Jensen.

Carsten Jensen (f.1952) er en af Danmarks mest markante samfundskritikere. Med seismografens fintmærkende registreringer kombineret med et glødende engagement holder han os ajour med magtmanipulationer, dobbeltmoral, xenofobi og den almindelige småborgerlige formørkelse, som findes i det danske samfund. Satiren er ofte hans medpassager. Han er uddannet som magister i litteraturvidenskab i København og bor meget passende i samme opgang i København som den famøse danske kritiker Georg Brandes (1842-1927), hvis pris han modtog i 1993 for "på fremragende vis at formidle dansk litteraturkritik og -historie." Det har i det hele taget ikke skortet på priser til Carsten Jensen. Jeg nævner i flæng: Olof Palmepriset i 2009, Søren Gyldendal Prisen i 2012, Læsernes Bogpris i 2016, Bjørnsonprisen i 2019. I februar 2026 blev han æresmedlem i Georg Brandes-Selskabet. I sin takketale karakteriserede han sit virke med bl.a. disse ord:

"En intellektuel skal ikke opdrage på folket. Men en intellektuel skal opdrage på sig selv. At læse er en måde at gøre det på. At rejse en anden. At skrive en tredje, for i skriveprocessen er der nødvendigvis en afprøvning af en idés bærekraft. Mit forfatterskab er en opdragelsesrejse. Mit liv er en opdragelsesrejse. Anderledes kan jeg ikke sige det."

I 2006 foretog Carsten Jensen et overraskende kvantespring ind i litteraturen som fiktionsforfatter med sin digre kollektivroman *Vi, de druknede*, der gav ham det helt store folkelige gennembrud. *Nordisk Tidskrift* har mødt Carsten Jensen i København til en samtale om hans tosidede virke som forfatter og som samfundsdebattør. Hertil kommer et tredje virke af nyere dato: klimaaktivisten, som under en demonstration med klimaaktivistgruppen Extinction Rebellion endda har oplevet at få håndjern på og blive arresteret for "civil ulydighed".

For nylig blev han inviteret til en litteraturfestival i Zagreb, som han ikke havde besøgt siden 1990'erne, hvor han dækkede borgerkrigen for

Carsten Jensen. Foto: Ard Jongsma.

Ekstra Bladet, og hvor han kom helt tæt på de rå krigshandlinger og fik påført "et intellektuelt granatchok". Indtrykkene samlede han i bogen *UD. Opdagelsesrejser* 1978-2010 med fokus på borgerkrigen og udrensningerne, som fulgte i kølvandet på den. Også langt senere i essaysamlingen *Bjælken i mit øje* afsøger han krigens og ondskabens væsen.

"Det var dejligt at være i Zagreb så mange år efter. Denne gang var byen helt befriet for luftalarmer og sandsække," siger han. "Alle de smukke kirker var dengang dækket med sandsække, for kroaterne vidste, at serberne ikke kun stræbte dem selv efter livet, men at de også ønskede at udslette hele deres kultur. Dette er definitionen på folkemord, som vi ikke vil anerkende, når det kommer til Gaza, men det *er* et folkemord," konstaterer Carsten Jensen.

I de senere år har du været lidt mindre synlig i det offentlige, danske medielandskab, hvorfor det?

"Medierne har hørt på dig i 40 år, så der kommer et tidspunkt, hvor de gerne vil invitere nye stemmer ind," siger Carsten Jensen om de midlertidige lukkede døre til medierne, som han har mødt på det seneste. "Det kan ikke nytte noget, at man bliver ved med at trække de samme gamle heste af stalden, så det forstår jeg fuldt ud."

Så er der mere opmærksomhed i Sverige og Norge. Fx med *Bjælken i mit øje*, som Carsten Jensen udgav i 2020. Det er den fjerde i rækken af en serie essaysamlinger, og den handler om "den evige krig og glæden ved at slå

Carsten Jensen. Foto: Ard Jongsma.

hinanden ihjel", som undertitlen lyder. For disse fire essaysamlinger fik han langt mere hæder i Norge, hvor han også modtog en pris, end i Danmark, hvor der var rungende tavshed og ikke bud efter et eneste foredrag. Ikke desto mindre føler han sig lidt ligesom Prinsesse Diana, der var udelukket fra kongehuset i England, men som en af den daværende premierminister Tony Blairs spindoktorer udnævnte til at være "folkets prinsesse", for ligesom hun bliver Carsten Jensen konstant genkendt og stoppet af ukendte folk, der lige skal takke ham for, hvor meget hans bøger betyder for dem.

Men helt usynlig er han nu ikke i Danmark: I februar 2026 trykte dagbladet *Information* et essay, som Carsten Jensen havde skrevet på invitation af avisens chefredaktør, Rune Lykkeberg. Her udtrykker han sit håb om et omkalfatrende paradigmeskifte frem mod en grøn grundlov, baseret på kvindelige værdier: "Jeg drømmer om at se os som hinandens og naturens sande medborgere." Hans utopi og fremtidshåb er, at der bliver mere plads til naturen, som vi bør leve i pagt med. Dertil kræves i langt højere grad inddragelse af de omsorgsprincipper, som kapitalismen har nedprioriteret, men som det hele drejer sig om. Omsorgen bør erstatte vækstøkonomiens evige rovdrift på og undergravning af naturen, mener Carsten Jensen. For en del år siden tog han konsekvensen og etablerede sig med en Facebook-side, hvor han har 82.000 følgere, og det er ikke ualmindeligt, at han til et opslag har 300–400.000 læsere – mange flere end dagbladene *Politiken* og *Information* tilsammen.

I de seneste opslag forholder hans sig kritisk til Donald Trumps krigsførelse - nu også i Mellemøsten - til opsplitningen af den danske befolkning i "dem" og "os" som følge af højrefløjens ønske om et "rent" Danmark og med brug af "remigration" – hjemsendelse af ikke-vestlige og muslimske grupper, hvor han kritiserer Mette Frederiksens forsimplede sort/hvid-tænkning i forbindelse med forsvaret for "de danske værdier" foruden et stort antal bekymrede klimakritiske indlæg.

Romanforfatteren

Som litterat har Carsten Jensen i sagens natur skønlitteraturen for øje der men midt i karrieren tog han springet fra at tilgå litteraturen med analyse, kritik og iagttagelse til selv at fatte pennen og skrive fiktion. Hvad fik ham egentlig til at kaste sig ud på de 70.000 favne og transformere sin omgang med litteraturen til en rolle som skabende?

Der synes at bo en Charles Dickens i dig. Også han var en arg kritiker af samfundsforholdene, også han eksperimenterede med alskens prosaformer og evnede i sine miljøskildringer at orkestrere et stort persongalleri. Vi, de druknede *blev dit helt store folkelige og også internationale gennembrud. Kom det bag på dig? Og i givet fald, hvad har overrasket dig ved denne bog og receptionen af den?*

"Jeg har altid ment, at jeg var den fødte essayist, men aldrig, at jeg var den fødte romanforfatter. Du interviewede mig engang til *Weekendavisen,* mens jeg skrev på *Vi, de druknede*. Det var tidligt i fasen. Da gik jeg til den bekendelse, at jeg faktisk ikke egnede mig til at skrive romaner, men at jeg havde fundet ud af, at historien fra Marstal kun kunne fortælles i romanform. Det var jo noget risikabelt at sige om en roman, som var undervejs i skriveprocessen. Det skyldtes, at jeg havde skrevet to romaner – *Kannibalernes nadver* (1988) *og Jorden i munden* (1991) – begge romaner, som jeg i retrospektiv ikke er særlig glad for. De rummer begge gode egenskaber, men som romaner synes jeg ikke, at de fungerer særlig godt. *Jorden i munden* er for mig mere en ansats til en roman. Der synes at mangle en anden del, hvor jeg drager nogle konsekvenser af den historie, jeg har fortalt. Dengang drog jeg derfor den konklusion, at jeg skulle holde mig fra at skrive romaner, for den genre egnede jeg mig ikke til."

Vi, de druknede er båret af et bredt appellerende, folkeligt sprog og et suverænt orkestreret fortællegreb. Her følger vi et århundreder langt kapitel i provinsbyen Marstals historie – dens storhed og fald som en af Danmarks førende skibsfartsbyer, der ikke formåede at omstille sig til en by med industrihavn og moderne fragtskibe. Foreløbig er romanen oversat til 25 sprog fra kinesisk til bengalsk, ligesom en udgave er på vej på sydkoreansk. Hertil kommer naturligvis også oversættelser til de nordiske sprog. "Romanen er lige så rejselysten som de sømænd, den handler om," konstaterer Carsten Jensen.

Marstal som omdrejningspunkt

”Jeg havde altid haft behov for at skrive en selvbiografisk fortælling om Marstal. Det var *mit* sted, som ikke desto mindre forblev en fremmed verden. Jeg *elskede* at være i Marstal. Det var her, jeg voksede op som søn af en sømand. Mange børn er ulykkelige, hvis de er anderledes. De vil gerne være en del af et fællesskab, som næsten altid etablerer et enten-eller: enten bliver du ligesom os, eller også udstøder vi dig, og du får etiketten outsider i negativ forstand. Men dette skete aldrig i Marstal. Her kunne jeg være lige så anderledes, som jeg ville, og alligevel være en del af fællesskabet. Jeg skilte mig ud, fordi jeg led af astma. Det er et stort handicap - også for piger og kvinder – men i drengenes verden handler det jo meget om fysisk styrke og præstationer, som jeg ikke kunne deltage i. Mange år senere mødte jeg en kvinde, der havde betragtet mig fra et vindue, siddende på kantstenen, mens jeg så på de andre, der spillede fodbold. Hun havde haft så ondt af mig. Men jeg fortalte hende, at det havde hun ingen grund til, for jeg følte mig slet ikke udenfor. De andre vidste, at ”det kan han ikke, men så kan han så meget andet.”

Hvad var alt det andet, du kunne?

”Jeg havde en god fantasi. Jeg kunne finde på lege, og jeg deltog i alle vores aktiviteter så langt, som min fysiske kapacitet nu rakte. Men det forandrede sig *dramatisk*, da vi flyttede til Aalborg, da jeg var otte år gammel. Dér blev jeg outsider. *Dér* blev jeg ham, der *ikke* kom ind i fællesskabet. Hertil kom, at fællesskabet skræmte mig.

Selv om *Vi, de druknede* tager udgangspunkt i min hjemby og på sin vis er en slags selvbiografi, minder ingen af personerne om mig. Der er ingen personer med astma – men der er en tyk dreng. Han forandrer sig imidlertid – og her var jeg inspireret af den i dag uretfærdigt glemte litteraturforsker Svend Møller Kristensen (1909-91), som i en række værker fra Martin Andersen Nexø (1859-1954) til Hans Kirk analyserer det, han kalder “kraftskikkelser”, mænd, der ofte var mangle skravl som børn, men bliver store og stærke som voksne. Der er en sådan bifigur i min roman, en tyk hjælpeløs dreng, der bliver en stor og stærk mand og omsorgsfuld som voksen. Jeg mødte også sådan en skæbne, mens jeg skrev på romanen. På trods af alle de forfærdelige ting, som han blev udsat for som dreng, havde han en generøsitet og overbærenhed over for de svage og udsatte, da han blev voksen og valgte at arbejde professionelt med børn, der var udenfor.”

Hvorfor dette store behov for at skrive om Marstal?

”Det er der tre grunde til. Den ene var, at jeg følte en taknemmelighedsgæld over for Marstal og min far, sømanden. Det andet var, at på det tidspunkt, hvor jeg skrev romanen, blev Anders Fogh Rasmussen statsminister, og vi fik Dansk Folkeparti i en central politisk rolle. I den periode blev Danmark mytologiseret som en bondenation. Gennem romanen ville jeg vise, at Danmark

også er en søfartsnation, på færde over alt på kloden, med den vigtige viden, at der findes mere end en måde at leve på, og at vi generelt overser vores maritime arv. Det tredje var sproget. Der er en replik på s. 659 i romanen, hvor en skuffet sømand, som har været i byen og ikke rigtig har fået noget på den dumme, for nu at blive i jargonen, kigger op i himlen og siger: "Der skal komme en dag, hvor alle kvinder ligger i grøften og skriger på pik, og så skal der ikke gives dem så meget som en tomme." Han havde nok fået et nej en gang for meget, indså jeg, da jeg som 17årig hørte forbandelsen om bord på min fars lille fragtskib.

Jeg ville også skrive en kosmopolitisk roman, men med udgangspunkt i noget meget lokalt. Jeg havde selv rejst jorden rundt i et år i 1990'erne og havde skrevet to rejseberetninger om denne rejse – *Jeg har set verden begynde* (1996) og *Jeg har set et stjerneskud* (1997). Den erfaring ville jeg gerne have med i romanen, hvor skipperne og sømændene jo hele tiden rejste ud i den store verden. I de to nævnte bøger skrev jeg kun om det, jeg havde set, men da jeg skrev *Vi, de druknede*, havde jeg en anstrengt økonomi. Det skyldtes en skilsmisse, hvor jeg sad tilbage i en dyr lejlighed, da jeg ikke ønskede, at min datter skulle opleve, at alt i hendes liv skiftede. Derfor måtte jeg blive hjemme og i stedet rejse ud med romanen, som udelukkende skildrer steder, hvor jeg ikke selv har været. I stedet måtte jeg researche og brugte min fantasi. Det var den store udfordring."

For mig, der fortløbende har læst dine essaysamlinger og rejseberetninger, efterhånden som de er udkommet, er det en gåde, at du kunne tage kvantespringet ind i fiktionen og mestre dens virkemidler så godt. Hvordan gik det til?

"Der er en anekdote fra Martin Andersen Nexø, hvor han fortæller om, hvordan hans forfatterskab begyndte. Han var hyrdedreng på Bornholm og vogtede køer. Han fortæller, at han hverken blev forfatter på grund af landskabets skønhed, køernes gumlen eller himlen over ham. Det var, fordi hans madpakker var indpakket i avispapir, og han læste alt, hvad der stod på dette madpapir. Det var med andre ord skriften, der gjorde ham til forfatter. Det samme gælder mig. Det er i udpræget grad læsning, der har gjort mig til forfatter. Men med *Vi, de druknede*, ville det være dybt uretfærdigt ikke at nævne min britiske hustru Liz Jensen, der er skønlitterær forfatter. Vi mødtes i 2000 [på en litteraturfestival i Ottawa, LB]. Det var nogenlunde samtidig med, at jeg havde besluttet at give mig i kast med romanen. Efter det store brud i mit liv ville jeg endelig indfri min drøm om at skrive en roman.

Handlingens fremdrift

Det kom til at tage fem år, for jeg gik i stå igen og igen. Liz gav mig det råd at forbinde alle figurerne, således at hvad den ene gør, får konsekvenser for den anden eller de andre. Det er de samlede konsekvenser af deres gensidige handlinger, der driver handlingen fremad. Det er på en måde elementært, men det var bare ikke faldet mig ind før. I modsætning til essaygenren, hvor man tænker en tanke til ende og sætter punktum, optræder der skæbner i romaner, som ikke kun defineres af det, de selv er og gør, men som også defineres af, hvem de er sammen med, og hvad de andre gør, og hvordan det påvirker deres liv. Det var for mig den vigtigste lære som romanforfatter. ”

Romanen er præget af et, hvad man kunne kalde ramsaltet sprog. Hvor har du lært det?

”Min far var sømand, og han bandede og svovlede som sagt og var i min mors ører ”uhørt sjofel”. Så romanen står også i en form for gæld til min far. Vi var ret fremmede i forhold til hinanden, da jeg jo på et tidspunkt slår ind på en vej, som han slet ikke kan forbinde sig med. Jeg behøvede ikke at blive sømand, men noget med mine hænder, mente han. Selv om han var god til at omgås unge mennesker, kunne vi to ikke sammen, og jeg lærte hurtigt, at hvis jeg skulle tale med ham, gjaldt det om at få ham til at fortælle. Han læste aldrig en bog, men han var en stor fortæller. Når jeg havde sat ham i gang med at fortælle, så kørte det. Men han spurgte aldrig til den verden, som jeg levede i. På et tidspunkt gik det op for mig, at han ikke anede, hvad jeg studerede. Det skete på et tidspunkt, hvor jeg havde læst litteraturvidenskab i fire år! Jeg nåede ikke at fortælle ham, at jeg ville skrive en roman, der handlede om hans verden, som jeg faktisk havde respekt for. Men han nåede at dø af skrumpelever inden. Jeg havde aldrig tænkt på min far som alkoholiker, men der stak altid en bajer op ad Kansas-bukserne. Sådan var sømandskulturen. Alle drak. Han holdt først op med at sejle som 69-årig og døde som 75-årig, og på sine gamle dage, under min mors vogtende blik, tror jeg, han trappede ned, så han nøjedes med 10 genstande om dagen.

”Han bliver aldrig til noget”

Engang dukkede et ældre ægtepar op, da jeg holdt foredrag om *Vi, de druknede*. Jeg genkendte dem straks, for de havde også haft en fragtbåd ligesom min far. Det særlige ved dem var dog, at konen altid sejlede med. De havde set min far, mens jeg rejste i Sydøstasien. Jeg kunne regne ud, at det så måtte være i 1984, hvor jeg var 32 år. På det tidspunkt var jeg mag.art. i litteraturvidenskab, Gyldendal havde udgivet mit speciale om Hans Kirks (1898-1962) forfatterskab, og jeg var litteraturanmelder på *Information*. Da parret spurgte min far, hvordan det gik med Carsten, svarede han: ”Den dreng bliver aldrig til noget.”

Da jeg mange år senere havde udgivet mine rejsebøger og havde været på Balkan i 14 dage under krigen, udsendt af *Ekstrabladet*, kunne jeg mærke, at min far begyndte at anerkende mig: Min far kaldte mig altid Jensen, og da min mor på et tidspunkt omtalte mig negativt irettesatte min far hende med ordene: "Sådan skal du ikke tale om Jensen. Han har været i junglen."

Carsten Jensen og Liz Jensen – sidstnævnte er som datter af en dansk far født med dette efternavn – erhvervede et lille skipperhus i Marstal i 2005 efter at have boet til leje i det i nogle år. Deres nuværende bolig, som de købte i 2019, består af to små skipperhuse, som en fremsynet arkitekt i sin tid byggede sammen til ét stort med plads til gæster. Her opholder parret sig ofte, og fra soveværelset har de udsigt til de røde tegltage og kan se over til Langeland.

Den lokale boghandel, som i dag er lukket, solgte 1200 eksemplarer af *Vi, de druknede* i en by med 2000 indbyggere, og på det lille søfartsmuseum, der også har en butik, solgte den 200 eksemplarer, som alle er signeret personligt af Carsten Jensen. Med andre ord står bogen i hvert et hjem i Marstal. Den bedste anmeldelse af romanen blev givet af en ukendt kvinde, der kom hen til ham på gaden i Marstal og fortalte, at hendes familie hadede ham. For i de tre dage, hun læste romanen, købte hun hverken ind eller lavede mad!

"Men ud over Marstals udvikling handler bogen om fraværende fædre. Den bliver ofte kaldt en slægtsroman, hvilket er noget vås. Den handler meget mere om drenge, som vokser op uden fædre."

Polemikeren

Så er der polemikeren Carsten Jensen, som er særdeles velunderrettet om verdens gang. Ud over at holde de danske dagblade Politiken og Information abonnerer han på The Guardian og The New York Times samt på tidsskrifter som The New Yorker og The Atlantic, foruden en del fagblade. Herudover har han siden krigen i Gaza også abonneret på den israelske avis Haaretz, som han mener er fremragende: "De er uhørt modige og skarpe i deres kritik af Israelsk politik," så han tager hatten af for de israelske intellektuelle, der skriver i avisen.

Som intellektuel har du aldrig haft berøringsangst i forhold til at nå bredere ud end til fagfolk, og nu "udkommer" du som debattør - primært på de sociale medier.

"Ja, det er en anden offentlighed. Hvis jeg ytrer mig på en opsigtsvækkende måde på min Facebook-side, hvor jeg i gennemsnit skriver et opslag om ugen, kan jeg ikke forvente, at de trykte eller elektroniske medier bringer et interview dagen efter. Det er to væsensforskellige offentligheder. Imidlertid har jeg som nævnt mange flere følgere på Facebook end aviserne har læsere, for de har i de senere år også haft en stor nedgang."

Hvordan i alverden kan Carsten Jensen nå det hele? En almindelig arbejdsdag begynder med, at han læser – først og fremmest aviserne, men også faglitteratur, dernæst fiktionslitteratur, og til sidst går han i gang med at skrive. Han har altid ment, at inspiration er et barn af disciplin.

"Når jeg skriver på en roman, har jeg sjældent en plan, jeg prøver mig frem og skriver mange scener, jeg siden må kassere. Bogen synes undertiden at skrive sig selv. Jeg føler nærmest, at jeg tænker mere med mine fingre på tastaturet end med hovedet. Men efterfølgende må jeg redigere og redigere, for nogle gange er det, jeg skriver, blevet så selvforelsket og henført, at det ikke holder, når jeg læser det nogle dage efter."

Carsten Jensen er med sin familiebaggrund en mønsterbryder. Hverken på hans mors og eller hans fars side har nogen taget en studentereksamen. Dette fik ham til at føle sig lidt i et ingenmandsland, da han påbegyndte studierne i litteraturvidenskab ved Københavns Universitet. Men han var langt fra den eneste mønsterbryder i den tid. Mange i hans generation kom fra hjem uden klaver og var repræsentanter for den store sociale mobilitet, der fulgte med efterkrigstidens "sympatiske socialdemokratiske velfærdspolitik", som han siger. Også den generelle højkonjunktur var med til at give nye grupper et socialt løft gennem en højere uddannelse. Litteraturvidenskab var i øvrigt universitetsmarxismens højbastion, så her fik Carsten Jensen lært sin Marx, men fik også læst den klassiske litteratur.

"Jeg følte dog samtidig en identitetsløshed. Derfor blev jeg revolutionær ligesom mine studiekammerater og lærerne. Den gamle professor Hans Sørensen accepterede de nye tider og modsatte sig dem ikke. Han var også tæt på pensionsalderen. Han og flere andre lærere blev udskiftet med fastansatte marxister og revolutionære. Alligevel kom jeg ret hurtigt på kant med nogle af lærerne, som jeg den dag i dag anser for at være underbegavede. Tanken om, at de skulle blive siddende som lærere de næste 40-50 år, var dybt skræmmende. Fx havde jeg et voldsomt sammenstød med Torben Kragh Grodal (f. 1943) for øjnene af 20 studerende, hvor jeg kaldte ham en tredjerangs vulgærmarxist. Så cyklede jeg hjem og viste mig ikke på universitetet de næste to år. I stedet skrev jeg mit speciale om Hans Kirks forfatterskab, som jeg afleverede til en anden vejleder, Ralf Pittelkow (f. 1948), der jo dengang var leninist! [bemeldte Pittelkow bevægede sig senere sammen med sin hustru, Karen Jespersen, tidligere minister i først en socialdemokratisk ledet regering og senere ud på den yderste højrefløj, *red.*]

Jeg tror, det hele forbinder sig med min outsiderrolle som barn i Aalborg. Selv om jeg ikke personligt blev forfulgt, blev jeg skubbet til side på denne ret hårde arbejderklasseskole i Aalborg. Jeg husker en dreng, som jeg havde været med til at drille – det er jo de svages fristelse at melde sig i de stærkes kor. Han stod helt hjælpeløs, mens tårerne løb ned ad kinderne på ham.

Jeg fik det så dårligt og tænkte, at det vil jeg aldrig være med til igen. Der var en anden høj, tynd dreng, som var nogle år ældre end mig. Han *udstrålede* forsvarsløshed. Det var bare sådan en hverdagsgestus fra drengene at gå hen til ham i frikvarteret og slå løs på ham. Vi gik rundt i skolegården og spiste vores madpakker. En dag, hvor han stod med en rugbrødsmad med rosiner i hånden, kom der en dreng og slog maden ud af hånden på ham. "Ha, ha!" Jeg tænkte, at den havde hans mor jo smurt, fordi han kan lide rosiner på sin mad, og jeg fik det så dårligt. Men jeg blev venner med ham, for jeg syntes ikke, at han skulle være alene. Jeg tror, at mit sociale og marxistiske engagement som ung var næret af disse tidlige erfaringer med de svage. Men det var *totalt* konformt at være marxist på universitetet dengang i begyndelsen af 1970'erne.

Jeg blev først magister i 1981, fordi jeg tilbragte 3 år i tidsskriftet *Politisk Revys* redaktion. Bladet, der eksisterede fra 1963 til 1987, var et talerør for dele af den danske venstrefløj. Jeg lærte hele bladvirksomheden at kende fra udvælgelsen af artikler til redigeringen af de antagne artikler til at layoute bladet. Selv om vi alle var venstreorienterede, var vi meget uenige om mange ting. Her lærte jeg også at lytte til min egen stemme, at skærpe argumentationen og at stå ved det, jeg mente. Det var en meget lærerig skole.

En anden læreplads var Gyldendal, for jeg havde i overmod sendt mit speciale ind til Gyldendal. Pga. bureaukratiske forviklinger måtte jeg dog vente på svar fra Gyldendal i over et år. Pludselig en dag sagde sekretæren, at der lå en konvolut til mig med, hvad der viste sig at være et positivt svar. Konvolutten havde ligget på hendes skrivebord i et år! Forlaget havde antaget mit speciale og ønskede at udgive det som bog på betingelse af, at manuskriptet opnåede støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd, hvilket vi fik. Derefter gik det til en konsulent, som skrev en 10 sider lang konsulentudtalelse, hvis første to sider var dedikeret en opremsning af alle de fremmedord, jeg brugte bare på bogens første 10 sider. Jeg redigerede manuskriptet så grundigt, at han ikke fandt ét eneste fremmedord på samtlige 220 sider, da bogen udkom. Det var en kæmpe skriveøvelse. Konsulenten skrev også: "men indimellem benytter han sig af dristige metaforer, som han slipper forbløffende godt fra." Her lærte jeg at rense mit sprog for akademiske termer."

Hvilken slags venstreorienteret var du dengang?

"Jeg var især inspireret af den tyske filosof Ernst Bloch (1885-1977), som bosatte sig i Leipzig i Østtyskland, da han vendte hjem efter sit eksil under krigen i USA. Han flyttede imidlertid til Vesttyskland i 1960, da man byggede Muren, og det blev for meget for ham, hvorefter han blev en kritiker af den socialistiske dogmatisme. Herefter udvikler hans socialismesyn sig i langt højere grad end de dogmatiske marxisters til en mere blød utopi, baseret på den konkrete verdens muligheder her og nu for at frigøre sig fra fremmedgørelse og udbytning. Han gav ord som håb og utopi en helt ny og tungtvejende betydning, og det appellerede til mig."

Du er frygtet af dine modstandere for dine af og til tilintetgørende argumenter, som kan ramme dem hårdt – så de bliver til selvmål, fordi lytterne og seerne får ondt af din modpart. Dine vigtigste ofre skal som nævnt findes blandt de højreradikale danske populister. I dag er udlændingedebatten blevet krumtappen i dansk politik. Har du nogen ideer til, hvordan vi kunne tackle indvandrer- og integrationstemaet mere konstruktivt?

"Ja, jeg har nu aldrig mødt nogen, der har fået ondt af mine modstandere, tværtimod! Det er en fatal udvikling, synes jeg, men det er jo ikke kun de højreradikale kræfter, som kræver disse stramninger, det er faktisk Socialdemokratiet, der dyrker en uhæmmet populisme, hvis farlighed de ikke indser. På den måde driver de højrefløjen længere og længere ud i det ekstreme. Hvis de skal have en chance for at profilere sig, må de så langt ud til højre, at Danmark bliver helt udlændingefrit eller etnisk renset. Da remigrations-problematikken dukkede op første gang, vågnede selv en højre-socialdemokrat som Frederik Vad op og indså, at det kan have en destabiliserende effekt på samfundet, hvis vi pludselig sender flere hundredetusinde udlændinge hjem med deraf følgende mangel på arbejdskraft. Ideen er absurd, for alle tal viser, at det går bedre og bedre med integrationen i Danmark: flere og flere med en ikke-vestlig baggrund får en højere uddannelse, stadig flere er i arbejde, og flere og flere er – på trods af den måde de bliver behandlet på – motiveret til at yde deres til samfundet. Vi har alle sammen mødt dem hos lægen, på hospitalet, hos tandlægen, som chauffører eller håndværkere. De fungerer jo aldeles udmærket. Det gør jeg meget ud af i bogen *Hovedspringere* fra 2019 med undertitlen: *om mennesker på flugt og kunsten at modstå tyngdekraftens fristelse*. Den er tredje bog i kvartetten, *Kældermennesker, Mod stjernerne og Bjælken i mit øje.* Det er mig en gåde, at Socialdemokratiet satser så hårdt på at generobre de små 10 procent af de vælgere, som er rykket længere mod højre. Det er en gruppe ufaglærte, ældre vælgere i provinsen. Det er ikke her, fremtiden ligger. Det er heller ikke her, at Socialdemokratiets fremtid ligger. Partiet støder storbyungdommen fra sig og unge med uddannelse.

Politik som en sportsgren

Socialdemokratiet har ført en ulykkelig zigzagkurs i de senere år. Først under Helle Thorning-Schmidt, hvor partiet gik i en neo-liberalistisk retning og satsede på globaliseringen. Det var ikke noget tilfælde, at Dansk Folkeparti dengang fik 20 procent af stemmerne. Efter fire år med en politik, der udviste ligegyldighed over for velfærdssamfundet, kom Mette Frederiksen til. Hun satser på at få de tabte vælgere tilbage, men samtidig ofrer hun enhver fremtidsvision på nogle marginale stemmegevinster. Ulykkeligvis er langt de fleste medier medløbere, også det såkaldte *kommentariat*. De betragter

nærmest politik som en sportsgren, hvor man kan anmelde præstationerne, som om der ikke stod mere på spil end vælgermæssige gevinster. Og det gør der jo i den grad!

De unge kom op på barrikaderne i 2019, da Fridays for Future dukker op sammen med Greta Thunberg. Da fik jeg kontakt til en stor gruppe unge, som inviterede mig til at tale til demonstrationer. Her blev jeg kaldt aktivist, hvilket jeg ikke selv opfatter mig som. Jeg plejer at sige, at jeg er en ældre forfatter, der kommer, når de kalder," griner Carsten Jensen.

Hvad mon den myreflittige forfatter og debattør har i støbeskeen nu?

"Min nye roman, som jeg netop har afsluttet, adskiller sig afgørende fra alt, hvad jeg tidligere har skrevet. Det er en spekulativ roman med titlen "Den syvende fødsel". Titlen henviser til den sjette masseuddøen, som Jorden gennemlever nu. Vores planet har tidligere gået igennem fem af disse faser. Den seneste var for 65 millioner år siden, da dinosaurerne sammen med mange andre arter døde under et meteornedslag. Nu oplever vi begyndelsen på en tilsvarende masseuddøen, hvor arterne udryddes med en uhyggelig hastighed. Romanen handler om, hvad der kommer efter den sjette masseudryddelse eller -uddøen. Handlingen foregår i København. Du vil aldrig se byen med samme øjne, når du har læst bogen. Den skildrer overgangen. Verden forandrer sig fuldstændigt i løbet af få dage. Men det er *ikke* en undergangsroman. Det er en fødsel. En ny tid," slutter Carsten Jensen.

Lisbeth Bonde

FÖR EGEN RÄKNING

BAKOM ESTRADEN: FAGRA POLITIKERORD OCH HANDLINGSKRAFT

Nordisk samhällssäkerhet och civil beredskap

Bengt Sundelius.

Bengt Sundelius, fd. professor i statsvetenskap vid Uppsala universitet och Försvarshögskolan, fd. strategisk rådgivare till generaldirektören för Myndigheten för samhällsskydd och beredskap samt ledamot LF Huvudstyrelse, sätter ljus på frågan om nordisk samhällssäkerhet och beredskap.

Vid sitt möte den 16 juni 2026 på Färöarna beslutade ministrarna för nordiskt samarbete (samarbetsministrarna) att stärka det gemensamma arbetet med samhällssäkerhet och beredskap. Ministrarna gav Nordiska ministerrådets sekretariat i uppdrag att utveckla ett nytt arbetsprogram. Generalsekreterare Karen Ellemann säger att ”vi ser fram emot att lägga fram ett förslag till ett nordiskt program som kan säkerställa kunskapsutbyte och samordning över sektors- och landsgränser”. Beslutet är välkommet även om det är senkommet, som så många andra reformsteg inom det nordiska samarbetet.

Redan 2014 lanserade i denna tidskrift LF-medlemmen Sinikka Bohlin, då ordförande för Föreningarna Nordens Förbund, en arbetsplan för att stärka samarbetet inom detta område (*NT* 4/2014). Rubriken var ”Från nordiska solidaritetslöften till gemensam samhällssäkerhet” och jag var medförfattare. I Thorvald Stoltenbergs anda av 2009 presenterades 13 konkreta förslag och den avslutades med förhoppningen att genom detta åtgärdsprogram ”kan fagra solidaritetslöften med tiden omvandlas till konkreta åtgärder för gemensam samhällssäkerhet i Norden”. Exemplet är klassiskt då många nordiska reformer har sina rötter i Föreningarna Norden med dess idébaserade och pådrivande aktiviteter.

Det är även typiskt att 12 år har gått sedan Föreningarna Nordens Förbund lanserade sitt programförslag och innan ministerrådet fattade ett försiktigt formulerat beslut att ”bana väg för att utarbeta ett program som kan skapa en mer sammanhängande och strategisk ram för samarbetet kring samhällssäkerhet och beredskap”. Beslutet är en del av det danska ordförandeskapet för 2026, som i sitt program lyfter fram ett tvärgående fokus på stärkt samhällssäkerhet. Finland betonade samma temaområde under sitt ordförandeskap 2025.

Mycket har skett sedan 2014. Flera initiativ och förslag har presenterats, ibland beslutats och av och till genomförts både av ministerrådet och av Nordiska rådet. Den tidigare rådsdirektören och mångårige statsrådet Jan-Erik Enestam gavs 2021 av ministerrådet uppdraget att utreda förutsättningarna för ett stärkt samarbete inom civil krisberedskap i ljuset av de olyckliga erfarenheterna under pandemin. Som bekant blev konsekvenserna av de stängda gränserna förödande för den fria rörligheten och särskilt svår för gränspendlare. Utredaren ger en dyster bild av de samnordiska institutionernas betydelse under denna enorma utmaning för de nordiska samhällena och för samarbetsidealets grundpremisser.

Han skriver; ”Sammanfattningsvis kan man dock säga att varken Nordiska ministerrådet eller dess sekretariat har spelat någon central roll för hanteringen av covid-19 krisen, vare sig som aktör för att hitta lösningar eller som ett forum för diskussion mellan de nordiska länderna.” Han fortsätter i kritisk ton: ”Nationella beslut om restriktioner, upphandling av utrustning och materiel och andra åtgärder har ofta fattats utan föregående dialog mellan de nordiska länderna. Situationen måste anses vara överraskande med tanke på att Nordiska rådet i många år har uppmanat ministerrådet att arbeta för ett utökat nordiskt samarbete inom samhällssäkerhet, inklusive beredskap för pandemier och andra slags civila kriser.”

Bland Enestams 12 utmärkta förslag märktes prioriteringen att stärka samarbetsministrarnas mandat inom detta tvärgående arbetsfält med många konkurrerande intressenter från olika ministerråd. Han föreslog även inrättandet av en nordisk nätverksenhet för civil krisberedskap som en motor i de löpande samarbetssträvandena inom fältet. Dessa reformförslag var då för tunga för att beredas vidare och utredningen försvann in i arkivet trots att Nordiska rådet i en skrivelse till regeringarna i mars 2022 uppmanade dessa att genomföra utredningsförslagen. Det verkar som om samarbetsministrarna nu tar vid där Enestam överlämnade stafettpinnen 2021, dvs för fem år sedan.

Under senare tid har regeringssidan i en rad välskrivna deklarationer och högstämda formuleringar lyft fram nordisk civil krisberedskap och resiliens eller motståndskraft. Redan i november 2021 antog de nordiska statsministrarna en gemensam deklaration om fördjupat nordiskt samarbete inom försörjningsberedskap och annan beredskap. Under Finlands ordförandeskap 2025 samlades de nordiska statsministrarna i maj för att förkunna en ny deklaration. Justitieministrarna presenterade ett mer konkret arbetsprogram inom området i november 2025. Vid Nordiska rådets temasession kring krisberedskap i Oslo i april 2026 framförde den norske statsministern en självkritisk insikt: ”Vi kan och bör göra mer för att stärka beredskapen i Norden. Vi är inte gott nog

organiserade i Norden för nästa kris”. Beslutet vid mötet med samarbetsministrarna på Färöarna i juni 2026 kan ses som en logisk uppföljning av dessa deklarationer på en hög nivå.

Parlamentarikerna i rådet har under flera år varit mycket aktiva inom området. Redan 2005 antogs en rekommendation om ökat samarbete inom området och denna har följts av flera aktiviteter. Förutom flera temasessioner med breda debatter, som senast i april 2026 i Oslo, har en rad rekommendationer och presidieförslag beslutats och framförts till ministerrådet och till regeringarna. Det främsta resultatet än så länge är den nordiska strategi för samhällssäkerhet som fastställdes i oktober 2019. Liksom det tidigare 13-punktsprogrammet av Föreningarna Nordens Förbund innehåller detta rådsdokument flera konkreta åtgärdsförslag som man hoppas kan genomföras samnordiskt och skyndsamt. För att området inte skall sönderfalla i sektorbaserade och isolerade verksamheter och förlora ett nordiskt helhetsperspektiv efterlystes i strategin en starkare roll för ministerrådet. Denna uppmaning förefaller ha hörsammats i viss grad genom de senaste årens ordförandeprogram och då en särskild handläggare för beredskap numera finns vid ministerrådssekretariatet. Rådet ställde sig i mars 2022 bakom Enestams utredningsförslag som ansågs ligga i linje med strategins inriktning.

I strategin efterlyses en bred samnordisk krisberedskap med kopplingar till flera sektorsområden. Cybersäkerhet lyfts fram och området bör drivas framåt tillsammans med de baltiska staterna. Försörjningsberedskap betonas, skogsbränder skall bekämpas gemensamt och av särskilt intresse är att redan i strategin från 2019 betonas hälsoberedskap inklusive tillgång till läkemedel. Regeringarna uppmanades att genomföra dessa förslag skyndsamt. När detta inte skedde följdes denna anmodan upp med ett brev till statsministrarna under pandemin i april 2020. Bland flera undertecknare ingick LF-ledamoten Britt Bohlin som då var rådsdirektör. I presidiebrevet uppmanades statsministrarna att tillsätta en oberoende nordisk krisberedskapskommission för att genomföra förslagen i rådets strategi.

Det vore värdefullt med en genomlysning av genomförandekvoten av strategins konkreta förslag efter sju år. Förr gjordes sådana genomgångar av hur väl rådets rekommendationer har följts upp av regeringssidan över hela samarbetsfältet. Minst två sådana analyser minns jag att jag läst, men det var för rätt många år sedan. Man fann då att en rätt hög andel av rådets rekommendationer hade genomförts helt eller delvis. Rådssekretariatet borde beställa en motsvarande genomförandeanalys inom området samhällssäkerhet och beredskap i syfte att klarlägga om rådets många och upprepade förslag har givit någon reell effekt för samarbetet inom arbetsfältet. Rådets strategi från 2019 kunde vara en lämplig utgångspunkt för en sådan genomlysning.

Rådet har aviserat att strategin skall uppdateras och återlanseras under detta år. Säkerhetsläget i och kring Norden har förändrats mycket sedan 2019 varför en revidering är på plats, kanske vid sessionen 2026. Rådet har även varit drivande för att revidera Helsingforsavtalet och det reformarbetet är i gång. Rådet föreslog att några nya arbetsområden borde läggas in i detta grunddokument för det nordiska samarbetet för att bättre spegla områden där numera en hel del gemensam verksamhet bedrivs. Ett sådant område som föreslås är samhällssäkerhet och beredskap i linje med rådets strategi. Men det verkar inte nu som om detta förslag har hörsammats. Den kommande reviderade avtalstexten förefaller inte innehålla en sådan uppdatering av de områden som skall täckas in av det institutionaliserade nordiska samarbetet. Försvars- och utrikesministerierna håller på sina sektorbaserade och mycket professionella, informella samarbetsformer utan någon inblandning från det Köpenhamnsbaserade ministerrådssekretariatet.

Även andra nordiska institutioner har varit och är aktiva inom området. NordForsk, det samnordiska forskningsrådet med säte i Oslo, har sedan 2013 drivit ett nordiskt program för samhällssäkerhet med återkommande utlysningar. De fleråriga forskningsprojekt som ges stöd finansieras gemensamt av ministerrådets budget och av de nationella myndigheter som ansvarar för forskning inom området. I den senaste utlysningen deltog även Estland och Litauen med finansiering och med forskare. Programmet bidrar med uppbyggnad av ny kunskap samt med nätverksbyggande mellan relevanta forskningsmiljöer i Norden. Tanken är även att nordisk forskning skall stå starkare och mer konkurrenskraftig inom EUs motsvarande och större program Horizon. Programmet grundades under LF-medlemmen Gunnel Gustafssons ledning då hon var direktör för NordForsk efter många år som professor vid Umeå universitet. Jag var länge ledamot och ordförande för programrådet, som ansvarade för utlysningstexter och för prioriteringar av ansökningar.

Expertmyndigheterna inom området i de olika länderna har sedan decennier ett brett och intensivt samarbete, som engagerar hundratals experter och handläggare i en rad gränsöverskridande projekt och aktiviteter på olika nivåer i samhället. Förutom regelbundna möten mellan generaldirektörerna eller motsvarande arbetar en rad arbetsgrupper med mer specifika frågekomplex med en gränsöverskridande problematik. Därtill inrättades nyligen ett gemensamt nordiskt sekretariat för dessa expertsamarbeten för att säkerställa planering och överblick inom detta breda arbetsfält. Man kan uppfatta detta modesta kansli som ett embryo till den nordiska nätverksenhet för civil beredskap som Enestam föreslog 2021.

Transnationellt beredskapssamarbete går hand i hand med gränshinderfrågor som kan försvåra önskvärda gemensamma insatser tvärs över gränserna i kris och krig. Under senare år har försörjningsberedskapsfrågor lyfts fram som en gemensam angelägenhet och även infrastruktur och transportområdet har betonats. Detta samarbete kodifierades i september 2026 genom en nordisk deklaration om försörjningsberedskap, som undertecknades i samband med det årliga mötet inom det nordiska nätverket för försörjningsberedskap, Nordic Supplies Summit.

I den klassiska modellen för dynamiken bakom det nordiska samarbetet betonar forskare ofta betydelsen av direktkontakter mellan experter från myndigheter, intresseorganisationer och politiska partier där praktiska problem löses vardagsnära. Detta nordiska spindelvävsmönster utvecklades mycket tidigare än det mer juridiskt förpliktande arbetssätt som har fört det europeiska samarbetet framåt de senaste dryga trettio åren. Nestorn inom svensk säkerhetsanalys, framlidne LF-ledamoten Nils Andrén, myntade begreppet *spindelvävsintegration* 1961. Begreppet fångar hur samarbetet går bortom mellanstatliga relationer, utan främst bygger på mycket bredare och djupare interaktioner på alla nivåer på tvärs över våra samhällen.

Denne nordiskt inriktade nydanare införde även redan 1971 begreppet *den totala säkerhetspolitiken.* Området bestod dels av den territoriella säkerheten, ett klassiskt område för geopolitisk analys. Därtill ingick i Andréns synsätt den funktionella säkerheten, som berörde flödesbaserade hot och sårbarheter. Det som nu benämns samhällssäkerhet ingår i denna del av den totala säkerhetspolitiken. Förutom sin akademiska gärning som professor i statskunskap tog Andrén många ännu bestående initiativ till nordiskt samarbete inom säkerhetsområdet. Ett exempel är grundandet 1965 av den samnordiska och internationellt erkända tidskriften för internationell politik, *Cooperation and Conflict: Nordic Journal of International Studies.*

Bland tillskyndare av stärkt nordisk samhällssäkerhet har det varit viktigt att över tid bygga tillit och ömsesidig förståelse för intressen, arbetssätt och prioriteringar. Denna långsiktigt verkande kompetenshöjande process har sedan länge inneburit gemensamma utbildningar, övningar och krissimuleringar. Sedan 2011 genomförs en årlig roterande chefskurs i internatform för att säkra kännedom om varandras behov och synsätt. Hanaholmens kulturcentrum utanför Helsingfors arrangerar sedan 2021 en motsvarande bilateral kurs som utgår från ett scenariobaserat interaktivt spel. Efter ett sådant kurstillfälle vet chefer och experter vem man kan ta kontakt med i ett akut nödläge, och lika viktigt, vem man inte bör ringa. Detta svensk-finländska initiativ togs fram av den framlidne LF-ledamoten Anders Ljunggren. Vid den första kursavslutningen på Hanaholmen talade en företrädare för Finlands president samt den dåvarande ordföranden i den svenska Försvarsberedningen, LF-ordföranden Björn von Sydow.

De samnordiska ambitionerna för en stärkt gemensam samhällssäkerhet är inte en dagslända utan har funnits i åtanke under lång tid bland flera experter och politiker. Främst inom Nordiska rådet har förhoppningar lanserats och rådsrekommendationer antagits, redan från 2005. Ministerrådet och regeringarna har varit lyhörda när den skiftande politiska konjunkturen har passat, men för det mesta visat ointresse för att faktiskt genomföra dessa ibland djärva förslag. Bakom kulisserna har myndighetsbaserade experter och folkrörelseanknutna aktivister enträget arbetet med frågorna sedan många år. Som med andra delar av det nordiska samarbetet har det krävts uthållighet i arbetet och tålamod med de styrande institutionerna. Jag ser med tillförsikt fram emot att samarbetsministrarnas beslut på Färöarna den 16 juni 2026 blir ett välkommet undantag från denna mångåriga tradition av långbänk.

Bengt Sundelius

KRÖNIKA OM NORDISKT SAMARBETE

SVERIGE, FRAMTIDEN SOM FÖRSVANN

Johan Strang.

Johan Strang är stående krönikör i *NT* och professor vid CENS – Centrum för Nordenstudier, Helsingfors universitet.

Sverige verkar ha abdikerat från sin roll som nordisk storebror och istället ser vi ett mera jämlikt Norden växa fram. Det har både för- och nackdelar för det nordiska samarbetet.

Jag brukar definiera Norden som en samling länder med ett komplicerat förhållande till Sverige. Sverige har som bekant en alldeles speciell plats i de inhemska debatterna i Finland, Danmark och Norge (kanske mindre så på Island). Det går knappt en dag utan att våra politiker, ledarskribenter, kolumnister eller experter på olika områden gör någon form av hänvisning till Sverige. Sverige är vår första andra.

Vi har alla en komplicerad historia med Sverige. I ett längre historiskt perspektiv är Danmark och Sverige arvfiender som har världsrekord i antal bilaterala krig. Finland och speciellt Norge har i sin tur nationella komplex från de tider då man styrdes från Stockholm. Vi delar alla en bitterhet över att Sverige inte ställde upp tillräckligt under andra världskriget och en avundsjuka som växte fram då Sverige under efterkrigstiden blev en av Europas ledande industrimakter. Länge fick vi också se oss förnedrade av Sverige i våra respektive nationalsporter skidor, ishockey och fotboll.

Framför allt har vi irriterat oss på vad vi upplevt som en svensk arrogans, på asymmetrin i vårt förhållande, på att vi i grannländerna vet så mycket mera om Sverige än svenskarna vet om oss. Visst, till svenskarnas försvar kan man kanske säga att de varit tvungna att dela sin uppmärksamhet mellan tre olika länder, men jag tror att asymmetrin bottnar i djupare kulturella strukturer.

I sin fina historik över det svensk-finska kulturcentret Hanaholmen hänvisar historikern Stefan Nygård till den svenska diplomaten Krister Wahlbäck som lär ha sagt att Sverige är tillräckligt stort för att irritera men inte dominera sina grannar. Det ligger onekligen något i det, men jag tänker mig att den slags dominans som Sverige utövat på sina grannar är av en annan natur än den man vanligtvis tänker på i termer av ekonomiskt eller militärt inflytande. Det har handlat om rätten att sätta agendan och bestämma riktningen, om att vara föregångare och modell.

Orsaken till det komplicerade förhållandet ligger just i det faktum att Sverige – i sina egna och våra andras ögon – länge var det land som låg före och därför också hade rätt att definiera Norden och den nordiska modellen, samt bestämma riktningen för det nordiska samarbetet. Sverige var den modell som vi speglade oss själva i och strävade efter att utvecklas till. Svenska socialpolitiska lösningar inspirerade grannländerna till liknande lösningar, den svenska ekonomin och industrin var länge modellen för hur företag i grannländerna lade upp sin verksamhet, och det svenska globala engagemanget gav Norden en röst och en profil i internationella sammanhang.

Sverige självt var också djupt präglat av den här tanken om att vara långt hunnen, avancerad, progressiv och nästan avantgarde. Ända sedan början av 1900-talet har man varit mån om att omfamna framtiden och vara världens modernaste land. Och om man befann sig i den mänskliga utvecklingens absoluta frontlinje, varför skulle man då se till sina grannar. Vad kunde man lära sig av det?

Ett talande exempel från 1970-talet är då Olof Palmes regering ville modernisera sin äktenskapslagstiftning, bland annat för att göra det lättare för kvinnor att skilja sig från sina män. I Nordiska rådet protesterade flera norska konservativa med argumentet att svenskarna inte respekterade det nordiska samarbetet, då de skred så drastiskt till verks. På detta svarade Palme med typiskt svenskt självförtroende att ”…det nordiska samarbetet får aldrig bli en konservativ restpost. Det får inte upplevas som ett hinder för att gå fram på reformernas väg i den takt man önskar.”

Bland jurister brukar denna episod ofta beskrivas som dödsstöten för målsättningen om att harmonisera den nordiska lagstiftningen, men jag tror att det är riktigare att se det som en konflikt mellan två olika syner på det nordiska samarbetet. För Palme var det inte en fråga om att kompromissa och förhandla fram gemensamma positioner, istället var det nordiska samarbetet ett forum där primitiva norrmän kunde lära sig av de mera civiliserade och avancerade svenskarna.

Föreställningen om att man befann sig i den mänskliga utvecklingens absoluta frontlinje gjorde också de svenska politiska diskussionerna mera ideologiska än de var hos oss grannar. Eftersom man var tvungen att lösa frågorna som det första samhället i mänsklighetens historia, så hade man inga modeller att ta efter. Och med det följde ett visst ansvar. Hos oss andra handlade politiken istället om att navigera i ett komplext sammanhang av modeller och stormaktsintressen som man måste väga mot varandra. Som småstatsrealister hade vi inte råd med någon småstatsidealism.

Men något har hänt med Sverige och Norden. Kalla krigets slut gjorde kanske att Sveriges roll som självutnämnd ledare av ett socialdemokratiskt block i konflikten mellan kapitalism och kommunism försvagades. Den ekonomiska

krisen i början av 90-talet satte frågetecken vid den svenska modellen, och de nordiska länderna valde olika sätt att förhålla sig till den Europeiska unionen som växte fram som ett nytt gravitationscentrum. Till råga på allt blev Finland bättre i hockey, Norge började dominera skidåkningen medan Danmark vann fotbolls EM. Sveriges roll som modell och föregångsland eroderas sakta.

Men den stora förändringen skedde kanske för 10 år sedan då flyktingkrisen, gängkriminaliteten och sedan också pandemin skakade om både vår och svenskarnas egen bild av Sverige som föregångare och modell. På högerkanten menade man att gängkriminaliteten var resultatet av en naivt liberal invandringspolitik, medan man på vänsterkanten tyckte att den nyliberala politiken som privatiserat en stor del av välfärden, inte minst skolan, hade skapat en social segregation som nu visade sig i våldsamma upplopp i eftersatta områden. Som professor i Norden-studier fick jag otaliga samtal från finska kvällstidningar som ville gotta sig i hur illa det stod till med Sverige. I Danmark och Norge började man tala om ”svenske tilstander” som ett varnande exempel.

Såhär i efterhand tänker jag mig att Sverige blev så politiserat i grannländerna för att vi fortfarande såg Sverige som framtiden. Men det var inte längre en positiv och eftersträvansvärd sådan, utan en framtid vi ville undvika. Sverige hade gått från att vara en utopi vi hatade att älska, istället blev det en dystopi vi älskade att hata.

Också i Sverige självt var tanken ofta att man i egenskap av världens modernaste land hade gått för långt med sina reformer på områden där grannländerna hade varit mera återhållsamma. Den finska skolan och beredskapen samt olika aspekter av den danska och norska välfärdsstaten nostalgiserades gärna som ett Sverige så som det var förr, innan man gjort en massa liberala reformer.

Under de senaste åren har dynamiken mellan Sverige och dess grannar förändrats igen. Vi ser ett mycket jämlikare och mera synkroniserat Norden växa fram. Kanske det är så att det allvarliga utrikespolitiska läget gjort att vi äntligen kunnat lägga vår navelskådande inomnordiska avundsjuka till sidan och börjat betrakta varandra som jämlikar. I Danmark är man stolta över hur man i Sverige figurerar som positivt exempel, inte bara då det gäller invandring och kriminalpolitik, utan också arbetsmarknadslösningar och skatter. I Norge verkar man äntligen ha vant sig med sin oljerikedom så att man har mindre behov av att hävda sig i förhållande till sin gamla storebror.

Då det gäller Finland var Nato-processen av en fundamental betydelse. En höjdpunkt var den gemensamma presskonferensen med Sveriges och Finlands statsministrar Magdalena Andersson och Sanna Marin den 13 april 2022 då det gick upp för de flesta svenskar att Finland verkligen menade allvar, och att det inte fanns något annat att göra än följa efter. Finland ledde väg. Och skinnjackorna, Marins signum, sålde slut på Södermalm i Stockholm.

Ett mera jämlikt Norden har många fördelar. Det är mindre präglat av avundsjuka och lillebrorskomplex. Det finns mindre risk för att någon anser sig ha rätten att tala för hela regionen. Vi är mera beredda att lyssna på varandra och låta oss inspireras på tvärs av gränserna och inte bara genom Sverige. Förhoppningsvis är vi också mera beredda att agera tillsammans.

Men det finns också nackdelar med detta mera jämlika Norden. För det första gör det Norden lite mera otydligt och suddigt, det går lättare att plocka russinen ur kakan då man talar om den nordiska modellen eller de nordiska ländernas hållning i olika frågor. För det andra är det ett faktum att det nordiska samarbetet fungerat som bäst då Sverige tagit en central och drivande roll. För det tredje tror jag också att Norden kommer att sakna den roll som Sverige hade som politisk och moralisk förebild för oss andra, hur irriterande vi än tyckte den var.

Inte minst därför var den svenska valdebatten i höst en stor besvikelse. Som många andra tyckte jag att tonläget var lite väl högt och att alla partier förföll till överdrifter, nästan lögner, då det gällde att måla upp den politik som motståndarsidan stod för. Ibland kändes det nästan som att höra på debatten på andra sidan Atlanten, där parterna överhuvudtaget inte delar samma världsbild.

Det mest sorgliga var ändå hur provinsiell och navelskådande debatten var. Utrikespolitik är aldrig ett valtema i de skandinaviska länderna, men jag saknade också någon form av reflektioner över Sveriges roll i Norden, Europa eller världen, och visioner kring hur den egna ideologin ska svara på tidens utmaningar. Det var den typen av diskussioner som brukade göra den svenska politiken så betydelsefull för oss andra. Det var det som gjorde Sverige till vår förväntningshorisont.

Och då tänker jag inte bara på gamla idealistiska socialdemokrater som Palme, utan också på politiker som Carl Bildt som ville skrota välfärdsstaten, inte för att han måste utan för att det var ideologiskt riktigt. Eller på Fredrik Reinfeldt som representerade en visionär nyliberalism som med hjälp av skattesänkningar och privatiseringar skulle göra inte bara Sverige eller Norden, utan också Storbritannien och hela Europa konkurrens- och slagkraftigt i den globaliserade ekonomin. The Nordic Way, kallade han det i Davos 2011.

Sådana större perspektiv saknades fullständigt i årets valdebatt och jag har svårt att minnas senast jag hört en svensk politiker, ledarskribent eller annan offentlig person höja blicken på det sättet.

Ja, vi kunde kanske tycka att den svenska politiska diskussionen var naiv och nästan skrattretande i sin ideologiska ambition, att den präglades av en besynnerlig form av moralisk storsvenskhet. Men den gav oss riktning och den pekade framåt. Och den gav Norden en röst i världen.

Det är något vi saknar.

Johan Strang

Not: Krönikan baserar sig på ett föredrag för Nya utrikespolitiska förbundet på Sveriges ambassad i Helsingfors.

BOKESSÄ

DANMARKS RADIO – FRÅN STATSMONOPOL TILL EN LITEN FISK I MEDIEHAVET

I boken *RADIO OG TV Danmarks Radio og danskerne* får vi följa med på resan som börjar med att den danska statsradion startar 1925 och slutar med att… Ja hur det kommer sluta vet ju inte författarna, vars historieskrivning sträcker sig över 100 år, till 2025. Tillbakablicken visar att de hundra åren har varit fulla av dragkamper. Nu är den stora utmaningen att vara relevant trots enorm konkurrens.

Louise Hertzberg är *NT* redaktionssekreterare.

Häromåret ringde ett undersökningsinstitut till mitt barn. De ville veta vad hen tyckte om *Sveriges Radios* utbud. När vi pratade om saken efteråt visade det sig att hen inte alltid visste när det hen hörde kom från *Sveriges Radio.* Det intressanta var innehållet – inte vem som stod bakom det.

Det säger något om utmaningen för public service-bolag som *Sveriges Radio* och *Danmarks Radio*. *Danmarks Radio, DR*, var en gång ett monopol. Numera är det en liten fisk i dagens globala mediehav. Den liknelsen gör författarna Bathika, Bjerrum Fossat och Marklund i sin exposé över hundraåringen *Danmarks Radio* i boken *RADIO OG TV Danmarks Radio og danskerne.* Fisken må vara liten, men det hindrar inte stora ambitioner. Precis som för hundra år sedan är det än idag många som anser att public service är viktigt för dansk kultur och ett demokratiskt samhälle.

En del av välfärdsstaten

År 2014 fick nordiska forskare stor uppmärksamhet med boken *The Media Welfare State: Nordic Media in the Digital Age*. De lyfter en annorlunda aspekt av den nordiska välfärdsmodellen - betydelsen av mediepolitiken, bland annat kopplat till presstöd för tidningar och nationella tv- och radiobolag. Public service är en pusselbit i formandet av en nationell identitet samtidigt som innehåll med hög kvalitet bidrar till upplysta och välinformerade invånare, enligt forskarna.

Det nordiska välfärdssamhället brukar dateras till efter andra världskriget, men redan på 1920-talet lades grunden, bland annat genom den statliga radion, skriver forskarna.

Foto: Bain News Library of Congress Wikimedia Commons.

Från allra första början är radion dock inte ett statligt monopol. 1922 startar två privata radioföreningar, med nästan identiska namn: *Dansk Radioklub* och *Dansk Radio-klub.* De har täta kontakter med kommersiella aktörer i den snabbt växande radiobranschen. Det är inte bara de som hörs i etern. Etablerade tidningar vill också vara med, särskilt *B.T* (*Berlingske Tidene)* och *Politiken*. De gör egna utsändningar och har sina egna radiopratare.

Tidningen *Politiken* råkar stå bakom de första danska radionyheterna i juni 1923. Under sändningen av fredagskonserten läser radiopratraren Svend Carstensen spontant från tidningens löpsedel, om den krisande Landmandsbanken. 1926 kommer *Pressens Radioavis,* Danmarks första regelbundna nyhetsprogram. Det produceras under under lång tid av pressen men finansieras och sända av statsradion/*Danmarks Radio*. Först 1964 tar *Danmarks Radio* över ansvaret för programmet.

Bråkiga konkurrenter

Tiden före radiomonopolet är kreativ och livlig. De två radioklubbarna har olika inriktningar. *Dansk Radio-klub* sänder opera, föredrag, nyheter och gudstjänster. *Dansk Radioklub* har fokus på sång och musik. Drivande för klubben är kungliga kammarsångarna Emil och Katarina Holm.

Men allt är inte frid och fröjd med radioklubbarna. Stationerna ligger nära i sändningsfrekvens och stör varandra. Dessutom går mycket radiotid åt till att tala illa om den andra radioklubben.

Foto: Holger Damgaard, Det Klg bibliotek.

De tvingas sluta bråka när det statliga radiomonopolet, *Statsradiofonien*, startar 1925. Det är inbyggt i förutsättningarna att de tidigare konkurrenterna nu ska samarbeta.

Ett beslutande organ, Radiorådet, bildas med företrädare för press, radioamatörer och radiotillverkare. Radiorådet är underordnat ansvarigt departement, men det är rådet som ansvarar för ledningen av Statsradiofonien.

Är allt nu frid och fröjd? Nej, det verkar inte riktigt så. Ledaren för Radiorådet, Christian Lerche, klagar tidigt på att rådet är, ”uhandeligt” – kommunikationen fungerar inte.

Men det är inte bara i rådet som det gnisslar. Det fanns en inbyggd motsättning i radiomonopolet som märks från allra första stund.

Stad och land – höger och vänster

Radiomonopolet speglar inte bara vad som händer i samhället. Det är också med och formar det. Forskarna som skriver om den mediala välfärdsstaten talar om hur gemensamma berättelser kan fungera som ett socialt klister för att hålla ihop ett samhälle/nation.

Utifrån det perspektivet är det lätt att förstå att det är viktigt:

- Vilka som sänder
- Var de sänder ifrån
- Vad de sänder
- Vilka som nås

Foto: Knud Nielsen Baunsgaard Ry Lokalarki.

En ihållande konflikt är mellan provins och huvudstad, mellan jylländingar och köpenhamnare exempelvis. Köpenhamn är avsändare och en del kan av tekniska skäl inte ens ta del av utbudet. De är alltså varken sändare eller mottagare.

Det finns också en politisk dragkamp i radiomonopolet. Från 1930 utvidgas Radiorådet med representanter från Folketingets politiska partier. Det leder till ständiga politiska diskussioner mellan de borgerliga på ena sidan och Socialdemokraterna och de mer vänsterorienterade på andra sidan.

Att det spelar roll vem som sänder och vad man sänder är kanske aldrig så tydligt som under andra världskriget. 9 april 1940 blir *Statsradiofoniens* Carl Fredrik Schiønning uppmanad att på dåligt översatt tyska läsa upp att Danmark är ockuperat av Tyskland.

Den 29 augusti 1943 införs tyskt militärt undantagstillstånd. På statsradion får radiodirektör Jensen ge plats åt radiokommissionär Lohman. Nu är det slut med skandinavismen i radio. ”Væk med swingpjatterne, jøderne, og salonbolchevikkerne”, deklarerar kommissionär Lohman, med Hitlers huvud i brons på sitt skrivbord.

Den danska statsradion sänder sin första ocensurerade nyhetssändning kl. 23.15, 5 maj 1945 då tyskarna kapitulerar. Efter ockupationen gäller det att återvinna lyssnarnas förtroende för statsradion och att förnya utbudet. Det finns kritik mot elitistiska och lite tråkiga program.

Nystart efter kriget

Bara veckor efter krigsslutet hålls ett möte med folkbildare och lyssnarföreningar för att planera höstens sändningar. Radion ska bli roligare att lyssna på, men också vara en del i att utveckla demokratin.

Socialdemokraten Julius Bomholt, radiorådsförman 1940-1953, vill tillsammans med övrig ledning se en radio som är närvarande , levande och aktuell.

”Vi trænger til diskussioner, samtaler – den frie meningsbrydning – og det er mit håb, at den enkelte kan tale frit og impulsivt, uden at hans mening straks skal afbalanceres af den modsatte mening”. Bomholt lovar också att man ska återinföra och utveckla samarbetet med ”den store verden”.

Dansk mediepolitik är mycket influerad av *BBC*. William Beveridge skriver en kritisk rapport om *BBC*. Den läser man noga också i Danmark.

Beveridge ser fyra allvarliga risker med monopolet:

- Koncentration över människors tankar i en enda organisation.
- Ett stort ohanterligt monopol.
- För stark koncentration till huvudstaden.
- Monopolet bromsar utbudet från andra som vill göra radio och tv.

På *BBC* sker förändringar efter rapporten. Bolaget upprättar regionala stationer med stor frihet. Danmark följer inte efter. I december 1950 föds radions P2 - i Köpenhamn.

Först tio år senare sker decentraliseringen. 1960 startar sex nya regionala kanaler och 1973 öppnar provinsavdelningen i Århus.

Nordiska TV-drömmar

1951 genomförs den första tv-sändningen i Danmark. I televisionens barndom uppstår samma fråga om tillgänglighet som tidigare var ett bekymmer i radion. På Sönderjylland kan man inte ta emot tv-signalerna från Köpenhamn, men däremot från tysk tv. Det är något som bekymrar danska politiker ända fram till 1980-talet.

Tv kräver mycket resurser. Då behövs samarbeten. Ett spännande ord dyker upp: Fjernsynsskandinavister. Om deras dröm hade gått i uppfyllelse hade norrmän, danskar och svenskar idag haft gemensam tv och ett gemensamt ”blandingssprog”.

Nordvision heter samarbetet som blir formaliserat 1959. Det mynnar ut i några gemensamma sändningar, men blir inte någon succé. Det danskproducerade programmet *TV i Tivoli* går inte att förstå, klagar svenskarna. Våren 1962 är det slut på samsändningar och *Nordvision* blir inte mer än just en vision. Språkproblem och krav på mera resurser för nationell tv anges som förklaring.

1959 byter Statsradiofonien namn till *Danmarks Radio, DR*. Namnet fungerar bättre internationellt och ska också betona att det är danskarnas

tv och radio, ett mer demokratiskt perspektiv. Samtidigt förändras sammansättningen i Radiorådet. Folketinget ska utse tio lyssnarrepresentanter. Lyssnarföreningarna får hädanefter bara ge namnförslag till Folketinget. Många menar att detta är mer representativt och demokratiskt.

En återkommande diskussion är samtidigt hur mycket politikerna ska lägga sig i. Utöver Radiorådet finns programudvalget. Det består av några av medlemmarna i Radiorådet och några personligt utsedda, av ansvarig minister. De övervakar den dagliga produktionen.

År 1964 blir det förbjudet för Radiorådet och programudvalget att lägga sig i sändningarna. 1973 avskaffades programudvalget och 1987 Radiorådet. Efter det gäller armlängds avstånd mellan politiker och *Danmarks Radios* ledning. Sedan 2003 finns fyraåriga public service-kontrakt mellan *DR* och kulturdepartementet.

Censur väcker ilska

Det är många strider på vägen dit. Radiorådet fick mycket kritik när de 1957 stoppar en planerad uppläsning ur den erotiska romanen Sången om den röda rubinen.

I diskussionen efteråt kommer också vittnesmål om att radiopersonal utövar självcensur av rädsla för Radiorådet.

En återkommande politisk diskussion är vad som egentligen menades med att utbudet ska vara allsidigt. Borgerliga politiker uppfattar det som att varje program ska vara allsidigt, medan man på vänstersidan mer ser det som att radion i sin helhet ska vara allsidig. Diskussionsvågorna går särskilt höga på 1960- och 70-talen då *DR* återkommande anklagas för att vara vänstervridet.

På 1960-och 70-talen förändras förutsättningarna för radio och tv på ett radikalt sätt. Man kan säga att omvärlden ”flyttar in”. I juli 1962 skickar amerikanska NASA upp kommunikationssatelliten Telstar. Det är en milstolpe i televisionens historia. Nu kan man sitta i Danmark och följa händelser i USA utan fördröjning.

Vietnamkriget blir det första ”tv-kriget” och *Danmarks Radios* bevakning bidrar till att forma danskarnas hållning till kriget. Utrikesmagasinet Horisonts samtliga inslag från kriget 1965 baseras på filmade inslag som USA:s regering godkänt.

I slutet av 1971 läcker rapporter från det amerikanska försvarsdepartementet som visar att amerikanska regeringar i åratal har fört ut falsk information om kriget och om USA:s medansvar. Efter det blir det en boom i antalet kritiska danska nyheter om USA.

Från början skapas tv i stort sett i nationellt reglerade rum. Men satelliterna ändrar på det. 1974 kommer den första europeiska tv-satelliten på plats, Symphonie. Därefter är det väldigt svårt att kontrollera utländsk tv som kommer in i Danmark.

1974 har ungefär vartannant hushåll tillgång till utländska kanaler.

För att kunna konkurrera med det europeiska utbudet vävs återigen drömmar om nordiskt satellitsamarbete, Nordsat. Återigen blir det inte något av de storslagna visionerna. Politiskt finns ett stort nordiskt intresse, men på *Danmarks Radio* vill man hellre satsa resurser på just *Danmarks Radio.*

Bolaget vill följa Sverige och ha två rikstäckande tv-kanaler, men från politiskt håll är man mer intresserad av att regionalisera och decentralisera.

1983 kommer *TV Syd* till stånd, som en försöksverksamhet i Haderslev. Mottot för kanalen är att visa vanliga människor i en igenkännbar vardag. En del kallar det ”træsko-tv”.

Danmarks Radio vill lägga ner efter försöksperioden. Men *TV Syd* lyckas samla 32 000 stödjande medlemmar och får trots allt sändningstillstånd som självständig tv-station, sista december 1985.

Året därefter godkänner en liten borgerlig majoritet att man ska bryta *Danmarks Radios* monopol på landsomfattande public service-tv. *TV 2* ska sända i hela landet, med huvudkontor i Odense och med oberoende regionala stationer. En viktig finaniseringskälla är reklam. *TV Syd* blir en regional kanal till *TV 2.*

Brutna monopol

TV-monopolet är brutet. 1990 finns det cirka 20-30 tv-kanaler och ett hav av små och stora radiokanaler, som författarna uttrycker det. 2003 upphör också monopolet för nationell radio.

I dagsläget är det omöjligt att överblicka allt som människor kan lyssna och se på. Författarna till boken sammanfattar situationen: För dagens tonåring är det en okänd värld att inte kunna lyssna på vad man vill när man vill. *Danmarks Radios* innehåll spelar inte nödvändigtvis större roll än det som finns på *Netflix* eller *TikTok.*

De skriver vidare att konkurrensen om publiken påverkar alla, även ett bolag som *DR* som inte har kommersiella mål. Det finns en risk att *DR* ser på lyssnarna och tittarna som kunder i en butik som man försöker locka till sig, istället för att hålla ihop samhället och ge människor tillgång till kultur och kunskap om samhället.

Är det fortfarande meningsfullt att tala om the Media Welfare State – den nordiska mediala välfärdsstaten – i detta förändrade medielandskap? Har den gått under?

Nej, det verkar faktiskt inte så, i alla fall inte om man tittar på utvecklingen av nyhetsförmedlingen. Professor Kim Christian Schrøder, Roskilde Universitet visar i en artikel i *Nordicom Review 2025* att Norden märker ut sig globalt. I Norden finns en kultur att ta till sig nyheter, som är bland de starkaste i världen, vilket bäddar för en stark demokrati.

Norden sticker ut i en tid när tilliten till traditionella medier minskar. När fler människor undviker att ta del av nyheter och färre är beredda att betala för att ta del av nyheter.

Situationen är bättre i Norden än världen i stort. Schrøder exemplifierar:

• Människor i Norden är lojala mot nyhetskällor från public service-medierna och andra medier med publicistiskt innehåll.

• Endast en tredjedel av den nordiska nyhetspubliken vänder sig till sociala medier för att få nyheter.

• Den veckovisa räckvidden för public service-medier och publicistiska medier ligger nära 80 procent.

• Alla nordiska länder finns med bland de tio länder där man har störst förtroende för nyheterna.

Det verkar alltså som att den lilla fisken *Danmarks Radio* trots allt har en viktig roll i det globala mediehavet.

Louise Hertzberg

Litteratur

Josef Peter Batikha, Sissel Bjerrum Fossat & Andreas Marklund: *RADIO OG TV - Danmarks Radio og danskerne.* Gads forlag, Köpenhamn 2025

Schroder, K. C *The Nordic media welfare state and the challenge of imagining livable futures:* N O R D I C O M Review, 46(2), 280-295. https://doi.org/10.2478/nor-2025-0023, utgivningsår 2025

Syvertsen, T., Enli, G., Mjøs, O. J., & Moe, H. (2014). *The media welfare state: Nordic media in the digital age.* University of Michigan Press. https://doi.org/10.3998/nmw.12367206.0001.001

Alla foton: RADIO OG TV - Danmarks Radio og danskerne Batikha, Bjerrum Fossat & Marklund, Gads forlag.

KRING BÖCKER OCH MÄNNISKOR

RIITTA NELIMARKKA
– Outsidern i den finländska konstvärlden

Multikonstnären Riitta Nelimarkka tillhör en finländsk konstnärsfamilj men har gjort succé med sitt eget konstnärliga uttryck, präglat av lekfullhet. Att allt är möjligt är hennes ledstjärna men att doktorsavhandlingen refuserades blev en chock.

Som liten flicka brukade Riitta Nelimarkka (född 1948) sitta under bordet när hennes föräldrar åt middag med sina vänner. Ackompanjerad av sorlet från de vuxna pysslade hon med de ärtor som föll ner under bordet och fröet till hennes färgsprakande värld föddes kanske då.

Som konstnär är Nelimarkka omöjlig att placera i ett fack - hon är bildkonstnär, textilkonstnär, animationsfilmare och författare. Dessutom spelar hon piano och dansar. Själv beskriver hon sin konst som att dyka ner i en intellektuell oändlighet. Hon kallar sig för en multihybrid och säger att inställningen till henne och hennes konst alltid varit motstridig och att hon stått vid sidan av det etablerade kulturfältet.

I den färska biografin *Riitta Nelimarkka. Hiekanjyvässä kallio* (Riitta Nelimarkka. I sandkornet finns ett berg) skriven av Anna-Liisa Hämäläinen möter läsaren en temperamentsfull konstnär med galopperande associationer och outsinlig fantasi. I sin man, Jaakko Seeck, hade hon en ovärderlig arbetskamrat. Paret möttes i gymnasiet och höll ihop fram till makens död 2024.

Också biografin är en hybrid. Boken består av intervjuer med Riitta Nelimarkka själv och med hennes familjemedlemmar och vänner. Även forskare och konstkritiker är intervjuade. Dessutom ingår långa textsjok av tidigare publicerade intervjuer och recensioner.

De fina bilderna, i synnerhet de som föreställer Riittas konst, är en av bokens stora förtjänster. Det är lätt att hålla med dem som säger att Riittas absurda och humoristiska värld piggar upp.

Barndomen som inspirationskälla

Vännerna och kollegerna beskriver Riitta Nelimarkka som en konstnär med omutlig disciplin och enorm arbetskapacitet. De tre sönerna säger att hon är en kärleksfull mamma och farmor men hopplöst opraktisk. Att fylla i en blankett är för henne omöjligt.

Däremot älskar Riitta att leka med sina barnbarn och att iaktta dem. En stor del av hennes konst inspireras av minnen från och erfarenheter av den egna barndomen och av äventyr med sönerna och barnbarnen. I barnets värld är allt möjligt vilket innebär att barndomen är en outsinlig inspirationskälla.

Men i finländsk bildkonst har barnets värld aldrig varit ett respekterat motiv, i synnerhet inte när en kvinnlig konstnär målar glada och lekande barn. Däremot hyllas Albert Edelfelts målning av ett litet barns likfärd. Riitta Nelimarkkas uppgift har varit att axla rollen av den kvinnliga konstnären som utmanar auktoriteterna.

I memoarerna får vi också veta att Riitta alltid haft en god ekonomi, bland annat tack vare att farfadern Eero Nelimarkka gav alla sina barnbarn ett generöst startkapital. Riitta har kunnat utöva sin konst utan att vara beroende av stipendier och hon har inte behövt förlita sig på extraknäck för att kunna finansiera sitt skapande arbete.

Riittas sol kan vara lila

Riitta Nelimarkka har talangen för konstnärligt skapande i generna.

Eero Nelimarkka är en av Finlands mest kända bildkonstnärer, berömd för sina österbottniska landskapsmålningar och sina porträtt.

Inom familjen var Eero Nelimarkka en farfar och patriark. Hans barn och barnbarn fick inte dua honom, han klädde sig i frack till jul och han hade periodvis alkoholproblem. Men han lyckades göra sig en förmögenhet på sin konst vilket tryggade hans efterkommandes fortsatta liv.

Också Riitta Nelimarkkas två farbröder var konstnärer medan hennes pappa, Antti Nelimarkka, var ingenjör och affärsman men intresserad av konst.

Riittas konstnärliga talang syntes tidigt. I biografin vittnar klasskamraterna om hur skicklig hon var.

”Vi bad henne teckna än det ena, än det andra och hon gjorde det. Det var fantastiskt och roligt. Hon var tidigt så bra och hon skapade sin egen värld av färger. De flesta barn målar gräset grönt och solen gul men Riitta kunde satsa på lila. Hennes palett var revolutionär”, konstaterar en barndomsvän.

Riitta Nelimarkka inledde karriären som, konstnär med animationsfilmen *Sampos berättelse*, en svulstig historia inspirerad av Finlands nationalepos Kalevala. Hon gjorde också sin egen burleska version av *Aleksis Kivis Sju bröder* och lät två av bröderna få drag av sig själv. En av bröderna fick låna sina drag av den älskade maken.

Animationerna föddes under den hätska tid då Finlands kulturliv till stora delar var stalinistiskt vilket innebar att amerikansk kultur ansågs förkastlig medan östeuropeiska animationer prisades.

Genombrottet som textilkonstnär kom med textilreliefer. Inspirerad av att ha snorklat i Röda havet skapade Riitta en serie stora reliefer i ull och med motiv i färger som påminde om färgprakten i kryddbasaren i Istanbul.

Doktorsavhandlingen som blev en fars

Efter tre decennier som konstnär ville Riitta göra akademisk karriär och inledde arbetet på en doktorsavhandling. Avhandlingen bestod av tre utställningar och ett textavsnitt.

Under arbetet skapade hon sitt alter ego, Elise.

Avhandlingen godkändes 2000 och firades ståtligt men en vecka senare kom kallduschen. Textavsnittet ansågs för svagt och avhandlingen underkändes. Den målmedvetna Riitta besvärade sig över beslutet och avhandlingen godkändes.

Processen var en pina men Riitta överlevde pärsen. Senare har hon erkänt att hon periodvis var deprimerad och hade sömnproblem.

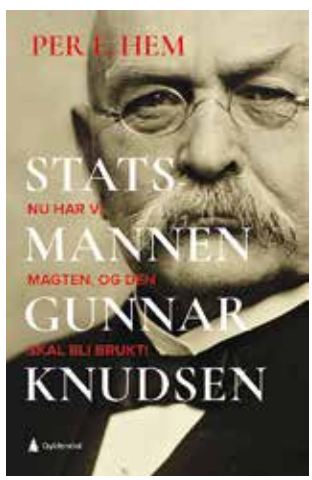
När mardrömmen var över och avhandlingen godkänd bearbetade hon fasorna med maniskt tecknande och med att ge ut den satiriska boken *Elisen epämuistelmat* (Elises icke-memoarer).

Riitta Nelimarkka är en av Finlands mest kända samtida konstnärer utomlands. Nu vore det dags att påminna den finländska publiken om att hon finns. Vågar man hoppas på att ett av Helsingfors konstmuseer skulle satsa på en retrospektiv inför Riitta Nelimarkkas 80-årsdag den 6 juli 2028?

Annika Hällsten

Riitta Nelimarkka, Anna-Liisa Hämäläinen. *Hiekanjyvässä kallio* (I sandkornet finns ett berg), Docendo 2026.

«NU HAR VI MAGTEN, OG DEN SKAL BLI BRUKT»
Gunnar Knudsen og hans samtid

Gunnar Knudsen (1848–1928) var Norges statsminister i flere omganger og i svært turbulente tider – ikke minst under første verdenskrig. Det er nesten utrolig at en så sentral politiker først nå har fått den biografiske fremstillingen han utvilsomt fortjener. Det foreligger riktignok både en tidligere biografi og en bok om statsmannen Knudsen, men det er først med Per E. Hems nye bok, *Statsmannen Gunnar Knudsen*, at en svært viktig person så vel i norsk politikk som næringsliv blir fremstilt i helfigur. Boka har som undertittel et sitat fra Knudsen da han var blitt statsminister for en ren Venstre-regjering – «Nu har vi magten, og den skal bli brukt» - mens forfatteren selv i et etterord med

rette mener at han har skrevet boka om «Gunnar Knudsen og hans samtid». Biografien over et langt liv som industribygger, storbonde, politiker på høyeste nivå og svært velstående forretningsmann blir i sum et rikt og mangfoldig portrett av en utrolig aktiv og driftig mann. Knudsen var helt sentral i en tid da det moderne Norge langsomt ble skapt, både ved industrireising og ved lovgivning som peker fram mot dagens velferdsstat. Han var 60 år da han ble statsminister første gang, 1908-1910, for så å komme tilbake og lede regjeringen fra 1913 til 1920. Han ble vår første «landsfader», selv om ettertiden kanskje ikke har vært villig til å gi ham det ettermæle han fortjente.

Livet fra vugge til grav

Selv om tittelen på biografien om Gunnar Knudssen klart peker på «statsmannen» som det viktigste han var opptatt av, har Hem faktisk skrevet en *livsbiografi* der vi kommer tett på de fleste omstendigheter i hovedpersonens liv gjennom åtte tiår. Den gir oss en detaljert og uhyre veldokumentert fremstilling av den store innsatsen Knudsen gjorde i norsk politikk gjennom flere tiår, med hovedvekt på perioden under første verdenskrig da han med myndig hånd ledet en flertallsregjering og virkelig fikk ting gjort. Han var aktiv på mange nivåer i det politiske liv lenge før han ble statsminister første gang. Det betyr at beretningen om hans politiske liv kommer til å omhandle svært avgjørende hendelser i norsk politisk liv fra 1880-årene og fremover, og slik blir biografien også en nyttig innføring i stridigheter, kamp og motsetninger rundt innføringen av parlamentarismen og alt som skjedde rundt unionsoppløsningen. Gunnar Knudsen var en sterk motstander av unionen. All erfaring han fikk fra omgangen med svenske politikere, gjorde motstanden enda sterkere. Han hatet kongemakten, representert ved Oscar II som han forsøkte å unngå, og var republikaner av overbevisning også da Norge ble selvstendig og skulle velge mellom kongedømme og republikk.

Mye mer enn en politiker

Det er med andre ord mye å lære om norsk politisk historie gjennom femti år i denne biografien, og hovedvekten er selvsagt på nettopp Gunnar Knudsens mangfoldige og skiftende politiske innsats som toppet seg i statsministerperioden 1913-1920. Biografien kunne i og for seg valgt å legge enda større vekt på det politiske arbeidet og latt resten av Knudsens virksomhet bli behandlet mindre inngående. Slik er det heldigvis ikke blitt – vi ser spor av «politikeren in spe» først etter 150 sider tekst, og det er fremdeles mangt som skal redegjøres for før han tidlig i 1892 finner sin plass på Stortinget. Og la meg bare slå fast: Beretningen om Gunnar Knudsen før han ble politiker og beskrivelsen av alt han bidro til utenfor politikken etter at den ble det viktigste, er fascinerende lesning. Hem gir oss fint innblikk i Knudsens talenter og virke

både som ingeniør og skipskonstruktur, fabrikkeier og storbonde, skipsreder i det små og etter hvert i det virkelig store. Han seilte sine to lystbåter med bravur, fikk etablert Kongelig Norsk Seilforening og ledet Rederforbundet så vel som Landmandsforbundet. Han medvirket til å få startet Porsgrunds Porselænsfabrik og trelastbruket Laugstol. Både telefon og elektrisitet var han i gang med nesten før noen andre, og han må nok gis noe av æren for at gründeren Sam Eyde og professor Birkeland ble ført sammen slik at kimen til industrieventyret Norsk Hydro ble lagt. Knudsen kunne også bidra direkte ved å levere materiale fra egne bedrifter til dette arbeidet.

Skipsbygger og ingeniør - storbonde og industribygger

Gunnar Knudsen giftet seg i 1880 og overtok storgården Borgestad som ble sentrum i all hans virksomhet senere. Han ble etter hvert svært velstående og bygde opp en omfattende industrivirksomhet, og han satt i styrer og råd og utvalg og synes å ha vært med på det meste som rørte seg i lokalmiljøet. Det var nærmest naturlig og nesten uunngåelig at han skulle gå inn i politikken. Med den posisjon han hadde, var det opplagt at en stortingsplass var hans om han så ønsket. Fra 1892 og i tretti år fremover var han rikspolitiker, med mange verv også før han i to perioder var statsminister og gjorde seg fortjent til Hems boktittel – «Statsmann» - og kanskje også landsfader. Det meste i det politiske liv som beskrives skjer i kamp og strid, med sterke motsetninger, harde utfall, og mye kritikk, fortjent og ufortjent, som måtte utholdes. Med flertall bak seg brukte han virkelig den makt han og partiet hadde, og det skjedde selvfølgelig mot sterk motstand. Enkelt sagt fikk han gjennomført så avgjørende saker for nasjonen som konsesjonslovene og hjemfallsretten (vannkraften), åttetimersdagen, og det som er blitt stående som de Castbergske barnelovene. Verdenskrigen skapte store utfordringer som Knudsen kanskje ikke løste på best mulig måte, og biografen mer enn antyder at det særlig på det økonomiske området kunne vært tatt andre og bedre grep.

Velskrevet og grundig

Per E. Hem har tidligere blant annet skrevet biografiene *Jørgen Løvland – Vår første utanriksminister* (2005) og *Megleren – Paal Berg* (2012) som var leder av hjemmefronten og høyesterettsjustitiarus. Gunnar Knudsen er slik den tredje venstremannen som blir portrettert av Hem, og forfatteren spekulerer i forordet på om Knudsen-biografien kanskje burde ha kommet først. Nå foreligger den uansett, og står i alle fall ikke noe tilbake for de foregående bøkene.

Hans H. Skei

Per E. Hem. *Statsmannen Gunnar Knudsen. Nu har vi magten, og den skal bli brukt*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 2024.

HUR DET MODERNA SLAVERIET SLOG ROT I FINLAND

Redaktör Paavo Teittinen vid *Helsingin Sanomat*, Finlands största dagstidning, fick år 2018 ett nyhetstips om människohandel i anslutning till nepalesiska restauranger i Finland. Det ledde honom till att på djupet börja forska i tvångsarbete och utnyttjande av invandrare i Finland. Vidden av den här människohandeln presenteras i hans bok *Pitkä Vuoro* (Det långa arbetspasset) med underrubriken – ”Hur det moderna slaveriet slog rot i Finland”. Boken belönades år 2025 med Fack-Finlandia-priset, den förnämsta utmärkelsen en bok i den här kategorin kan få i Finland.

Paavo Teittinen har sedan 2014 arbetat vid *Helsingin Sanomat*, i början med bevakning av ekonomi och politik. Under senare år har han koncentrerat sig på grävande journalistik. Han har bland annat fått stora journalistpriset 2020, och flera andra finska och internationella pris. Och 2025 alltså Finlandia-priset för faktaböcker.

Framför allt Paavo Teittinen, men också en del andra journalister, har under årens lopp kommit med avslöjanden kring enskilda fall av utnyttjande av utländsk arbetskraft. Vid en genomläsning av boken får man en helhetsbild av hur utbrett fenomenet är och hur våra samhällsstrukturer i praktiken gör det lätt att driva den här typen av kriminell verksamhet. Genom Teittinens bok och många artiklar i ämnet har problemen kommit upp på ytan, och det har blivit lättare att känna igen tecken på människohandel. Boken visar ändå att det går alltför långsamt med att rätta till missförhållandena. Offren får sällan upprättelse, det är en skamfläck för vårt samhälle.

I boken går Teittinen branschvis igenom olika former av utnyttjande som förekommer. De nepalesiska kockarna var den första stora och organiserade formen av människohandel. Den innehöll alla de element som senare har blivit allmänt kända. Betalning av skyhöga rekryteringsavgifter och reskostnader till agenter i hemlandet, arbete helt eller nästan utan lön i Finland i restauranger som oftast också ägs av invandrare från Nepal. Undermåliga bostäder, ett i praktiken totalt beroende av arbetsgivaren, hot i olika former mot den som klagar. Hot kan också riktas mot släktingar i hemlandet. En kock som klagar får höra att det är billigt att göra sig av med folk i Nepal.

Problemen gäller de flesta arbetsintensiva branscher. Bärplockare från Thailand som får så usel ersättning att de inte ens kan återbetala resekostnaderna. Byggnadsarbetare från Uzbekistan, hemhjälpar och städare från

Filippinerna, trädgårdsarbetare från Vietnam, ukrainska flyktingar som utnyttjas i varvsindustrin. Problemen finns över hela landet, från Åland till Lappland. Inom industrin handlar det ofta om långa underleverantörskedjor, där företag längst ned i kedjan ofta är utländska och med goda kontakter i de länder från vilka arbetskraft rekryteras. Högre upp i kedjan vill finska företagare inte medge att de vet något om vad som sker hos underleverantörerna.

En orsak till det att det är så svårt att åtgärda problemen är enligt Teittinen att de traditionella kännetecknen på slaveri saknas. Personerna som drabbas kan ha sin frihet att komma och gå och att umgås med andra människor. Men de är ofta helt utan pengar, helt beroende av arbetsgivaren på grund av bristande språkkunskaper, passet kanske också ligger hos arbetsgivaren. Den som vänder sig till myndigheter har sällan hjälp att vänta. En brottsanmälan kan leda till att polisen i stället börjar intressera sig för anmälarens uppehålls- eller arbetstillstånd. Ofta tas anmälningar inte heller på allvar, de blir liggande och leder kanske först efter något år till åtal och först efter ännu längre tid till rättegång. Arbetstagaren har svårt att bevisa att någon lön inte har betalats ut, eller att han eller hon har arbetat sju dagar i veckan utan någon ledig tid alls. All dokumentation finns hos arbetsgivaren och de uppgifter som visas upp ser ut att vara korrekta.

Ett antal fällande domar har ändå avkunnats under senare år, vilket i viss mån har förbättrat situationen på ett allmänt plan. Men sällan för den enskilda invandraren, påpekar Teittinen. En enskild arbetstagare kan ha fått rätt till sin innestående lön eller till skadestånd. Men när det är dags att få tillgång till medlen har företaget sedan länge gått i konkurs. När myndigheter någon gång har tagit tillgångar i beslag för att senare kunna betala ut eventuella ersättningar, har det visat sig att skatteverket redan har tagit de små medel som har funnits, och den som har blivit utdömd kompensation står där utan pengar. Teittinen frågar med all rätt om det i fall som dessa är skäligt att statens intressen prioriteras framom brottsoffrets. Paavo Teittinen skriver att en orsak till att den här verksamheten har blivit så omfattande är att offren sällan är finländare. Det är tvärtom så att ekonomin drar nytta av det här missbruket av arbetskraft.

Boken är genomgående dyster läsning. Den ger inte heller mycket hopp för framtiden. Likgiltigheten i samhället är fortfarande stor. Författaren betonar vikten av att var och en tar ett personligt ansvar. En tankeväckande bok, som visar hur viktigt det förebyggande arbetet är för att det moderna slaveriet inte ska få samma omfattning hos oss som det redan har i många andra delar av världen.

Guy Lindström

Paavo Teittinen. *Pitkä Vuoro. Kuinka moderni orjuus juurtui Suomeen* (Det långa arbetspasset. Hur det moderna slaveriet slog rot i Finland). Gummerus, Helsingfors 2025.

KIRURGER, INGENJÖRER, EKONOMER
– Vägen till disputation för professionsutbildningar

I fjol pläderade två universitetslärare i en debattartikel i *Dagens Nyheter* för att universitet och högskolor skulle sluta att examinera sina studenter. Det främsta skälet de angav var den osäkerhet som har uppstått genom utvecklingen av AI, om studenterna vid tentamina verkligen har gett svar utifrån sina egna kunskaper. Ett ytterligare argument var att examinationen tar allt för mycket tid från undervisningen. Om man avstod från examinationen skulle man enligt detta resonemang kunna undervisa mer och bättre. Även om detta kan vara en tilltalande tanke, finns här en betydande hake. Examinationen är nämligen en mycket stark komparativ fördel för universitet och högskolor. Undervisning kan genomföras av i princip vem som helst men examination är endast förunnat de institutioner som har tilldelats denna rätt. Att få en sådan rätt i obegränsad omfattning är något som akademiska institutioner över tid ständigt har strävat efter. Rätten att utbilda doktorer har visat sig särskilt eftertraktad. I dagens svenska system för högre utbildning och forskning har universiteten generellt sådana rättigheter, medan dessa för regionala högskolor är begränsade till speciella ämnen.

Liksom nutidens högskolor eftersträvar rätten att få genomföra forskarutbildningar fanns under lång tid samma önskan från de framväxande professionsutbildningarna. Detta visar idéhistorikern Henrik Björck vid Göteborgs universitet i sitt 2025 utgivna tvåbandsverk *Vetenskapshistorisk hattparad. Forskarutbildningarna i det svenska högskolesystemets historia.* De båda volymerna innehåller dock mycket mer. Även om doktorsrättigheten är det återkommande temat i Björcks framställning belyser han också ingående hur företrädare för olika professionsutbildningar under många år sökte etablera sig i det akademiska system som länge dominerades av de två universiteten i Uppsala och Lund. Utifrån offentligt tryck analyserar Björck utbildningarnas ändamål, styrning, lärarkår, studerande och undervisning. Han stöder sig också på tidigare arbeten från såväl Sverige som andra länder. Hans väldokumenterade arbete presenterar detaljerade redogörelser och en rad viktiga aktörer för utvecklingen.

En röd tråd i Björcks framställning är konkurrensen om status mellan akademiska institutioner. I denna kamp tenderar de etablerade institutionerna att ifrågasätta såväl nyetableringar som utvidgade privilegier för nytillkomna. Detta är i linje med nationalekonomerna Assar Lindbecks och Dennis Snowers teori i *The Insider-Outsider Theory of Employment and Unemployment* (1988) om hur insiders vill bevara sin särställning gentemot outsiders men också med sociologen Thomas Gieryns arbete *Cultural Boundaries of Science: Credibility on the Line* (1999) om bevakning av gränser inom den akademiska världen. I Sverige har detta i hög grad gällt de olika professionsutbildningar som är i fokus för Björcks arbete.

Den utveckling som Björck behandlar inleddes med att den yrkesgrupp han benämner ”kirurgerna vid Karolinska institutet” fick möjlighet att disputera från och med 1874. Det skulle sedan dröja ett drygt halvsekel innan ingenjörerna vid KTH 1928 fick samma rättighet. Därpå följde veterinärerna 1935, agronomerna 1942, ekonomerna 1946, tandläkarna 1949, jägmästarna 1950 och farmaceuterna 1954. Ett viktigt argument i samtliga fall var att undervisningen inom dessa professionsutbildningar behövde vila på vetenskaplig grund och att detta krävde lärare som hade disputerat inom professionen.

Utöver de nämnda traditionella professionsutbildningarna framgår det av Björcks arbete att rätten att genomföra disputationer fr.o.m år 2010 också tillkom konstnärliga utbildningar. Detta var ett led i en utveckling där allt fler utbildningar integrerades i det svenska systemet för högre utbildning. En annan viktig förändring i detta system som Björck behandlar var att doktorsgraden 1969 ersattes av doktorsexamen. Avhandlingarnas längd begränsades men fortfarande ställdes krav på att avhandlingarna skulle mångfaldigas i ett betydande antal exemplar som skulle distribueras till landets lärosäten. Vidare behöll man den offentliga disputationen med en av fakulteten utsedd opponent. När det gäller betygssättningen tog man bort de graderade betygen, som tidigare hade varit så viktiga för den fortsatta akademiska karriären. Alternativen blev därmed godkänd eller underkänd.

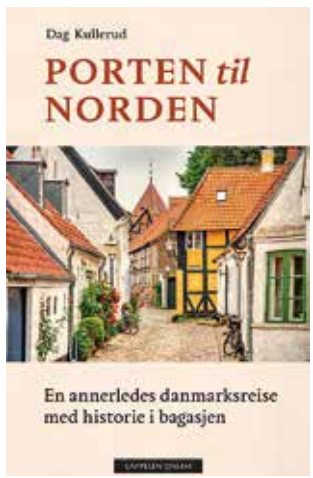
Med tiden kom dock villkoren för svenska forskarutbildningar successivt att stramas upp. Ett sådant steg var att återinföra betygsnämnder efter att några kontroversiella avhandlingar godkänts. Vidare kom reglerna för att antas till forskarutbildning att bli mer restriktiva. Länge var det något av en rättighet för den som avlagt grundexamen att bli antagen, vilket ledde till att många professorer på 1980- och 1990-talet hade ett mycket stort antal doktorander med låg aktivitetsgrad. Numera krävs full finansiering under fyra år för antagning, vilket har reducerat antalet doktorander drastiskt. För att föra samman doktorander från olika institutioner har därför sedan början av 2000-talet forskarskolor visat sig vara en framgångsrik modell.

Mycket har således förändrats genom reformerna från 1969 och framåt. Samtidigt kan man konstatera att sedvänjorna har bestått och att rätten att genomföra disputationer har fortsatt attraktionskraft. De yngre lärosätena i landet strävar således mot att få generella rättigheter att examinera doktorer och mot att få uppgraderas från högskola till universitet. Detta är inslag i en lång process, som Henrik Björck belyst väl genom sitt tvåbandsverk. Han har på så sätt gett oss värdefulla insikter rörande vetenskapliga fälts utveckling och deras starka strävan efter legitimitet. Företrädare för de studerade professionsutbildningarna bör lyfta på sina doktorshattar för Henrik Björck i tacksamhet för att han har gett dem denna värdefulla belysning av deras väg till dagens förhållanden.

Lars Engwall

Björck, Henrik.*Vetenskapshistorisk hattparad. Forskarutbildningarna i det svenska högskolesystemets historia I-II.* Makadam, Göteborg 2025.

PORTEN TIL NORDEN

«Fortid og samtid er smeltet sammen, samtidig tydelige hver for seg», skriv Dag Kullerud i *Porten til Norden*, ei personleg prega reisebok frå Sønderjylland, og med viktige avstikkarar til Jelling og Fredericia litt lenger nord på Jylland og Danevirke i sør. Heilt frå barndommen med «de lavmælte samtalene mellom voksne i farfars sigarduftende stuer», har Kullerud kjent på slektskapen med ein større del av Danmark, dansk kultur, dansk historie og vårt felles Norden enn nordmenn flest får ved dei mange reisene til Legoland, strendene i Nordjylland og København sentrum. Dag Kullerud har 40 års erfaring som journalist og forfattar og har blant anna vore korrespondent for NRK i København. Frå farfaren og bakover i slektshistoria er det mange danskar, i Ribe, på Ærø og fleire andre stader i grenselandet mellom Norden og resten av Europa.

Den nye boka er eit vellykka forsøk på å bidra til å styrke det kulturelle fellesskapet og stimulere nordbuarar utanfor Danmark – og kanskje også i store delar av Danmark - til ein ny og annan nysgjerrigheit for Danmark. Forfattaren startar reisa ved Kongeåen, elva som frå mellomalderen av var tollgrense mellom hertugdømmet Slesvig og kongeriket Danmark, og frå 1864 til 1920 var riksgrensa mellom Danmark og Tyskland. Kongeåen bind folk saman, og den skil folk. Kullerud skriv Kongeåen med all si historie og

symbolikk inn i historia om dei brutale danske nederlaga i slaga på Dybbøl og Als i 1864 – og det kompliserte historiske forholdet mellom Danmark og dei forskjellige konstellasjonane som i dag er eit samla Tyskland. Grensene er flytta fram og tilbake, oftast gjennom fæle krigshandlingar med mange drepne heilt frå vikingtida til 1864. Stridsdyktige menn sør for Kongeåen var tvangsinnskrivne i Nazi-Tysklands hær 1940-1945, og mange mista livet. Dei som budde på den danske sida av denne smale elva blei ikkje kalla inn til krig.

I 1920 var det folkeavstemming, og grensa som gjeld i dag blei vedtatt. Det var fleirtal for å høyre til Tyskland i sør, og fleirtal for å høyre til Danmark i nord. Grensa blei fastsett der fleirtalet skifta. Nå er samarbeidet så godt at daverande kulturminister Bertel Haarder (sjå Arne Hardis om Haarders bok *Sjælespark* i *Nordisk Tidskrift* 2/2026) i 2016 foreslo at det fredelege samlivet i grenselandet skulle kome på UNESCOs liste over viktig imateriell kulturarv. UNESCO avviste søknaden i 2021, fordi søknaden ikkje var «smal» nok.

Kullerud står i minneparken i Skibelund Krat, og synest han høyrer toner frå *Højskolesangbogen* i suset frå trærne. Grundtvigs tankar og livsverk er ein gjennomgangsmelodi i boka. Det var i dette området Nordens fremste bidrag til pedagogikken i verden blei skapt, med dei grundtvigianske folkehøgskolane. Den første blei opna i Rødding i 1844, men blei flytta til Askov etter den tragiske krigen i 1864. Til Askov reiste dei fleste pionerane i finsk, svensk og særleg norsk folkehøgskole på studiereise eller for å vere elev ein vinter.

Skandinavismen fram til 1864 er godt dokumentert i boka, og forfattaren støttar seg på den omfattande forskinga og bøkene til blant andre Rasmus Glenthøi, Ruth Hemstad, Morten Nordhagen Ottosen, Tom Buk-Swienty og Ove Korsgaard, og skjønnlitteratur og biografiar av og om Johannes V. Jensen, Henrik Ibsen og Bjørnstjerne Bjørnson. Danmark håpa på solid støtte frå svenske og norske styrkar, men berre 350 soldatar kom fram til slagmarkene. Ei større svensk-norsk styrke var førebudd, men det enda med noen få tusen mann som ikkje kom lenger enn til Fyn. Overmakta frå sør var for stor, og Danmark tapte.

For dei fleste norske lesarar er omtalen av dei tre nordmennene Olaf Rye, Friedrich Adolph Schleppegrell og Hans Helgesen nytt og interessant stoff. Dei var i dansk teneste heilt frå 1814 og etter kvart i leiande stillingar gjennom krigane i 1849 og 1864 (Olaf Rye falt på Danevirke i 1849). Alle tre har fått gater og plassar oppkalla etter seg i Oslo, og den danske skolen i Frederiksstad (på tysk Friedrichstadt) heiter framleis Hans Helgesen-skolen.

Undervegs i den historiske reisa til Ribe, vollen Danevirke mot sør, Jelling, Fredericia, Sønderborg, Flesborg og Ærø møter Kullerud faghistorikarar, museumsfolk og andre kyndige som gir han både ny kunnskap og stadfesting eller nyansering av gamal kunnskap. Han makter både å undre seg over og å

forklare den kompliserte historia i grenselandet, med konfliktar og samarbeid, åndsliv, politiske forhold og dagens næringsliv. Vi får kunnskap både om livsgrunnlaget som var og det som er. *Porten til Norden* er rikt utstyrt med noter, litteraturliste og takk til fagfolk som har bidratt med kunnskap i omvisingar og møte.

Jan Kløvstad

Dag Kullerud. *Porten til Norden. En annerledes danmarksreise med historie i bagasjen.* Cappelen Damm, Oslo 2026.

Medarbetare i Bokessä och Kring böcker och människor
Lars Engwall, professor em i företagsekonomi, Uppsala universitet
Louise Hertzberg, *NT* redaktionssekreterare, Stockholm
Annika Hällsten, journalist bl.a i *Hufvudstadsbladet*, Helsingfors
Jan Kløvstad, sekreterare i LF norska avdelning, Oslo
Guy Lindström, *NT* redaktör i Finland, Helsingfors
Hans H. Skei, *NT* redaktör i Norge, Oslo

SAMMANFATTNING

Nummer 3 i *NT* årgång 2026 inleds med ett porträtt av den norske författaren *Olav Duun - 150 år og aktuell i vår tid.* Den är författad av Einar Vannebo. Marianne Krogh Andersen berättar historien om Arnarulunnguaq, kvinnan som stod i skuggan av Knud Rasmussen på 5:e Thuleexpeditionen. Marica Gripenberg har studerat Tove Janssons mindre kända sida som monumentalmålare. Sverker Sörlin bidrar med en betraktelse ”Klimat för omvandling – Norden under växlande villkor”. Sara Alfort ger en mer rättvisande bild av konsthistorien och de skandinaviska kvinnorna omkring år 1900. Auðunn Arnórsson analyserar höstens folkomröstning på Island om huruvida landet skulle återuppta samtalen om inträde i EU. Marianne Nordenlöw skriver om kust- och badturismens genombrott i Norden och Europa.

I *NT-serien Nordiska Filmskapare* har turen kommit till 2. Finland. Krister Uggeldahl har fördjupat sig Aki Kaurismäkis konstnärskap.

I *NT-Intervjun* samtalar Lisbeth Bonde med den danske författaren och kritikern Carsten Jensen.

För egen räkning handlar om nordisk samhällssäkerhet och civil beredskap. För den utvärderingen står Bengt Sundelius. *Krönikan om nordiskt samarbete* har rubriken ”Sverige, framtiden som försvann”. Den är nedtecknad av *NT* stående krönikör Johan Strang.

Bokessän ”Danmarks Radio – Från statsmonopol till en liten fisk i havet” är skriven av Louise Hertzberg.

Recensionsavdelningen *Kring böcker och människor* har fem bidrag. Annika Hällsten belyser Riitta Nelimarkkas konstnärsskap. Hans H. Skei har fördjupat sig i en bok om norske Gunnar Knudsen som sa «Nu har vi magten, og den skal bli brukt». Guy Lindström reflekterar över hur det moderna slaveriet slog rot i Finland. Lars Engwall avhandlar Vägen till disputation för professionsutbildningar. Jan Kløvstads betraktelse ”Porten till Norden” avslutar recensionsavdelningen.

LW

TIIVISTELMÄ

NT:n numero 3, vuosikerta 2026, alkaa norjalaisen kirjailijan Olav Duunin muotokuvalla: *Olav Duun 150 år og aktuell i vår tid*. Muotokuvan on kirjoittanut Einar Vannebo. Marianne Krogh Andersen kertoo Arnarulunnguaqin tarinan, nainen joka jäi Knud Rasmussenin varjoon viidennellä Thule-löytöretkellä. Marica Gripenberg on tutkinut Tove Janssonin vähemmän tunnettua puolta monumetaalimalaajana. Sverker Sjödin puolestaan kirjoittaa otsikolla ”Klimat för omvandling – Norden under växlande villkor” (Muuttumisen ilmasto - Pohjoismaat vaihtelevissa edellytyksissä). Sara Alfort antaa oikeudenmukaisemman kuvan taidehistoriasta ja skandinaavisista naisista 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Auðunn Arnórsson analysoi syksyn kansanäännestystä Islannisa. Äännestyksessä päätettiin aloittaisiko Islanti uudelleen jäsenneuvottelut EU:n kanssa. Marianne Nordenlöw kijoittaa kylpyläkulttuurista Pohjoismaissa ja Euroopassa vuosina 1870-1945.

NT: sarjassa *Nordiska filmskapare* vuorossa on Suomi. Krister Uggeldahl on syventynyt Aki Kaurismäen taiteilijuuteen.

NT:n haatattelusarjassa Lisbeth Bonde keskustelee tanskalaisen kirjailijan ja kriitikon Carsten Jensenin kanssa.

För egen räkning -palsta käsittelee pohjoismaista yhteiskuntaturvallisuutta ja kansalaisyhteiskunnan valmiustilaa. Näitä arvioi Bengt Sundelius.

NT:n kolumnisti Johan Strang on kirjoittanut pohjoismaista yhteistyötä käsittelevän kolumnin, sen otsikko on "Sverige, framtiden som försvann" (Ruotsi, tulevaisuus joka katosi).

Kirjaesseen "Danmarks Radio - från statsmonopol till liten fisk i havet" (Tanskan radio - valtionmonopolista pieneksi kalaksi meressä) on kirjoittanut Louise Hertzberg.

Arvosteluosasto *Kring böcker och människor* (Kirjoista ja ihmisistä) koostuu viidestä arvostelusta. Annika Hällsten valaisee Riitta Nelimarkan taiteilijuutta. Hans H. Skei on syventynyt kirjaan, joka käsittelee Gunnar Knudseniä, joka on tunnettu muun muossa siitä että hän sanoi ”Nu har vi magten, og den skal bli brukt”. Guy Lindström pohtii miten moderni orjuus sai jalansijan Suomessa. Lars Engvall kirjoittaa teoksesta Vägen till disputation för professionsutbildningar (”Tie väittelyyn ammattiopetuksissa”). Osaston päättää Jan Kløvstad, jonka otsikko on Porten till Norden (Portti Pohjolaan”).

LW
Suomennos: Peter Mickwitz

SAMANTEKT

Þriðja tölublað *Nordisk Tidskrift* árið 2026 hefst á svipmynd Einars Vannebo af norska rithöfundinum Olav Duun, „Olav Duun – 150 ára og á erindi við samtímann“ (Olav Duun – 150 år og aktuell i vår tid). Marianne Krogh Andersen segir sögu Arnarulunnguaq, konunnar sem stóð í skugga Knuds Rasmussen í fimmta Thule-leiðangrinum. Marica Gripenberg hefur kynnt sér minna þekkta hlið á Tove Jansson, verk hennar sem veggmyndamálara. Sverker Sörlin leggur til hugleiðinguna „Breytingavindar – Norðurlönd við síbreytilegar aðstæður“ (Klimat för omvandling – Norden under växlande villkor). Sara Alfort dregur upp réttari mynd af listasögunni og skandinavískum konum um aldamótin 1900. Auðunn Arnórsson greinir þjóðaratkvæðagreiðsluna á Íslandi í ágúst um það hvort taka ætti aðildarviðræður við ESB upp að nýju. Marianne Nordenlöw skrifar um baðmenningu á Norðurlöndum og í Evrópu á árunum 1870–1945.

Í greinaflokknum *Norrænir kvikmyndahöfundar* (*Nordiska Filmskapare*) er nú komið að Finnlandi. Krister Uggeldahl fer í saumana á höfundarverki Akis Kaurismäki.

Í *NT-viðtalinu* (*NT-Intervjun*) ræðir Lisbeth Bonde við danska rithöfundinn og gagnrýnandann Carsten Jensen.

Í dálkinum *Fyrir eigin reikning* (*För egen räkning*) fjallar Bengt Sundelius um norrænt samfélagsöryggi og almannavarnir. Í *Pistli sínum um norrænt samstarf* (*Krönika om nordiskt samarbete*) skrifar Johan Strang nú undir yfirskriftinni „Svíþjóð, framtíðin sem hvarf“ (Sverige, framtiden som försvann).

Bókaritgerðin nefnist „Danmarks Radio – Frá ríkiseinokun til lítils fisks í hafinu“ (Danmarks Radio – Från statsmonopol till en liten fisk i havet) og er eftir Louise Hertzberg.

Fimm greinar falla undir liðinn *Um bækur og fólk* (*Kring böcker och människor*). Annika Hällsten fjallar um listferil Riittu Nelimarkka. Hans H. Skei rýnir í bók um Norðmanninn Gunnar Knudsen, sem sagði: „Nú höfum við völdin og þeim skal beitt“ (Nu har vi magten, og den skal bli brukt). Guy Lindström veltir fyrir sér hvernig nútímaþrælahald festi rætur í Finnlandi. Lars Engwall fjallar um bókina „Leiðin að doktorsvörn í starfstengdu háskólanámi“ (Vägen till disputation för professionsutbildningar). Loks kemur hugleiðing Jans Kløvstad, „Hliðið að Norðurlöndum“ (Porten till Norden).

LW

Á íslensku: Helgi Þorsteinsson

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri är en av Nordens äldsta kulturtidskrifter. Den utges sedan 1878 av Letterstedtska föreningen, sedan 1925 i ny serie i samarbete med Föreningen Norden. *Nordisk Tidskrift* vill framför allt främja det nordiska kulturutbytets och det nordiska samarbetet. Särskilt vill tidskriften uppmärksamma frågor och ämnen som direkt berör de nordiska ländernas gemenskap och samarbete. I tidskriften publiceras översikter, artiklar, intervjuer, bokessäer, recensioner, krönikor och under vinjetten För egen räkning personligt hållna bidrag om nordiskt samarbete. I varje årgång återfinns ett temanummer *Politik i Norden* samt *Litteraturen i Norden* det gångna året.
Tidskriften har en samnordisk redaktion och språken i artiklarna är danska, norska och svenska. Artiklar på finska och isländska översätts till något av de skandinaviska språken. Tidskriften sprids i hela Norden i en tryckt upplaga samt på nätet. Sedan 2025 finns *NT* att läsa digitalt från första numret 1878 och framåt, i samarbete med Nasjonalbiblioteket i Norge.

Nordisk Tidskrift utkommer med fyra nummer per år. Prenumerationspriset inom Norden för 2026 är 250 kr, lösnummerpriset är 65 kr. Prenumeration för 2026 sker enklast genom insättande av 250 kr på plusgirokonto nr 40 91 95-5, Nordisk Tidskrift. För medlemmar av föreningarna Norden gäller, att dessa genom hänvändelse direkt till redaktionen kan erhålla tidskriften till nedsatt pris. Äldre årgångar kan rekvireras från redaktionen.

Letterstedtska föreningen är en förening för nordiskt samarbete i samtiden grundad 1875. År 2025 hade föreningen Jubileum 150 år. Föreningens ändamål är att befrämja samarbetet mellan de fem nordiska länderna inom vetenskap, konst och industri. Föreningen har nationella avdelningar i Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige. Uppgiften är att dela ut anslag till nordiska ändamål, utdela en Nordisk förtjänstmedalj och ett Nordiskt översättarpris, arrangera nordiska seminarier samt ge ut *Nordisk Tidskrift.*

Letterstedtska föreningens och Nordisk Tidskrifts hemsida: www.letterstedtska.org.

Nordisk Tidskrifts redaktion:

Huvudredaktör och ansvarig utgivare:
Fil. kand. Lena Wiklund
Tel: +46-(0)70-405 00 31. E-post: lena.wiklund@letterstedtska.org

Dansk redaktör:
Dr. Phil. Henrik Wivel
Tel: +45-20 21 24 66. E-post: henrikwivel@yahoo.dk

Finländsk redaktör:
Pol. mag. Guy Lindström
Tel: +358-(0)50-552 11 51. E-post: guylindstrom@yahoo.com

Isländsk redaktör:
Cand. it. Helgi Þorsteinsson
Tel: +354-666 67 90. E-post: h.thorsteinsson@gmail.com

Norsk redaktör:
Professor Hans H. Skei
Tel: +47-97 51 84 15. E-post: h.h.skei@ilos.uio.no

Redaktionssekreterare:
Fil. kand. Louise Hertzberg
Tel: +46(0)73-327 69 90. E-post: louise.hertzberg@letterstedtska.org

Nordisk Tidskrift och Letterstedtska föreningen
Adress: c/o Föreningen Norden, Kornhamnstorg 6, 111 27 Stockholm
Tel: +46-(0)8-654 75 70. E-post: info@letterstedtska.org